

HOLOKAUST & MIR

Lekcije iz prošlosti
za budućnost

Praktični priručnik za edukatore i edukatorice

Holokaust & mir:

Lekcije iz prošlosti za budućnost

Praktični priručnik za edukatore i edukatorice

GLAVNI UREDNIK

Michele Parente (forumZFD)

DIGITALNA PUBLIKACIJA na

www.eihr.org

www.p-crc.org

www.forumzfd.de/en

www.dwp-balkan.org/en

AUTORSKA PRAVA

EIHR / PCRC / forumZFD

Decembar 2021.
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Committed to Peace

Predgovor	6
Uvod	8
Modul 1: Historija	12
1.1 Holokaust i Bosna i Hercegovina	13
1.2 Priče o preživljavanju	31
Modul 2: Ljudska prava	38
2.3 Potraga putovanjem kroz vrijeme	39
2.4 Na marginama	55
2.5 Heroji na obuci	73
Modul 3: Konstruktivna kultura sjećanja	94
3.6 Sjećanje za budućnost	95
3.7 Kilometri između nas mogu nestati	109
3.8 Stavi se u moju poziciju	117
3.9 MOnuMENTI – promjenjivo lice sjećanja	127
Modul 4: Jezik, književnost i umjetnost	140
4.10 Očuvanje identiteta	141
4.11 (Ne)zarasli ožiljci konflikta	171
Evaluacijski obrazac/obrazac za povratne informacije	194
Autori i autorice, konsultanti i konsultantice i pilot grupa	198
Projektni partneri	203

Naslovna strana: Augustin Kamegeri - Fotografija: Riccardo Gangale
& Centar za postkonfliktna istraživanja

Predgovor

Procjenjuje se da je u holokaustu na teritoriji bivše Jugoslavije stradalo 82% jevrejskog stanovništva. Nestale su čitave porodice, pa čak i jevrejske općine. Na početku Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji je živjelo 82.000 Jevreja, a stradalo je 67.000.

U Sarajevu je ubijeno 70% Jevreja, a porušen je veliki broj sinagoga, oteta je njihova imovina, a na tragičan i svirep način u logorima su stradali nevini građani jevrejskog porijekla. Dešavale su se mnoge strahote, mnogi ratovi i mnogo je ljudi u njima izginulo. Uglavnom, nevini. U ratu stradaju nevini. Stradaju, jer se oni ne brane i ne mogu se braniti. O njima govorimo samo kao o brojkama, samo u postocima. Kažemo: u Drugom svjetskom ratu stradalo je šest miliona Jevreja ili u Bosni i Hercegovini je stradalo preko sedamdeset posto jevrejskog stanovništva.

Šta u stvari znamo o tim ljudima? Kakve su njihove bile sudbine? Zašto su stradali?

Istina je da se historija ponavlja. Ali, svaki put u nekom drugom obliku i nijansi. Uvijek stradaju neki drugi. I uvijek zaboravimo poslije nekoliko godina da se to dogodilo i kako se to dogodilo. U međuvremenu, stradaju milioni ljudi. Nevinih ljudi. Nazivamo ih žrtvama, često ne ulazeći u suštinu njihovog stradanja. O njima u školama ni ne govorimo, niti učimo. Poslije mnogo godina otkrijemo da je samo nekoliko metara od bosanske granice zloglasni koncentracioni logor Jasenovac u kojem je mučki umoreno najmanje sto hiljada ljudi. Sto hiljada. Ubijeni su na jednom mjestu Jevreji, Srbi, Hrvati i Muslimani. Samo nekoliko metara od granice Bosne i Hercegovine. Koliko njih bi bili očevi i majke. A o djeci da i ne govorimo.

Danas se pitamo kako se to moglo desiti. Ko je to dozvolio da mu odvedu komšiju? Da mu odvedu prijatelja, kolegu sa posla? Zašto tada nismo reagovali? Nikada ne reagiramo kada treba.

Ovdje više nije pitanje: zar nismo već naučili? I ne postavlja se ta poznata floskula “nikada više”.

Ovdje se radi o tome da na primjerima ranijih masovnih zločina i genocida trebamo odgajati jednu generaciju koja će biti svjesna strahota koje su se ranije desile i neće dozvoliti da stradaju

nevini ljudi. Jer ne smijemo stajati po strani i čekati dok nam odvede komšiju, kolegu, prijatelja. Jer kada ne bude njih, ko će ostati da nas brani i spašava?

Poznata floskula “nikada više” je prevaziđena i nije dala neke efekte osim samog podsjećanja na žrtve, a mi ne treba da dozvolimo da se to ponovi i trebamo da kažemo: “zauvijek nikada”, bilo kojem zločinu i genocidu.

Oko 8.500 Jevreja je ubijeno tokom holokausta u Sarajevu. Danas postoji samo jedan spomenik i spomen-obilježje posvećeno ubijenim partizanima koji su bili Jevreji. Zahvaljujući Damiru Nikšiću, zastupniku u Skupštini Kantona Sarajevo, usvojena je njegova inicijativa za osnivanje Muzeja o holokaustu u Bosni i Hercegovini. To će biti drugi muzej ove vrste na teritoriji bivše Jugoslavije (nakon Sjeverne Makedonije) koji će biti posvećen sjećanju na nevine Jevreje ubijene tokom Drugog svjetskog rata.

Holokaust je u udžbenicima historije završnih razreda osnovne škole predstavljen šturo i faktografski hladno. Udžbenici ne pružaju mogućnost razvoja empatije i suštinskog razumijevanja razmjera te civilizacijske tragedije i sramote. Brojevi žrtava i imena logora brzo će se pomiješati u moru drugih informacija koju će učenici i učenice morati naučiti na času historije, tako da će se znanje o holokaustu, na kraju i svesti tek na neki broj, na neki geografski termin. Ako na obrazovanju gradimo strategiju prevencije holokausta i zločina genocida, treba početi razmišljati i o nekim drugim rješenjima.

Zato je u ovom momentu ovaj priručnik “Holokaust & mir” veoma potreban jer ima jedan dobar pedagoški popularan i prihvatljiv pristup i poslužit će za lakše shvatanje teme i bolje razumijevanje zločina. On, isto tako, otvara nove mogućnosti percepcije i stvara neposredan kontakt sa mjestima zločina, sa spomenicima - memorijalima iz Drugog svjetskog rata i omogućuje učenicima i učenicama da se uključe u stvaranje sjećanja zajednice kroz njihovo historijsko naslijeđe. Veoma je važno to što ovaj priručnik animira učenike i učenice da razviju pravilan odnos prema pripadnicima drugih naroda i nacionalnih manjina.

Dr. Elias Tauber, historičar i istraživač holokausta u BiH

Uvod

Dragi edukatori i edukatorice
Dragi nastavnici i nastavnice,
Dragi učenici, učenice, studenti, studentice i mladi,
Dragi čitatelji i čitateljice,

Projekat

Bivša ambasadorica SAD-a u Bosni i Hercegovini, Maureen Cormack, je 18. januara 2015. na svom blogu pod naslovom *Ambassador's Notes* napisala slijedeće:

“Još jedna diskusija koju želim voditi sa što većom publikom je pitanje o tome kako Bosna i Hercegovina može u većoj mjeri usvojiti toleranciju i veliku raznolikost koja je temelj ove zemlje. Čvrsto sam uvjeren da sva djeca trebaju ići zajedno u školu i izučavati gradivo na osnovu istog nastavnog plana i programa, kako bi učili jedni o drugima dok usvajaju vještine koje su svima njima potrebne kako bi dali značajan doprinos budućnosti svoje zemlje. Nadalje, želim učestvovati u diskusiji o tome kako ići dalje od pukog eliminiranja tradicionalnih nacionalnih i etničkih podjela ka uključivanju manjina i drugih grupa koje su ponekad na marginama društva”.

Inspiriran stajalištima ambasadorice, Institut edukatora o ljudskim pravima (EIHR) je predložio organizaciju Obrazovnog samita u Bosni i Hercegovini u ljeto 2015. Željeni ishod samita je bio stabilan i realističan plan za radionice sa nastavnicima i nastavnicama na osnovu zajedničkog shvatanja obrazovnih prioriteta u sprečavanju i reagiranju na masovna zlodjela u skladu sa najboljim praksama obrazovanja o holokaustu i, po mogućnosti, uključivanju prezentacija regionalnih nastavnika i nastavnica koji se angažiraju u ovoj oblasti. Uslijedio je i drugi samit koji je učvrstio partnerstva za organizaciju radionice za nastavnike i nastavnice i uspostavljanje multilateralnog pedagoškog tima.

Danas kao rezultat ovog dugog, izazovnog zajedničkog puta koji je učesnike i učesnice obogatio znanjima postoji saradnja u okviru mreže nastavnika i nastavnica koji su uzori u Bosni i Hercegovini i koji sarađuju i koriste edukaciju kao alat za izgradnju mira. Oni su danas lideri u obrazovanju za nastavnike i nastavnice širom svijeta. Ovaj rad je rezultat tog posvećenog tima i stručnjaka i stručnjakinja i partnera koji dijele i podržavaju njihovu viziju kako bi ona postala stvarnost. Pedagoški priručnik “Holokaust i mir” je naše obećanje i naš poziv da nam se pridružite u ovoj građanskoj misiji učenja na osnovu nasilne prošlosti u cilju postizanja mirne budućnosti. Smatramo da zajedno možemo stvoriti mirniji svijet obrazovanjem.

Priručnik: “Holokaust & mir – lekcije iz prošlosti za budućnost: praktični vodič za edukatore i edukatorice”

Preovladavanje etnocentričnih narativa u obrazovnim sistemima i udžbenicima historije koji dovode do podjela u Bosni i Hercegovini i širom Zapadnog Balkana većinom je rezultat instrumentalizacije prošlosti u cilju postizanja etnocentričnih ciljeva i nedostatka shvatanja važnosti obrazovanja za mir i s tim povezanih materijala za podučavanje, kao i nedostatka sposobnosti nastavnika i nastavnica da koriste alternativne, inovativne i inkluzivne alate. Nedostatak obrazovnih pristupa izgradnji mira, prvenstveno u sektoru formalnog obrazovanja, u značajnoj mjeri smanjuje mogućnosti za dugoročne pozitivne društvene promjene i ima utjecaj na mladu generaciju obzirom da povećava reprodukciju nasilja, mržnje, netolerancije, straha među etničkim grupama i segregacije. Nastavni materijali i alati za obrazovanje o miru nisu zvanično priznati na institucijskom nivou i nisu dio nastavnog plana i programa, niti se dovoljno promoviraju i u njih je upućen nedovoljan broj nastavnika i nastavnica kako bi ih koristili u školama.

Ovaj nastavni priručnik “Holokaust i mir – lekcije iz prošlosti za budućnost” sa svoja četiri modula i jedanaest povezanih lekcija ima za cilj biti praktična podrška i didaktički vodič za edukatore i edukatorice općenito, a posebno za nastavnike i nastavnice koji rade sa učenicima i učenicama u osnovnim, srednjim školama i studentima i studenticama na prvoj godini fakulteta, kao i sa mladim ljudima u sektorima informalnog i neformalnog obrazovanja. Moduli priručnika na temu historije, ljudskih prava, kulture sjećanja i jezika, književnosti i umjetnosti, kao što to predlažu autori i autorice u svojoj metodologiji, sadržaju i pristupima, su alat za obrazovanje u miru u cilju: a) savremenog istraživanja lekcija naučenih na osnovu uzroka i posljedica masovnih zločina, uključujući holokaust, na drugačiji i inovativan način; b) podučavanja vrijednostima ljudskih prava; c) davanja doprinosa konstruktivnoj i inkluzivnoj kulturi sjećanja i d) jačanja uloge jezika, književnosti i umjetnosti u transdisciplinarnom obrazovanju, a time i davanja doprinosa ljudskim vrijednostima i nenasilnim i inkluzivnim stavovima.

Projektni partneri, EIHR, PCRC i forumZFD, zajedno sa pedagoškim timom autora i autorica (nastavnika i nastavnica/edukatora i edukatorica) nudi praktičnu priliku za promjene i interaktivan odgovor na definiciju obrazovanja o miru u skladu sa definicijom koju koristi UNICEF: [1] *“Proces promoviranja znanja, vještina, stavova i vrijednosti neophodnih za postizanje promjena u ponašanju koje će omogućiti djeci, mladima i odraslima da sprečavaju konflikte i nasilje, kako otvoreno, tako i strukturno, da rješavaju konflikte na miran način i da stvaraju uslove povoljne za mir, bilo da se radi o intrapersonalnom, interpersonalnom, međugrupnom, državnom ili međunarodnom nivou”*.

Srdačno pozdravljamo nedavnu historijsku odluku Skupštine Kantona Sarajevo od 28. aprila 2021. da se u Sarajevu osnuje Muzej o holokaustu, kao i političku volju za jačanje kapaciteta osnovnih i srednjih škola u Kantonu Sarajevo u vezi sa podučavanjem historije holokausta u većoj mjeri. U vezi s tim također smatramo da ovaj Priručnik “Holokaust & mir” može igrati značajnu ulogu u davanju doprinosa kvaliteti podučavanja i učenja o holokaustu, miru, historiji, ljudskim pravima i vrijednostima nenasilja i sprečavanja masovnih zločina.

Metodologija i sadržaj

Projektni partneri i autori/autorice su upoznali pilot grupu nastavnika/nastavnica i edukatora/edukatorica u BiH sa prvim nacrtom Priručnika “Holokaust & mir” u cilju sticanja prvih iskustava sa planovima lekcija u njihovom radu i prikupljanja preporuka. Nakon što su određeni planovi lekcija provedeni sa učenicima/učenicama i mladima, nastavnicima/nastavnice i edukatori/edukatorice su dali svoje komentare i sugestije projektnim partnerima i autorima/autoricama kako bi dali doprinos finalizaciji ovog priručnika.

Finalni Priručnik je izradilo petnaest iskusnih nastavnika/nastavnica i edukatora/edukatorica. Podijeljen je u četiri komplementarna tematska modula i jedanaest planova lekcija. Iako su predloženi po redu kako su izrađivani, svi tematski moduli i njihovih jedanaest lekcija se mogu koristiti pojedinačno, a edukatori i edukatorice/nastavnici i nastavnice mogu fleksibilno odabrati one koji ispunjavaju njihove potrebe. Tematski moduli uključuju Modul I: Historija; Modul II: Ljudska prava; Modul III: Konstruktivna kultura sjećanja; Modul IV: Jezik, književnost i umjetnost.

Svaki modul uvodi nekoliko inspirirajućih lekcija/radionica koje edukatori i edukatorice/nastavnici i nastavnice mogu koristiti u svojim učionicama ili tokom neformalnog rada sa mladima. Od prve lekcije, *“Holokaust u Bosni i Hercegovini”*, preko *“Stavi se u moju poziciju”* i mnogi drugih, pa sve do posljednje lekcije, *“(Ne)zarasli ožiljci konflikta”*, svaka od jedanaest kreativnih lekcija slijedi tipičnu i standardiziranu strukturu učenja i vodi edukatora i edukatoricu/nastavnika i nastavnicu kroz jasne faze provedbe i metodologije, dok prvo poglavlje također uvodi specifičan društveni kontekst za koji se veže svaka tema iz lekcije/radionice.

Svaka lekcija/radionica se može koristiti sa grupom od oko 25-30 učesnika i učesnica (starosne dobi od 13 do 18 godina ili starijih) tokom perioda između 45 i 90 minuta ili duže, ukoliko je to potrebno. Svaka lekcija/radionica doprinosi povezanom dugoročnom cilju, dok je istovremeno usmjerena na postizanje specifičnih kratkoročnih ishoda učenja i rezultata koji se mogu provjeriti.

Pored detaljnog poglavlja u kojem se upućuje na “Izvore” koji su korišteni, kao i dodatnog odjeljka “Dodatna literatura”, zadnje poglavlje, “Dodatne aktivnosti”, poziva nastavnice i nastavnice/edukatore i edukatorice da zajedno sa učenicima i učenicama/studentima i studenticama/mladima prodube proces učenja i transformiraju ga samostalnim uvođenjem naknadnih i novih aktivnosti.

Ciljevi

Ovaj nastavni materijal za cilj ima pomoći angažiranim nastavnicima i nastavnicama i praktičarima iz oblasti obrazovanja koji rade u formalnom i neformalnom obrazovanju pri organizaciji interaktivnih i inovativnih radionica za učenike i učenice/studente i studentice i mlade ljude u vezi sa pitanjima mira, ljudskih prava, sjećanja i holokausta. Korištenjem ovog priručnika, edukatori i edukatorice će imati savremene tehnike podučavanja, izvore i planove za lekcije kako bi stvorili nove društvene prostore i prostore za učenje uz istraživanje historije, uzroka konflikata i nasilja, kao i sprečavanje i borbu protiv revizionizma i poricanja. Promoviranjem lekcija iz oblasti mira, vrijednosti tolerancije i konstruktivnog sjećanja, edukatori i edukatorice koji koriste ovaj priručnik će dati doprinos daljem širenju historijskog sjećanja i dijaloga i prevencije konflikta u postkonfliktnim okruženjima koji su rezultat društvenog, etničkog, religijskog i političkog identiteta.

---

[1] Fountain, S. (1999.). *Peace Education in UNICEF - Working Paper*. Odsjek za obrazovanje, Programski odjel, UNICEF. New York. Preuzeto sa: <https://www.unicef.org/spanish/education/files/PeaceEducation.pdf>

01 HISTORIJA

02 LJUDSKA PRAVA

03 KONSTRUKTIVNA KULTURA SJEĆANJA

04 JEZIK, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

| 01

Holokaust i Bosna i Hercegovina

Historija i naslijeđe holokausta u Bosni i Hercegovini

TRAJANJE

90 minuta

UČESNICI/UČESNICE

Broj učesnika/učesnica: do 24

Starosna dob: Učenici/učenice treće i četvrte godine srednje škole

Kontekst

Holokaust je naziv za ubistvo miliona Jevreja, Roma i drugih od strane nacista tokom Drugog svjetskog rata. Fabrike smrti kao što su Auschwitz-Birkenau, Sobibor, Chelmno i Treblinka su izrađene u holokaustu kako bi se osiguralo izvršenje masovnih ubistava.

Holokaust je naziv za ubistvo miliona Jevreja, Roma i drugih od strane nacista tokom Drugog svjetskog rata. Fabrike smrti kao što su Auschwitz-Birkenau, Sobibor, Chelmno i Treblinka su izgrađene u holokaustu kako bi se osiguralo izvršenje masovnih ubistava.

Kada se govori ili spominje holokaust u Bosni i Hercegovini, uglavnom se misli na ono što se dogodilo “tamo negdje” u Auschwitzu, Njemačkoj ili u Jasenovcu. Ta činjenica već sama po sebi navodi na neophodnost istraživanja i proučavanja holokausta koji se desio u Bosni i Hercegovini, tim više što je bilo malo značajnih i sistematskih istraživanja iz ove oblasti, jer se ovaj fenomen nije cjelovito naučno istraživao, iako postoji niz radova i memoarske građe na ovu temu. Međutim, dosadašnja naučna istraživanja potvrdila su da se tokom Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini razvio antisemitizam i da je došlo do sistematskog uništavanja Jevreja i njihove imovine.

Započinjanjem Drugog svjetskog rata, njemačkim širenjem na balkanske prostore te uspostavom Nezavisne Države Hrvatske dolazi i do bitnog pogoršanja položaja jevrejske zajednice, koja vrlo brzo postaje otvorenom metom novostvorene države, tj. njenih zakona i represivnog aparata.

Napadi na jevrejske vjerske objekte također počinju neposredno po uspostavi Nezavisne Države Hrvatske,¹ a prvo rušenje jevrejskog vjerskog objekta dogodilo se 16. aprila 1941. godine, kada je u Sarajevu demolirana najveća sinagoga na Balkanu.

Što se tiče formalnopravnih okvira za intenzivniji obračun s Jevrejima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (dakako, ne samo njima već i drugim “problematičnim” skupinama), prvi zakonski akti doneseni su već sredinom aprila 1941. godine. Bila je to “Zakonska odredba za obranu naroda i države”.

Po uzoru na ponašanje vlasti u Hitlerovoj Njemačkoj, vlasti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj pribjegavale su “političari” hapšenja Jevreja, a potom uvođenja kontribucija za iste. Zatim je slijedilo odvođenje u koncentracione logore, tj. u smrt.

¹ Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1999.

Pretpostavlja se da je u Bosni i Hercegovini do 1941. godine živjelo oko 14.500 Jevreja. U ovaj broj nisu uračunate jevrejske izbjeglice iz Evrope. U holokaustu je stradalo oko 70 posto bosanskohercegovačkih Jevreja. Samo u Sarajevu je tokom Drugog svjetskog rata odvedeno u logore i pobijeno oko 8.500 Jevreja. Dakle, rat je preživjelo oko 4.000 Jevreja, od kojih se značajan broj odselio 1949. i 1951. godine u novoformiranu državu Izrael.

Činjenica je da su se Jevreji vratili svojim kućama i da su nastavili život u novoj Jugoslaviji pod uslovima dostojnim čovjeka. To znači da su Jevreji imali sva prava kao i drugi građani, a pojedinci su obavljali visoke vojne, partijske i privredne funkcije (Vojo Todorović Lerer bio je član generalštaba; Nisim Albahari, narodni heroj, bio je visoki partijski funkcioner; Emerik Blum bio je osnivač i direktor "Energoinvesta" i gradonačelnik Sarajeva). Jaka antisemitska propaganda na početku Drugog svjetskog rata utjecala je na dio stanovništva da se okrene protiv svojih komšija i sugrađana. Učestvovali su i u pljačkanju jevrejske imovine, ali i služili vojsku na strani okupatora (ustaše i domobrani). S druge strane, postojali su građani koji nisu prihvatili zakone i odluke vlasti Nezavisne Države Hrvatske i koji su po cijenu vlastitog života spašavali jevrejske živote i imovinu. Manji dio takvih proglašeni su Pravednicima među narodima, a takvih je u ovom momentu 55.

Većina Jevreja bila je deportovana u koncentracione logore smrti i tamo pobijena. Najviše ih je stradalo u Jasenovcu i Auschwitzu. Smatra se da su dvije trećine bosanskohercegovačkih Jevreja stradale u Jasenovcu i drugim logorima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Jadovno, Slana na Pagu, Loborgrad, Đakovo), a jedna trećina u Auschwitzu. Prema nepotpunim podacima u holokaustu je stradalo oko 10.500 bosanskohercegovačkih Jevreja. Nakon rata Jevreji su nastojali da se vrate normalnom životu i da ponovo okupe svoje porodice i uspostave društveni život. Osnivanjem države Izrael jedan dio Jevreja se iselio, a prema podacima popisa iz 1970. godine u Sarajevu je bilo 1.060 članova zajednice. Ovaj spisak nije vjerodostojan jer jedan dio Jevreja nije htio da se prikazuje članom vjerske zajednice zbog svog društvenog i političkog položaja. U Bosni Hercegovini danas živi oko 700 Jevreja, većinom u Sarajevu (500). Može se sa sigurnošću ustanoviti da Jevreji u BiH žive kao i drugi građani i da im nisu ugrožena njihova vjerska i nacionalna prava. Problem je što Jevreji predstavljaju nacionalnu manjinu i što nisu konstitutivni, što im ne pripadaju sva politička izborna prava (izbor u Dom naroda ili u Predsjedništvo BiH). Naravno, to znači da su im ugrožena i neka egzistencijalna prava u smislu dobijanja nekog dobrog političkog ili privrednog položaja. Međutim, ni ovo nije u potpunosti tačno jer su Jevreji obavljali i funkcije ministra vanjskih poslova, ambasadora, sudske funkcije i stalnog predstavnika BiH pri UN-u. (kako piše Elijas Tauber).

Citati:

"Odgovornost za genocid počinjen nad Srbima, Jevrejima i Romima tako je dio društvene kolektivne odgovornosti."² (Miljenko Jergović)

"Genocid što su ga okupatori i ustaše izvršili nad jevrejskim stanovništvom Sarajeva predstavlja jedan od najdramatičnijih i najpotresnijih događaja u cjelokupnoj historiji Bosne i Hercegovine."³ (Esad Čengić)

Ciljevi

Osvijestiti kod učesnika/učesnica historiju i posljedice holokausta kroz digitalno istraživanje spomenika i memorijala u Bosni i Hercegovini; potaknuti učesnike/učesnice da razviju pravilan odnos prema pripadnicima drugih naroda i nacionalnim manjinama; analiza drugih nematerijalnih oblika kulture sjećanja, kao i razgovor o ličnom i kolektivnom učešću i odgovornosti u masovnim zločinima i kako ih spriječiti u budućnosti.

Ishodi učenja

- Upoznati se sa životom Jevreja u Bosni i Hercegovini i na prostorima Zapadnog Balkana.
- Steći će se znanja o holokaustu, deportacijama i koncentracionim logorima.
- Učenici će biti upoznati o Jevrejima i njihovom doprinosu razvoju Bosne i Hercegovine.
- Shvatiti značaj historijskog naslijeđa i ljudskih vrijednosti za sprečavanje masovnih zločina.
- Koristiti digitalne alate i različite online provjerene izvore za prakse istraživanja.

Metodologija

Učesnici/učesnice rade u grupama, istražuju i prezentiraju historijske izvore. Sarađuju s drugim članovima grupe kako bi riješili eventualne nejasnoće, učestvuju u izradi zaključaka.

2 Miljenko Jergović u autobiografskom romanu *Otac*, Rende, Beograd, 2010., s. 23.

3 Esad Čengić, Sefarad 92, *Sarajevski Jevreji u Drugom svjetskom ratu*, Institut za historiju / Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1995, s. 173.

Postupak

10 MIN.

Uvod (kratka prezentacija konteksta od strane Elija Tauber, kao gore)

50 MIN.

Formiranje četiri grupe, podjela zadataka, rad u grupama i priprema edukatora/ edukatorice:

a) Prva grupa: Mapiranje koncentracionih logora na Zapadnom Balkanu i u Evropi u kojima su stradali Jevreji iz Bosne i Hercegovine

Na osnovu materijala (primjer u prilogu), učesnici/učesnice istražuju i odgovaraju na pitanja koja slijede:

<https://hrcak.srce.hr/190520>

<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5021>

https://issuu.com/jozocavar/docs/__itanka_4_-_drugi_svjetski_rat

<http://www.starosajmiste.info/sr/logor-na-sajmistu/istorija-logora>

<https://www.open.ac.uk/socialsciences/semlin/>

<https://www.open.ac.uk/socialsciences/semlin/sr/sajmiste-jevrejski-logor.php>

<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/9788/1/Usta%C5%A1ki%20koncentracijski%20logor%20Lobograd%20-%20Jana%20Jane%C5%A1.pdf>

<http://www.muzej-koprivnica.hr/wp-content/uploads/2017/12/Predgovor-autora-Logor-Danica-19741.-1942-Knjiga-2-dokumenti.pdf>

<https://hrcak.srce.hr/161953>

<https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A2382/datastream/PDF/view>

Pitanja:

1. Napisati koje koncentracione logore ste mapirali i gdje se nalaze.
2. Šta su predstavljali ovi logori u Drugom svjetskom ratu?
3. Kako izgledaju danas?
4. Koju poruku nose za budućnost?

b) Druga grupa: Jevrejsko groblje u Travniku, Bosna i Hercegovina

Na osnovu materijala (primjer u prilogu), učesnici/učesnice istražuju i odgovaraju na pitanja koja slijede:

<http://muzejtravnik.ba/jevrejsko-groblje-travnik/>

<http://www.benevolencija.eu.org/content/view/241/72/>

<http://www.benevolencija.eu.org/content/view/246/72/>

<http://www.benevolencija.eu.org/content/view/247/72/>

[https://www.jews.ba/post/85/Staro-Jevrejsko-groblje-u-Kova%C4%8D%C4%87ima-\(Sarajevo\)](https://www.jews.ba/post/85/Staro-Jevrejsko-groblje-u-Kova%C4%8D%C4%87ima-(Sarajevo))

<https://sinagogadoboj.org/bhs/?p=2136>

http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3636

http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3636

Rustempašić, Selma, *Od slova do kamena*, Priručnik za izučavanje historije u srednjoj školi, Teatar Fedra, Bugojno, 2017.

Pitanja:

1. Po čemu je Travnik bio značajan za jevrejsku zajednicu u Bosni i Hercegovini do Drugog svjetskog rata?
2. Koje su jevrejske porodice živjele u Travniku i čime su se bavile?
3. Koje su posljedice holokausta u Travniku?
4. Kako danas izgleda jevrejsko groblje u Travniku?
5. Kako danas izgledaju jevrejska groblja u Bosni i Hercegovini?

c) Treća grupa: Spomenici i memorijali u Bosni i Hercegovini posvećeni sjećanju na holokaust Jevreja

Na osnovu materijala (primjer u prilogu), učesnici/učesnice istražuju i odgovaraju na pitanja koja slijede:

<http://www.benevolencija.eu.org/content/view/239/72/>

<http://www.benevolencija.eu.org/content/view/238/72/>

<https://sarajevo.travel/ba/sta-raditi/staro-jevrejsko-groblje/186>

<http://www.centar.ba/stranica/536>

Pitanja:

1. Gdje se nalaze spomenici posvećeni sjećanju na holokaust Jevreja u Bosni i Hercegovini?
2. Na čiju inicijativu i kada su podignuti spomenici?
3. Šta predstavljaju ovi spomenici?
4. Kako danas izgledaju spomenici koji svjedoče o holokaustu?
5. Koju poruku nose za budućnost?

d) Četvrta grupa: Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine

Na osnovu materijala (primjer u prilogu), učesnici/učesnice istražuju i odgovaraju na pitanja koja slijede:

<http://www.benevolencija.eu.org/content/view/394/72/>

<http://www.benevolencija.eu.org/content/view/25/32/>

http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1861

<https://sarajevo.travel/ba/sta-raditi/stari-hram/179>

<https://www.jews.ba/post/36/Il-Kal-Grandi---Stari-Jevrejski-hram>

Pitanja:

1. Gdje se nalazi Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine?
2. Koja je prvobitna namjena Muzeja?
3. Čemu je posvećen veliki dio postavke u Muzeju?
4. Kako danas izgleda Muzej?

e) Priprema edukatora/edukatorice:

Dok učesnici/učesnice rade u grupama, edukator/edukatorica na tabli postavlja vremensku lentu na koju će učesnici po završetku istraživanja materijala kačiti odgovore, odnosno događaje koji se vežu uz određenu godinu ili razdoblje.

Obavezni su da uz godinu napišu i mjesto.

0	1000.	1500.	1600.	1700.	1800.	1900.
1939.-1945.	1979.	2000.	2003.	2005.	2020.	

Nakon što popune vremensku lentu, predstavnici grupa izlaze pred tablu i predstavljaju rezultate svojih istraživanja.

03**30 MIN.****Zaključak**

Razgovor učesnika/učesnica i edukatora/edukatorice o posljedicama holokausta, međuljudskim odnosima, ljudskim vrijednostima i ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini danas.

Kako danas izgledaju ti spomenici koji svjedoče o holokaustu? Koliko smo naučili o holokaustu danas kroz našu radionicu?

Koliko smo naučili o holokaustu Jevreja iz Bosne i Hercegovine? Koliko se slažete sa zaključkom

Odgovornost za genocid je dio društvene kolektivne odgovornosti?

(citat iz: Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1999.)

Materijali

Laptop, projektor, internet, pametni telefon, fotoaparatus, sveska, papir, olovka, kreda, tabla

Literatura

- Elijas Tauber, *Holokaust u Bosni i Hercegovini* (ed. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2015.).
- S. L. Salcberger, *Drugi svjetski rat*, Vuk Karadžić, Beograd, 1971.
- Čitanka 4. Drugi svjetski rat, uredio: Krešimir Erdelja, urednica cjelokupnog projekta: Christina Koulouri, Hrvatski helsinški odbor, Zagreb, 2007.
- Zbornik radova *Sefarad 92*
- <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5021>
- <http://www.starosajmiste.info/sr/logor-na-sajmistu/istorija-logora>
- <https://www.open.ac.uk/socialsciences/semlin/>
- <https://www.open.ac.uk/socialsciences/semlin/sr/sajmiste-jevrejski-logor.php>
- http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1861
- <https://sarajevo.travel/ba/sta-raditi/stari-hram/179>
- <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/9788/1/Usta%C5%A1ki%20koncentracijski%20logor%20Loborgrad%20-%20Jana%20Jane%C5%A1.pdf>
- <https://hrcak.srce.hr/190520>
- <https://hrcak.srce.hr/161953>
- <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A2382/datastream/PDF/view>
- <http://muzejtravnik.ba/jevrejsko-groblje-travnik/>

- <http://www.benevolencija.eu.org/content/view/238/72/>
- <http://www.benevolencija.eu.org/content/view/239/72/>
- <http://www.benevolencija.eu.org/content/view/241/72/>
- <http://www.benevolencija.eu.org/content/view/246/72/>
- <http://www.benevolencija.eu.org/content/view/247/72/>
- [https://www.jews.ba/post/85/Staro-Jevrejsko-groblje-u-Kova%C4%8Di%C4%87ima-\(Sarajevo\)](https://www.jews.ba/post/85/Staro-Jevrejsko-groblje-u-Kova%C4%8Di%C4%87ima-(Sarajevo))
- <https://sarajevo.travel/ba/sta-raditi/stari-hram/179>
- <https://www.jews.ba/post/36/Il-Kal-Grandi---Stari-Jevrejski-hram>
- http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3636
- Spomenica o 400 godina dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu
- Arhiv BiH – Sarajevski novi list; Historijski arhiv Sarajevo
- Historijski muzej BiH, Zemaljski muzej BiH
- Čengić, Esad, *Sarajevski Jevreji*. (poseban otisak iz "Zbornika 4", Jevrejski historijski muzej), Savez jevrejskih općina Jugoslavije, Beograd, 1979.
- *Da se ne zaboravi*, Demografska studija o jevrejskim zajednicama Jugoslavije 1971.-1972., Veselin Masleša, Sarajevo, 1961.
- Danon, Jakob i Stošić, Verica, *Memoari na holokaust Jevreja Bosanske Krajine*, Jevrejska općina Banja Luka, 2010.
- Avram Pinto, David Pinto, *Dokumenti o stradanju Jevreja u logorima NDH*, Jevrejska općina Sarajevo, 1972.
- Eventov, Jakir, 1971. **היבולסוגי ידוהי תודלות**, *Istorija Jevreja Jugoslavije. I: Od davnine do kraja 19. vijeka*, Hitahdut Olej Yugoslavia, Jerusalem, 1988;
- Gajić, E. B., *Jugoslavija i "jevrejski problem"*, Beograd, 1938.; Genocid – slučajevi, poređenja i savremene rasprave, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Danski centar za holokaust i istraživanje genocida, Sarajevo, 2007.
- Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1999.
- Miljenko Jergović u autobiografskom romanu *Otac (Father)*, Rende, Beograd, 2010., s. 23.

Dodatna literatura

- <https://holocaustremembrance.com/sites/default/files/inline-files/IHRA-Recommendations-Teaching-and-Learning-about-Holocaust.pdf>
- Ana Frank: *Dnevnik*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2003.
- Laslo Sekelj, *Antisemitizam u Jugoslaviji (1919.-1945.)*, Novi Sad, 1981.
- Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.
- http://www.dwp-balkan.org/en/library.php?cat_id=5&text_id=27
- <https://youtu.be/sR9JlkVhKh8>
- <https://www.youtube.com/watch?v=d1Vi6wBqBCo>
- *The Memor Book (Gedenkbuch) for the Victims of the Shoah from Aachen (Germany)*: (<https://www.gedenkbuchprojekt.de/html/en/index.php>); (<https://www.rimbaud.de/books/gedenkbuch-fuer-die-opfer-der-shoah-aus-aachen/>); (<https://www.politische-bildung.nrw.de/publikationen/titelverzeichnis/details/print/gedenkbuch-fuer-die-opfer-der-shoah-aus-aachen>)

Dodatne aktivnosti

Zajedno s učesnicima/učesnicama posjetiti neki spomenik, memorijal iz Drugog svjetskog rata. Učesnicima/učesnicama dati zadatak da nacrtaju, opišu, naslikaju ili snime spomenik, npr.: Sarajevo – Memorijalni kompleks Vraca; Staro jevrejsko groblje.

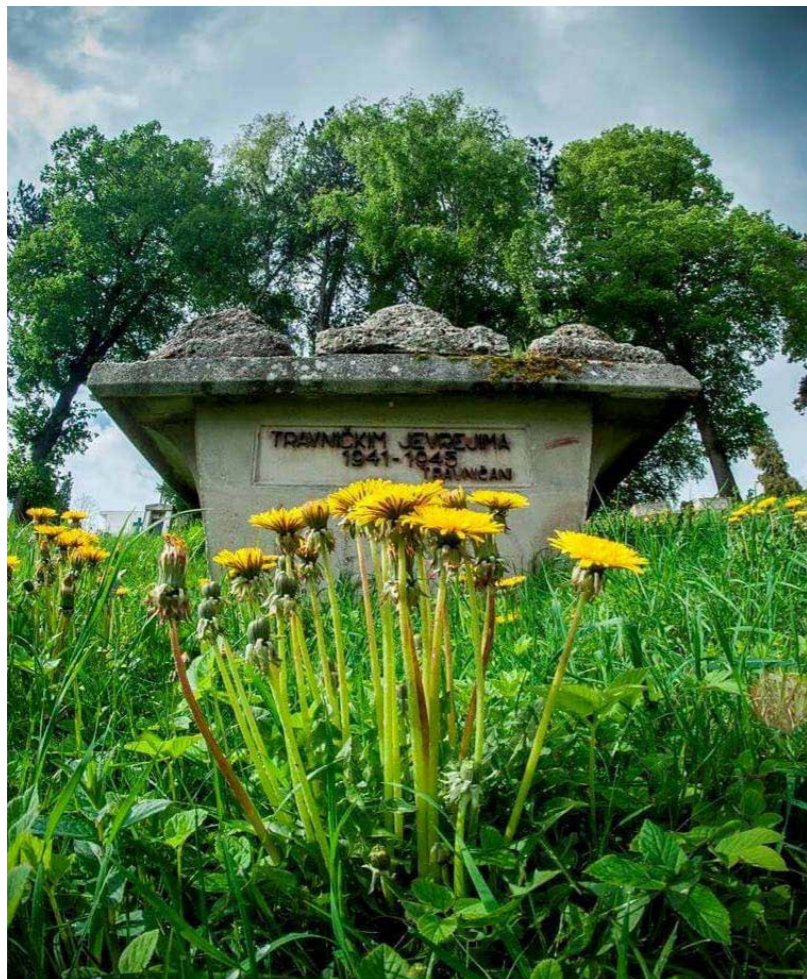
Potaknuti organiziranje školskih ekskurzija u Auschwitz (Poljska), Buchenwald (Njemačka), Camp des Milles (Francuska), Mauthausen (Austrija).

Uz crtež, fotografiju, referat ili videoklip da stave dodatak kad je spomenik/memorijal podignut, kome i u kakvom se stanju nalazi danas.

U školi napraviti izložbu radova povodom dana sjećanja na žrtve holokausta ili dana škole. Najbolje radove nagraditi ili pohvaliti.

PRILOG

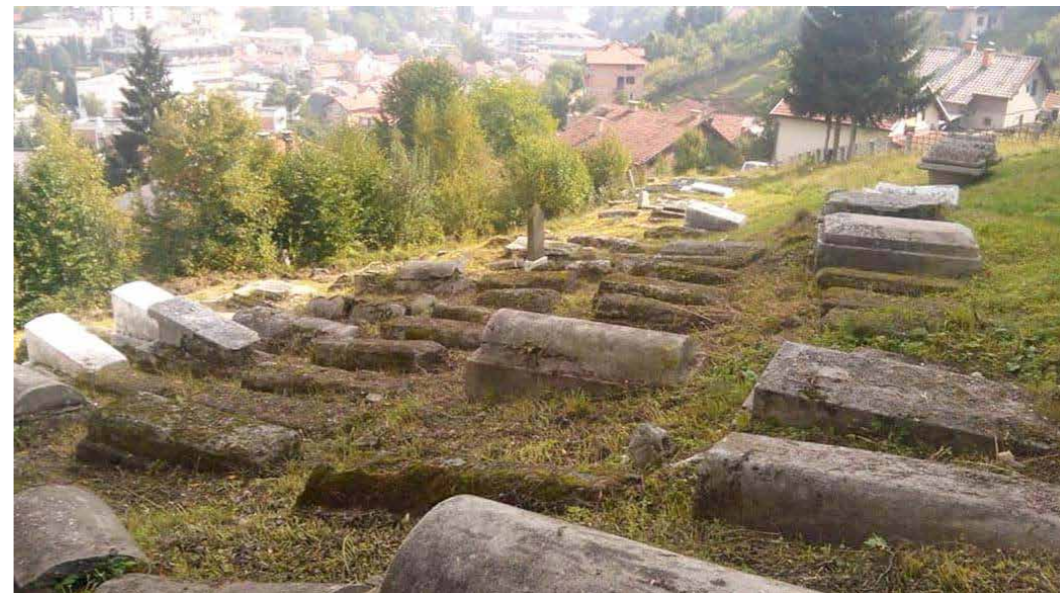
Fotografije kojima se može koristiti tokom radionice:

Spomen-obilježje travničkim Jevrejima, Travnik
<https://www.facebook.com/iLikeTravnik/posts/867730153409578>

PRILOG

Fotografije kojima se može koristiti tokom radionice:

Jevrejsko groblje u Travniku
<http://muzejtravnik.ba/jevrejsko-groblje-travnik/>

PRILOG

Fotografije kojima se može koristiti tokom radionice:

Logorska haljina sa brojem i crvenim trouglom koju je nosila Mira Papo. Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine u Sarajevu

<https://balkans.aljazeera.net teme/2020/1/25/knjiga-stradanja-zuta-traka-i-logorska-haljina-kao-sjecanje-na-holokaust>

PRILOG

Fotografije kojima se može koristiti tokom radionice:

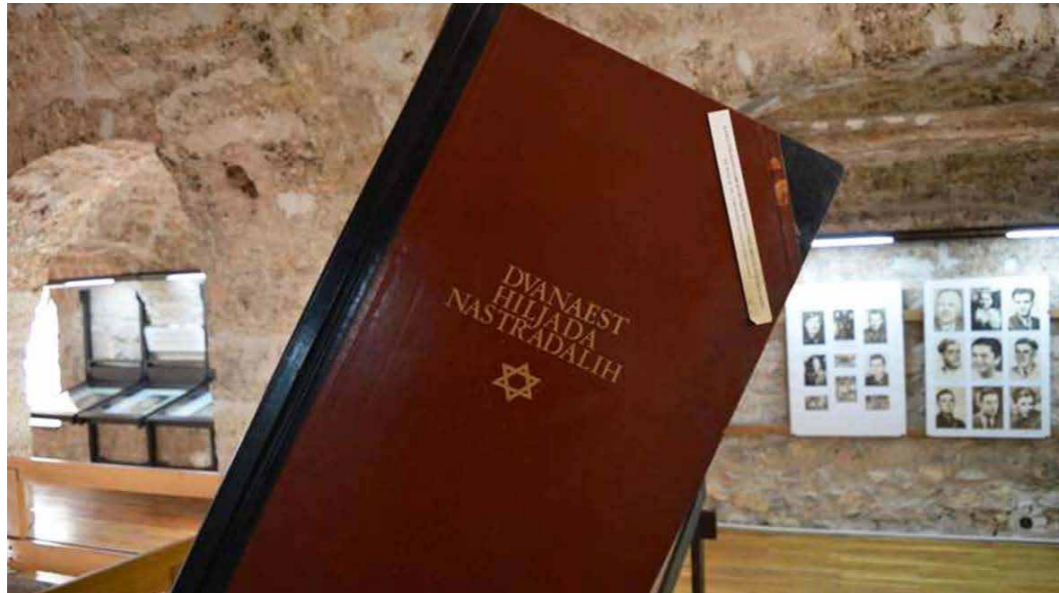

"12.000 Jevreja iz Bosne i Hercegovine koji su ubijeni u Drugom svjetskom ratu." Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

<https://balkans.aljazeera.net teme/2020/1/25/knjiga-stradanja-zuta-traka-i-logorska-haljina-kao-sjecanje-na-holokaust>

PRILOG

Fotografije kojima se može koristiti tokom radionice:

Knjiga stradanja, dio postavke u Muzeju Jevreja Bosne i Hercegovine u Sarajevu.
<https://balkans.aljazeera.net teme/2020/1/25/knjiga-stradanja-zuta-traka-i-logorska-haljina-kao-sjecanje-na-holokaust>

| 02

Priče o preživljavanju

Svjedočanstva preživjelih; priče iz prošlosti za budućnost: ljudska povezanost i izbori u vrijeme holokausta

TRAJANJE

45-60 min. (broj pitanja i grupe se mogu prilagoditi)

UČESNICI/UČESNICE

Broj učesnika/učesnica: 3+

Starosna dob: 14+

01 HISTORIJA

02 LJUDSKA PRAVA

03 KONSTRUKTIVNA KULTURA SJEĆANJA

04 JEZIK, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

Kontekst

Svjedočanstva preživjelih – priče pojedinaca koji su preživjeli genocid i druge zločine – pomažu učesnicima/učesnicama da u većoj mjeri cijene i suosjećaju sa ljudskim i neljudskim dimenzijama važnih trenutaka u historiji.

Holokaust je predstavljao sistematski progon i ubistvo šest miliona Jevreja pod pokroviteljstvom države, nacističkog režima i njegovih saveznika i kolaboratora. Holokaust je riječ grčkog porijekla i znači "žrtva vatre". Nacisti, koji su došli na vlast u Njemačkoj u januaru 1933., su smatrali da su Nijemci "rasno nadmoćni", dok su Jevreje smatrali "rasno inferiornim" i stranom prijetnjom po tzv. njemačku rasnu zajednicu. Tokom nacističke ere, njemački organi su također progonili druge grupe zbog toga što su ih smatrali rasno i biološki inferiornim: Rome, osobe sa invaliditetom, određene slavenske narode (Poljake, Ruse i druge), sovjetske ratne zatvorenike i crnce. Druge grupe su proganjali iz političkih, ideoloških i bihevioralnih razloga, a među njima su bili komunisti, socijalisti, Jehovini svjedoci i homoseksualci. (USHMM, 2021.)

Svjedočanstva preživjelih – priče pojedinaca koji su preživjeli genocid i druge zločine – pomažu učesnicima/učesnicama da u većoj mjeri cijene i suosjećaju sa ljudskim i neljudskim dimenzijama važnih trenutaka u historiji. Ona dopunjavaju ono što učimo od historičara i iz sekundarnih izvora tako što nude jedinstvene perspektive o teškim i ponekad nemogućim situacijama sa kojima su se pojedinci morali suočiti tokom trenutaka kolektivnog nasilja i nepravde. Tokom vremena, pripadnici druge i treće generacije preživjelih su shvatili važnost odavanja počasti ovim pričama tako što su ih dijelili sa budućim generacijama kako ne bi bile zaboravljene. Ovim pričama se pobijaju pojedinci i grupe koje pokušavaju poricati da su se ovi zločini desili. One također pomažu novim generacijama pojedinaca shvatiti da imaju odgovornost da štite druge u svojoj zajednici i svijetu od mržnje i nepravde. (Facing History, 2019.)

Preživjeli na čije priče se fokusira lekcija:

Herschel i Edjya Black

Azriel i Irene Awret

Sam i Regina Spiegel

Philip i Ruth Lazowski

Mory i StefaMarkuse

Hoseph i Rebecca Bau

Ciljevi

Učesnici/učesnice će iskusiti u kojoj mjeri moćne priče onih koji su bili žrtve nacista mogu utjecati na nas u emotivnom smislu i produbiti naše učenje o i na osnovu historije. Učesnici/učesnice će prepoznati da nije moguće u potpunosti razumjeti iskustva onih koji su bili žrtve nacističkog režima, ali će promišljati o tome na koji način su priče preživjelih masovnih zločina i njihovi potomci relevantni u svijetu danas – kako personaliziraju i humaniziraju historiju holokausta i svijet općenito.

Ishodi učenja

Na kraju lekcije/radionice, učesnici/učesnice će biti u stanju da:

- analiziraju priče preživjelih tako što će kritički promišljati o tome kako jedinstvene priče utiču na naše shvatanje historije;
- objasne relevantnost svjedočanstava preživjelih u današnjem svijetu;
- dođu do zaključaka tako što će saradivati na zajedničkoj aktivnosti;
- kritički procjenjuju odnos između sjećanja i historije;
- kritički razmišljaju o svojoj vlastitoj ulozi, izborima i ponašanju u teškim vremenima, vremenu konflikta i mira.

Metodologija

Učesnici/učesnice rade u grupama od 4 osobe na jednoj priči preživjelog. Analiziraju priču i živote preživjelih, kontekst u kojem su živjeli i izbore koje su napravili kako bi preživjeli. Svaka grupa dijeli svoje nalaze, a zatim imaju vremena za naknadna pitanja i diskusiju.

Postupak

5 MIN.

Prvi korak:

Očekuje se da su učesnici/učesnice već radili na temi holokausta. Očekuje se da su učesnici/učesnice pročitali priče/svjedočanstva prije lekcije/radionice. Edukator/edukatorica u uvodnom dijelu podsjeća učesnike/učesnice na historijski kontekst kojim su se bavili, a zatim objašnjava slijedeću aktivnost.

02

20 MIN.

Drugi korak:

Učesnici/učesnice rade u grupama od 4 osobe. Svaka grupa dobija veliki komad papira i tekst o preživjelima holokausta. Dozvoljeno im je koristiti Google maps kako bi pronašli dotične lokacije (mjesto na kojima su se nalazili koncentracijski logori, geta, skrovišta, itd.). Ukoliko su dostupne, karte se također mogu podijeliti svakoj od grupa. Učesnici/učesnice mogu pisati i crtati na svom grupnom posteru, navoditi činjenice i izražavati svoja mišljenja i osjećanja tokom procesa.

Svaka grupa mora odgovoriti na slijedeća pitanja napisana na tabli ili velikom papiru:

- 1) *Gdje i kako su se sreli preživjeli? Gdje je ta lokacija (u geografskom smislu)?*
Opciono: Edukator/edukatorica može pripremiti veliku kartu Evrope na kojoj učesnici/učesnice mogu obilježiti mjesta nakon što predstave svoje nalaze.
- 2) *U kakvim uslovima su živjeli preživjeli? U kakvim okolnostima su se individualno nalazili u vrijeme kada su se sreli?*
- 3) *Koje prepreke su preživjeli morali prevazići? Koje izbore su morali napraviti kako bi prevazišli te prepreke? Kako su njihovi izbori utjecali na njihovu budućnost? Šta je bilo izvan njihove kontrole?*
- 4) *Šta je bila vaša prva reakcija na priču preživjelih?*
- 5) *Da li je njihova priča o preživljavanju promijenila ili utjecala na vašu perspektivu na preživljavanje tokom holokausta na bilo kakav način?*

03

20 MIN.

Treći korak:

Svaka manja grupa dijeli svoje nalaze sa cijelom grupom (zavisno od broja grupa, prezentacija može trajati od 3 do 5 minuta). Poster se postavlja na zidove učionice. Nakon svake prezentacije, druge grupe mogu postaviti po dva pitanja o preživjelim, historijskim okolnostima ili tražiti dodatne informacije o perspektivi grupe.

01

04

15 MIN.

Četvrti korak:

Nakon što učesnici/učesnice predstave svoj rad, edukator/edukatorica bi trebao voditi učesnike/učesnice ka kritičkom razmišljanju o ulozi priča preživjelih, personalizaciji historije za razliku od pamćenja činjenica i relevantnosti priča iz prošlosti za budućnost.

Sugestije za pitanja tokom diskusije:

- Na koji način je na vas uticalo čitanje priča ili svjedočanstava preživjelih holokausta? Na koji način njihove priče utiču na naše shvatanje historije?
- Šta možemo naučiti o ljudskom ponašanju na osnovu priča preživjelih holokausta? Šta možemo naučiti o nama samima?
- Na koji način su priče preživjelih masovnih zločina i njihovih potomaka relevantni u današnjem svijetu?
- Na koji način saznanje o ovim pričama utiče na naš osjećaj odgovornosti u svijetu? Na naše lične izbore?

Važna napomena za edukatore/edukatorice u cilju izbjegavanja romantiziranja historije:

Svjedočanstva osoba koje su se srele, preživjele i istrajale zajedno su važna za analiziranje činjenica i pojedinačnih iskustava tokom holokausta. A ipak, ona daju jedinstvene perspektive koje mogu, ali i ne moraju odražavati iskustva drugih preživjelih. Treba ih koristiti kao resurse isključivo u svrhu podučavanja o historiji i utjecaju holokausta.

Prikažite sve pojedince, uključujući žrtve i počiniocce, kao ljudska bića koja su sposobna donositi moralne sudove i nezavisne odluke. Osobe koje su izložile svoje živote riziku kako bi spasile žrtve nacističke opresije predstavljaju ubjedljive uzore za učesnike. Međutim, obzirom da je samo mali broj nejevreja pomogao spasiti Jevreje tokom nacističke okupacije, pretjerano naglašavanje herojskih činova može dovesti do netačnog i neuravnoteženog prikaza historije. Slično tome, izlaganjem učesnika/učesnica najgorim aspektima ljudske prirode koje je historija holokausta ogolila se izlažete riziku da ćete kod učesnika/učesnica potaći ciničnost. Neophodno je predstavljanje tačnih činjenica, praćeno uravnoteženom perspektivom o historiji.

USHMM, 2021., *Smjernice za podučavanje o holokaustu*
(Guidelines for Teaching About the Holocaust)

Materijali

Pribor za pisanje, veliki komadi papira (po jedan za svaku grupu), materijali sa pričama preživjelih
<https://momentmag.com/wp-content/uploads/2018/05/love-stories-from-the-Holocaust.pdf>

Literatura

- Moment. 2005. Love Stories from the Holocaust: Inspiring Tales of Courage, Grace and Spirit. <https://momentmag.com/great-love-stories-from-the-holocaust/>
- Muzej sjećanja na holokaust SAD-a, United States Holocaust Memorial Museum (USHMM). <https://www.ushmm.org>
- Facing History and Ourselves, Teaching material "Survivor Testimony and the Legacy of Memory", 2019., <https://www.facinghistory.org/resource-library/teaching-holocaust-armenian-genocide-california/survivor-testimony-and-legacy>

Dodatne aktivnosti

- Preporučena dodatna aktivnost je "pronađena pjesma" (Teaching History and Ourselves, 2021.): https://www.facinghistory.org/sites/default/files/Creating_a_Found_Poem_1.pdf

| 03

Potruga putovanjem kroz vrijeme

– povratak u prošlost u okviru potrage za boljom budućnošću

Kršenje ljudskih prava i diskriminacija pod plaštom tajnosti nacističke propagande

---

TRAJANJE

100 minuta

UČESNICI/UČESNICE

Broj učesnika/učesnica: 16-24

Starosna dob: 13+

01 HISTORIJA

02 LJUDSKA PRAVA

03 KONSTRUKTIVNA KULTURA SJEĆANJA

04 JEZIK, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

Kontekst

Među znanstvenicima, novinarima i političarima se već dugo vodi debata o tome kako na odgovarajući način definirati propagandu i razlikovati je od drugih oblika masovne komunikacije. Propaganda predstavlja pristrane informacije koje za cilj imaju oblikovanje mišljenja i ponašanja javnosti.

Sama riječ potiče iz latinskog jezika i prvobitno se odnosila na biološku reprodukciju flore i faune, odnosno na razmnožavanje biljaka i životinja. U 17. stoljeću je dobila novo značenje kada je papinstvo uspostavilo poseban odjel u okviru Katoličke crkve, Svetu kongregaciju za propagiranje vjere (propaganda fide) u cilju sistematskog širenja katoličke doktrine širom svijeta i pridobijanja novih članova te djelovanja protiv širenja protestantizma. Propaganda je na taj način dobila značenje širenja vjerskih ideja u cilju oblikovanja mišljenja i ponašanja masa.

Tokom 18. i 19. stoljeća, propaganda je, obzirom na sve veću pismenost, slobodarske zahtjeve za slobodom štampe, govora i okupljanja, kao i predstavničke vlade, postala još važnija u politici. Političari i vlade svih vrsta su prepoznali važnost pridobijanja javnosti i oblikovanja javnog mnijenja kroz propagandu i druge oblike masovnog uvjeravanja. Umjesto oslanjanja samo na cenzuru kao alat društvene kontrole, režimi su sada osnivali ili subvencionirali novine i druge organe kako bi širili zvanične "vijesti". "Tržište ideja" i oblast javnog mnijenja su postali poprišta za konkurentne društvene, političke i vjerske pokrete.

Nacistički agitatori su koristili uspješne tehnike i strategije saveznika, socijalista, komunista i italijanskih fašista kako bi unaprijedili svoje političke kampanje, stekli podršku javnosti i vodili rat. Nakon što su došli na vlast, nacisti su eliminirali "tržište ideja" terorom i manipulacijom medija i stavili propagandu u svoju službu kao oruđe za ujedinjenje njemačkog naroda oko "vođe" i omogućavanje agresije, masovnih ubistava i genocida.

Tehnologije i strategije za širenje propagande su se u velikoj mjeri promijenile od Drugog svjetskog rata. Televizija i internet su povećali brzinu i obim širenja informacija na svjetskom nivou. Web stranice i drugi online mediji sada mogu doseći stotine miliona ljudi širom svijeta i postali su glavna sredstva širenja propagande za privatne i državne organizacije. Obzirom na takvu bujicu medijske propagande potrošači sada, možda više nego ikada ranije, moraju pažljivo i kritički procjenjivati informacije kako bi postali bolje informirani građani.

Kako funkcionira propaganda?

Moderna propaganda se služi tehnikama i strategijama koje se koriste pri reklamiranju, odnosima sa javnošću, komuniciranju i psihologiji mase. Ona pojednostavljuje složena pitanja ili ideologije u svrhu njihovog plasiranja javnosti, uvijek je pristrana i ima za cilj ostvarenje određene konkretne svrhe. Propaganda općenito koristi simbole, bilo u pisanom, muzičkom ili vizuelnom obliku, i fokusira se na složene ljudske emocije, kako bi ih preusmjerila na željeni

cilj. Često je koriste državne i privatne organizacije kako bi promovirale svoje ciljeve i institucije, kao i ocrnile svoje protivnike. Propaganda funkcionira kao samo jedno od oružja u arsenalu masovnog ubjeđivanja.

Za razliku od ideala edukatora/edukatorica, koji nastoje podržati nezavisno prosuđivanje i razmišljanje, osoba koja širi propagandu nema za cilj potaći na razmišljanje prezentiranjem niza različitih stajališta i prepuštanjem publici da utvrdi koja perspektiva je tačna. Osoba koja širi propagandu prenosi samo one informacije koje imaju za cilj ojačati njene argumente i svjesno izostavlja informacije koje su nepovoljne po njeno stajalište.

IZVOR: <https://www.ushmm.org/propaganda/resources/>

Ciljevi

Cilj ove radionice je podići svijest učesnika/učesnica o snazi propagande i njenim alatima, različitim oblicima i izvorima, kao i o njenom utjecaju na mentalitet društva. Cilj je također shvatiti da propaganda danas postoji u različitim oblicima i da moramo pažljivo analizirati njeno prihvatanje kako bismo naučili važne lekcije iz burne prošlosti propagande u kontekstu holokausta, ali i da bismo shvatili zašto su ljudska prava bezvremeno i univerzalno pitanje koje je primjenjivo na sve, dok je propaganda, s druge strane, društvena tvorevina fokusirana na određenu grupu ili temu u specifičnim okolnostima i sa specifičnim ciljevima.

Ishodi učenja

- Učesnici/učesnice će analizirati i kritički procjenjivati različite poruke i alate nacističke propagande.
- Učesnici/učesnice će analizirati i definirati historijske, ekonomske, društvene, političke, etničke i druge okolnosti koje su utjecale na prihvatanje propagandnih poruka od strane javnosti.
- Učesnici/učesnice će postati svjesni moći, različitih oblika i alata propagande i shvatiti važnost kritičkog pristupa propagandnim porukama u svakodnevnom kontekstima.
- Učesnici/učesnice će steći široko razumijevanje elemenata konteksta i alata koji su omogućili da se putem nacističke propagande izvrši masovna diskriminacija i kršenje ljudskih prava.

Metodologija

Rad u malim grupama, kao i frontalna nastava i samostalno učešće u diskusijama. Poticati će se na spontanu interakciju između grupa, dijeljenje informacija, davanje sugestija i nuđenje povratnih informacija. Učesnici/učesnice će se izražavati u pisanom, umjetničkom i usmenom obliku. Čitat će tekstove, gledati video zapise i susrest će se sa drugim vizuelnim sadržajima na slajdovima ili posterima.

Postupak

Eduktor/edukatorica odlučuje o rasporedu sjedenja. Stolovi se mogu spojiti i može se staviti 4-8 stolica oko svakog duplog stola. Od učesnika/učesnica se traži da sjedaju za stolove kako ulaze i odmah formiraju grupe od 4 do 8 osoba. Potrebne su 4 različite grupe, a članovi grupa trebaju biti jednako raspoređeni među grupama.

AKTIVNOST	TRAJANJE
1. Uvodni dio	10 minuta
2. Uvodna aktivnost	10 minuta
3. Glavni dio	60 minuta
4. Aktivnost za održavanje pažnje	15 minuta
5. Zaključak	5 minuta

01

10 MIN.

Uvod

Eduktor/edukatorica pozdravlja učesnike/učesnice i moli ih da zauzmu mjesto. Nakon što su se učesnici/učesnice ugodno smjestili na svoja mjesta, edukator/edukatorica otvara radionicu kratkim uvodnim obraćanjem:

Živimo u svijetu kojim dominira i koji je u potpunosti zavisn od informacijskih tehnologija. Društvene mreže su postale ključni element u razvoju naših identiteta, svjetonazora, poslovnih i ličnih odnosa, kao i bukvalno svakog aspekta našeg svakodnevnog života. Svakodnevno nas bombardiraju nevjerojatnom količinom informacija. Odakle one potiču? Šta da radimo s njima? Kako da ih tumačimo? Zašto je sve to uopće bitno?

Eduktor/edukatorica postavlja slijedeća pitanja:

1. Gledate li televiziju? Šta obično gledate na televiziji? Slušate li radio? Šta slušate na radiju? Da li čitate ili slušate vijesti?
2. Na koji način obično dolazite do informacija? Koji su vaši omiljeni izvori dnevnih novosti online ili iz štampe? Zašto?
3. Kakve informacije obično dobijate i koliko često?
4. Možete li kontrolirati utjecaj informacija kojima ste izloženi?
5. Smatrate li da možete vjerovati svojim omiljenim izvorima?
6. Smatrate li da imate pravo na potpuno istinite i činjenične izvještaje?

Od učesnika/učesnica se traži da slobodno govore o svojim ličnim navikama i mišljenjima u vezi sa gore navedenim pitanjima. Vjerovatno je najbolje da različiti učesnici/učesnice (najmanje 2 ili 3) daju kratke odgovore na svako pitanje kako bi se prikupio niz različitih mišljenja i argumenata.

*NAPOMENA: Preporučuje se dati učesnicima/učesnicama gore navedenu listu pitanja, bilo u vidu listova koji se dijele, postera ili slajda prezentacije prikazanog na zidu i jasno vidljivog za svakog učesnika/učesnicu.

02

10 MIN.

Uvodna aktivnost

Eduktor/edukatorica pušta video i traži od učesnika/učesnica da pažljivo pogledaju sadržaj.

0:00 – 1:50 (Video se nastavlja, ali je za ovu aktivnost i vrijeme koje stoji na raspolaganju neophodno zaustaviti video u predloženo vrijeme, 1:50)

<https://www.youtube.com/watch?v=IKQVfheFkok>

Nakon što pogledaju video, edukator/edukatorica postavlja slijedeća pitanja:

1. Da li ste bili svjesni ove prakse industrije hrane koja zapravo stoji iza reklame proizvoda?
2. Da li ste ikada uočili razliku između reklamnih slika i stvarnog stanja proizvoda koje ste naručili?
3. Da li smatrate problematičnim u bilo kojem smislu: obmanom, pogrešnim, štetnim... ili to smatrate opravdanim i prihvatljivim? Obrazložite svoje mišljenje.
4. Smatrate li da je ovo manje agresivan oblik propagande, ali ipak jedan od primjera propagande?

*NAPOMENA: Eduktor/edukatorica će sada tražiti od nekoga da, pored toga što će odgovoriti na pitanje, također da definiciju propagande. Ukoliko definicija bude nepotpuna ili učesnici/učesnice ne mogu ponuditi nikakvu definiciju, edukator/edukatorica će ponuditi slijedeću definiciju iz rječnika:

Ideje ili izjave koje mogu biti lažne ili predstavljati samo jednu stranu određene teme koje se koriste kako bi se stekla podrška za političkog lidera, stranku, itd.

Eduktor/edukatorica traži od učesnika/učesnica da daju druge primjere moderne propagande sa kojima su upoznati. Zatim može doći do kratke diskusije.

03

60 MIN.

Glavni dio lekcije

1. Uvod

Eduktor/edukatorica čita uvodni tekst i pokazuje prvi predmet vezan za isti. Zatim objašnjava da će učesnici/učesnice raditi u grupama.

2. Upute

- Svaka grupa će dobiti primjerak Konvencije o ljudskim pravima (vidi link: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>) i tekst koji se fokusira na specifičnu temu u okviru opće teme holokausta. Eduktor/edukatorica dijeli odlomke članaka koji predstavljaju okvir za rad i objašnjava osnovne parametre svakoj grupi. Čitaju o događaju i prave listu uzroka i razloga koji su možda doveli do događaja. Određuju i definiraju najizraženije i najeksplicitnije probleme, porede ih sa Konvencijom o ljudskim pravima i u velikoj mjeri se oslanjaju na njene odredbe kako bi potkrijepili svoje argumente. Grupa bira ono što će mijenjati po pitanju slijeda događaja i predlaže drugačiju verziju događaja koja bi mogla spriječiti ili pomoći da se izbjegnu ovi problemi te stoga dovesti do drugačijeg scenarija. Svaka grupa piše kratku i drugačiju verziju događaja i ovaj put naglašava razliku u slijedu i verziji događaja uslijed promjene koju su unijeli. Pri tome se kontinuirano pozivaju na Konvenciju o ljudskim pravima u cilju pronalaska valjanih osnovnih razloga za njihovo djelovanje u samom dokumentu.

Drugim riječima, od grupa se traži da ponovo ispišu historiju određenog događaja i okolnosti pod kojima se desio, uzroka i posljedica. Grupe imaju 20 minuta da rade na ovome.

3. Predstavljanje i diskusije

- Zatim se svakoj grupi daje 5 minuta kako bi predstavili prvobitni slučaj i istakli goruće probleme, kao i predložili alternativne tokove događaja i drugačije izbore po pitanju djelovanja. Nakon svake prezentacije se daje prilika za kratku diskusiju. Osobe koje drže prezentaciju objašnjavaju zašto su napravile određene izbore, a publika se s tim slaže ili ne slaže, odnosno dolazi do razmjene mišljenja.

*NAPOMENA: Rasprave trebaju biti kratke – nijedna ne treba prelaziti 5 minuta. Time ovaj segment traje ukupno 20 minuta. Međutim, to može biti fleksibilno, jer je važnije dozvoliti da dođe do konstruktivnih diskusija nego da se slijedi prethodno navedeno vremensko ograničenje.

*NAPOMENA: Edukator/edukatorica pušta dvominutni video nakon prezentacije prve grupe. Link se nalazi ispod TEKSTA 1 (vidi odjeljak sa materijalima). Edukator/edukatorica može pustiti nekoliko drugih kratkih klipova na kraju prezentacije svake grupe. Oni su navedeni kao opcije ispod odjeljka sa TEKSTOM 4.

15 MIN.

Aktivnost za održavanje pažnje

Primjeri kako savremena umjetnost prikazuje rasistična stajališta na komičan način.

Edukator/edukatorica prikazuje slijedeće klipove i traži od učesnika/učesnica da daju kratki komentar i razmišljaju o svakom klipu odvojeno nakon njegovog prikazivanja.

Život je lijep (La Vita è bella) → italijanska komedija/drama iz 1997.

Naša rasa je superiornija – video zapis (3:22)

<https://www.youtube.com/watch?v=A-5QUS3IZ58>

Zec Jojo → 2019 drama/komedija

Scena Jevrej (0:53)

https://www.youtube.com/watch?v=uov3j50WDg0&has_verified=1

Jevreji u odnosu na naciste (3:04)

<https://www.youtube.com/watch?v=JSn28UMIIGI>

Edukator/edukatorica naglašava komično predstavljanje nacističkih rasističkih ideja modernoj publici, ali također naglašava činjenicu da postoji vremenska i prostorna distanca koja omogućava takvo tumačenje, kao i očigledan civilizacijski napredak cjelokupnog čovječanstva pri uspostavljanju poštovanja i zaštite ljudskih prava.

5 MIN.

Zaključak

Učesnike/učesnice se poziva da raspravljaju o današnjim implikacijama Konvencije o ljudskim pravima i njenoj moći za sprečavanje holokausta i sličnih zvjerstava u budućnosti.

Materijali

UVOD:

Propaganda obmane

Osobe koje u ratnom periodu šire propagandu općenito nastoje opravdati upotrebu vojnog nasilja prikazujući ga nužnim i moralno prihvatljivim. Sve drugo bi ugrozilo javni moral i povjerenje u vlast i oružane snage. Tokom Drugog svjetskog rata nacistički agitatori su vojnu agresiju koja je za cilj imala osvajanje teritorija prikazivali kao pravednu i nužnu samoodbranu. Prikazivali su Njemačku kao žrtvu ili potencijalnu žrtvu stranih agresora, miroljubivu naciju prisiljenu da štiti svoje stanovništvo ili brani evropsku civilizaciju od komunizma. Ratni ciljevi koji su iznošeni u svakoj fazi neprijateljstava su skoro uvijek skrivali ciljeve teritorijalnog širenja i rasnog ratovanja. To je bila propaganda obmane namijenjena zavaravanju ili dovođenju u zabludu stanovništva Njemačke, zemalja koje je okupirala Njemačka i neutralnih zemalja.

Povezani predmeti *1 → Naslovi iz njemačke štampe:

<https://www.ushmm.org/propaganda/archive/german-press-headlines-2/>

TEKST 1:

Nacistička propaganda o getima

Tema koja se ponavlja u okviru nacističke antisemitske propagande je bila da Jevreji šire bolesti. Kako bi se nejevrejsko stanovništvo spriječilo da ulazi u geta i lično se uvjeri u stanje svakodnevnog života tamo, njemački organi su postavili znakove karantene na ulaze kojima se upozorava na opasnost od zarazne bolesti. Obzirom da su neadekvatan vodovod i kanalizacija, kao i hrana nedovoljna za preživljavanje ubrzo narušili zdravlje Jevreja u getima, ova upozorenja su postala

samoispunjujuće proročanstvo, jer su tifus i druge infektivne bolesti harale getom. Naknadna nacistička propaganda je koristila ove epidemije koje su izazvane ljudskim djelovanjem kako bi opravdala izolaciju "prljavih" Jevreja od šireg stanovništva.

Rasistička propaganda

Prema nacističkim teorijama rase, Nijemci i drugi sjeverni Evropljani su bili "Arijevc", superiorna rasa. Tokom Drugog svjetskog rata nacistički liječnici su provodili lažne medicinske eksperimente nastojeći da pronađu fizičke dokaze o superiornosti Arijevaca i inferiornosti nearijevaca. Uprkos činjenici da su ubili ogroman broj nearijevskih zatvorenika tokom provođenja ovih eksperimenata, nacisti nisu uspjeli pronaći nikakve dokaze za svoje teorije o biološkim i rasnim razlikama između ljudskih bića.

→ JEVREJSKA BEBA – ARIJANSKA IKONA:

<https://www.youtube.com/watch?v=yNnuZm8CNos>

Povezani predmeti → Antisemitski poster objavljen u Poljskoj u martu 1941.:

<https://www.ushmm.org/propaganda/archive/polish-antisemitic-poster/>

TEKST 2:

Obrazovanje o propagandi

Od 1920-ih godina, Nacionalsocijalistička njemačka radnička partija (NSDA) je u njemačkoj mladeži vidjela posebnu publiku za svoje propagandne poruke. U tim porukama se naglašavalo da je stranka pokret mladih: dinamična, otporna, okrenuta ka budućnosti i puna nade. Milioni mladih Nijemaca i Njemica su postali pristaše nacizma u učionicama i vannastavnim aktivnostima.

Obrazovanje u nacističkoj državi

Obrazovanje u Trećem Rajhu je imalo za cilj indoktrinaciju učenika kako bi prihvatili svjetonazore nacionalsocijalista. Nacistički znanstvenici i edukatori su glorificirali nordijske i druge "arijevske" rase, dok su omalovažavali Jevreje i druge tzv. inferiorne narode kao parazitske "nečiste rase" nesposobne da stvore kulturu ili civilizaciju. Nakon 1933. godine nacistički režim je iz javnog školstva eliminirao nastavnike i nastavnice za koje se smatralo da su Jevreji ili da su "politički nepouzdati". Međutim, većina edukatora i edukatorica je ostala na svojim pozicijama i pridružila se Nacionalsocijalističkom savezu nastavnika i nastavnica. 97% svih nastavnika i nastavnica iz javnih škola, oko 300,000 osoba, se pridružilo Savezu do 1936. Nastavnici i nastavnice su se zapravo pridruživali NSDA u obimu koji je bio veći nego kod bilo koje druge profesije.

Povezani predmeti → Stranica iz Otrovne pečurke

<https://www.ushmm.org/propaganda/archive/poisonous-mushroom-book/>

Hitlerova mladež

Prvobitna svrha Hitlerove mladeži, koja je osnovana 1926. godine, je bila da obučava mladiće kako bi se pridružili Jurišnom odredu, paravojnoj formaciji NSDA (njem. Sturmabteilung, SA). Međutim, nakon 1933. godine, lideri mladeži su nastojali da integrišu mladiće u nacističku zajednicu i pripreme ih za službu u oružanim snagama ili kasnije u paravojnoj organizaciji NSDA, Odbrambenim snagama (njem. Schutzstaffel, SS). Članstvo u nacističkim omladinskim grupama je 1936. godine postalo obavezno za sve dječake/mladiće i djevojčice/djevojke starosne dobi od 10 do 17 godina. Tokom sastanaka nakon škole i odlazaka na kampovanje vikendom koje je sponzorirala Hitlerova mladež i Savez njemačkih djevojaka djeca su obučavana da budu odana NSDA-u i budućim liderima nacionalsocijalističke države.

Savez njemačkih djevojaka

Hitlerova mladež i Savez njemačkih djevojaka su bili primarni alati nacista za oblikovanje uvjerenja, mišljenja i djelovanja mladih Nijemaca i Njemica. Iako se naglašavao razvoj zdravog tijela kroz učešće u sportovima, tipičnije aktivnosti za članice Saveza njemačkih djevojaka su bile muzika, rukotvorine i različiti aspekti kućnih poslova, poput šivenja, brige o djeci i kuhanja. Izbijanje Drugog svjetskog rata je imalo ogroman utjecaj na rad Saveza, a njegove članice su na brojne načine doprinosile ratnim aktivnostima. Mlađe djevojke su učestvovala u aktivnostima prikupljanja donacija od vrata do vrata za fondaciju Winterhilfswerk koja je skupljala priloge za pomoć ugroženim kategorijama u vidu hrane, odjeće, ogrjeva, itd., a starije djevojke su se brinule za ranjene vojnike ili su se bavile poljoprivrednim aktivnostima koje su ranije obavljali muškarci.

TEKST 3:

Diskriminacija i društvena isključenost

Nakon što su došli na vlast, nacisti su usvojili rasističke zakone i politike kojima su Jevrejima, crncima i Romima oduzeta njihova prava. Ključan faktor za stvaranje kohezivne grupe je definiranje ko je isključen iz članstva. Nacistički agitatori su dali doprinos politikama režima tako što su javno obilježavali grupe koje se isključuju, opravdavajući njihov status 'otpadnika' i poticali na mržnju i ravnodušnost. Nacistička propaganda je bila ključna za prodaju mita o "narodnoj zajednici" (njem. Volksgemeinschaft) Nijemcima i Njemicama koji su čeznuli za jedinstvom, nacionalnim ponosom, veličinom i napuštanjem stroge društvene stratifikacije iz prošlosti.

Međutim, drugi, znatno zlokobniji aspekt nacističkog mita je bio da nisu svi Nijemci i Njemice bili dobrodošli u toj novoj zajednici. Propaganda je pomogla da se definira ko će biti isključen iz novog društva i opravdaju mjere protiv "otpadnika".

Antisemitska propaganda

Koristeći već postojeće predodžbe i stereotipe, nacistički antagonisti su prikazivali Jevreje kao "stranu rasu" koja je živjela na račun države domaćina, trovala njegovu kulturu, preuzimala njegovu ekonomiju i zarobljavala njegove radnike i poljoprivrednike. Ovakav prikaz pun mržnje, iako nije bio nov niti jedinstven za NSDA, je sada postao stav koji je podržavala država. Kako je nacistički režim pojačavao kontrolu nad štampom i izdavačkim djelatnostima nakon 1933., agitatori su prilagođavali poruke različitim grupama publike, uključujući i Nijemce i Njemice koji nisu bili pristaše nacista i koji nisu čitali novine stranke.

Druge grupe koje su bile isključene iz društva

Jevreji nisu bili jedina grupa koja je isključena iz vizije "narodne zajednice". Propaganda je pomogla da se definira ko će biti isključen iz novog društva i opravdavaju mjere protiv "otpadnika": uključujući Jevreje, Rome, homoseksualce, Jehovine svjedoke i Nijemce i Njemice koji su se smatrali genetički inferiornim i štetnim po "zdravlje nacije" (osobe sa mentalnim bolestima ili intelektualnim ili fizičkim poteškoćama, epileptičari, osobe koje su od rođenja bile gluhe i slijepe, hronični alkoholičari, ovisnici o drogama, itd).

Identifikacija, izolacija, isključenje

Propaganda je također pomogla da se uspostavi osnova za najavu važnih zakona u Nirnbergu 15. septembra 1935. Zakoni su uslijedili nakon talasa nasilja nad Jevrejima koje su činili nestrpljivi radikali NSDA. Zakon o zaštiti njemačke krvi i časti je zabranjivao brak i vanbračne seksualne odnose između Jevreja i osoba "njemačke" ili "srodne krvi", a Zakon o državljanstvu Rajha je Jevreje definirao kao "podanike" države, te im time dodijelio status građana drugog reda. Mjesecima prije objave "nirnberških zakona" NSDA je agresivno poticala Nijemce i Njemice da se bore protiv "rasnog zaprljanja", a prisustvo Jevreja u javnim bazenima je postalo vrlo važna tema.

Povezani predmeti → Propaganda protiv Roma

<https://www.ushmm.org/propaganda/archive/anti-roma-propaganda/>

Povezani predmeti → Poster: "On je kriv za rat"

<https://www.ushmm.org/propaganda/archive/poster-guilty-war/>

TEKST 4:

Kada je Hitler došao na vlast 1933. godine Njemačka je imala dobro razvijenu komunikacijsku infrastrukturu. Preko 4.700 dnevnih i sedmičnih novina su se objavljivale na godišnjem nivou u Njemačkoj, što je više novina nego u bilo kojoj drugoj industrijaliziranoj naciji, a ukupna naklada je iznosila 25 miliona. Njemačka filmska industrija je bila među najvećim na svijetu, njeni filmovi su stekli međunarodno priznanje, a bila je također i pionir u razvoju radija i televizije.

Novi kanali za propagandu: film, radio, televizija

Nacisti su shvatili moć i privlačnost novih tehnologija poput filma, razglasa, radija i televizije za širenje propagande. Ove tehnologije su nacističkom vodstvu ponudile sredstvo za masovno širenje njihovih ideoloških poruka i sredstvo za jačanje mita o "narodnoj zajednici" kroz iskustva slušanja i posmatranja sa aspekta zajednice. Nakon 1933. njemački radio je prenosio Hitlerove govore u domovima, fabrikama, pa čak i na ulicama gradova zahvaljujući razglasima. Zvaničnici u Goebbelsovom Ministarstvu za propagandu su vidjeli ogroman potencijal radija za propagandu. Njemačka je 1935. godine postala prva nacija koja je uvela redovnu televiziju.

Tokom rata, vlade općenito ograničavaju i cenzuriraju pristup javnosti informacijama kako bi spriječile curenje osjetljivih podataka prema neprijatelju ili kako bi izolirale domaće stanovništvo od informacija koje bi mogle negativno utjecati na moral javnosti. Nakon što je Njemačka napala Poljsku 01. septembra 1939., nacistički režim je proveo drakonske mjere da bi spriječio stanovništvo da dobije informacije izvane. Njemačke vlasti su zabranile svojim građanima da slušaju tuđe prenose tako što su to proglasile krivičnim djelom. Njemački sudovi su mogli osuditi osobe koje su širile priče preuzete sa neprijateljskih radio stanica na kaznu zatvora ili čak smrtnu kaznu.

"Narodna zajednica"

Stvaranje "narodne zajednice" (Volksgemeinschaft), rasne zajednice "arijevskih" Nijemaca i Njemica koja nadilazi klasu, religiju i regiju, je bilo ključno za nacističku ideologiju i propagandu. U ovoj zajednici nije bilo prostora za političku i društvenu borbu vajmarskog perioda. Umjesto zaštite ličnih prava utvrđenih u Vajmarskom ustavu, nacistički antagonisti su naglašavali dobrobit narodne zajednice. "Rasno čisti" Nijemci i Njemice ("narodni drugovi i drugarice") su se trebali žrtvovati za opću dobrobit. Nacistička propaganda je bila ključna za prodaju mita o narodnoj zajednici Nijemcima i Njemicama koji su čeznuli za jedinstvom, nacionalnim ponosom, veličinom i napuštanjem društvene stratifikacije iz prošlosti. Propaganda je pomogla pri pripremi javnosti za budućnost definiranu nacističkom ideologijom.

Povezani predmeti → Poster rane nacističke kampanje Mjolnira: "Nacionalsocijalizam – organizirana volja naroda"

<https://www.ushmm.org/propaganda/archive/poster-national-socialism/>

Prodaja rata

Ratni antagonisti često nastoje opravdati upotrebu vojne sile prikazujući je kao moralno opravdanu i nužnu. U ljeto 1939., dok je Hitler finalizirao planove za invaziju Poljske, atmosfera u javnosti u Njemačkoj je bila napeta i prožeta strahom. Nije bilo masa na ulicama koje bi pozivale na rat, kao što je to bio slučaj kod izbijanja Prvog svjetskog rata 1914. godine. Utvara tog rata i sjećanje na smrt dva miliona njemačkih vojnika su proganjale stanovništvo. Nacistička propagandna mašina je imala zadatak osigurati javnu podršku za novi rat. Tokom cijelog Drugog svjetskog rata, nacistički antagonisti su vojnu agresiju koja je bila usmjerena na osvajanje teritorija prikazivali kao narodnu samoodbranu nužnu za preživljavanje "arijevske civilizacije".

Povezani predmeti → Poster: Zašto se borimo – za kruh naše djece!!

<https://www.ushmm.org/propaganda/archive/poster-childrens-bread/>

*OPCIONO → Put ka nacističkom genocidu

<https://www.youtube.com/watch?v=sRcNq4OYTyE>

6:51–7:57 (NACISTIČKE NOVINE)

16:30–18:12 (RASNI ZAKONI I UREDBE)

ILI

Razvoj zla E05: Adolf Hitler | cijeli dokumentarac

<https://www.youtube.com/watch?v=k5VnaYN4-VE&t=833s>

18:15–22:12

Literatura

- Web stranica MUZEJA SJEĆANJA NA HOLOKAUST SAD-a (UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM)
<https://www.ushmm.org/propaganda/>
- Jevrejska beba – arijevska ikona
<https://www.youtube.com/watch?v=yNnuZm8CNos>
- La vita é bella: Naša rasa je superiornija – video zapis
<https://www.youtube.com/watch?v=A-5QUS3IZ58>

- Zec Jojo: Jevreji u odnosu na naciste
<https://www.youtube.com/watch?v=JSn28UMIIGI>
- Scena Jevrej
https://www.youtube.com/watch?v=uov3j50WDg0&has_verified=1

*OPCIONO:

- Put ka nacističkom genocidu
<https://www.youtube.com/watch?v=sRcNq4OYTyE>
6:51–7:57 (NACISTIČKE NOVINE)
16:30–18:12 (RASNI ZAKONI I UREDBE)
- Razvoj zla E05: Adolf Hitler | cijeli dokumentarac
<https://www.youtube.com/watch?v=k5VnaYN4-VE&t=833s>
18:15–22:12 (PROPAGANDA PROTIV JEVREJA)

Dodatna literatura

- USHMM.ORG
<https://www.ushmm.org/collections/bibliography/nazi-propaganda#top>
- Članak časopisa New York Times o izložbi "Stanje obmane: moć nacističke propagande"
<https://www.nytimes.com/2009/02/24/arts/design/24muse.html>
- Video zapis na You Tube o MOĆI RADIJA tokom nacističkog režima
<https://www.youtube.com/watch?v=aD6zpu0H6d4>
- Stanje obmane – moć nacističke propagande
<https://www.youtube.com/watch?v=D7jN8dg3vEA>

Dodatne aktivnosti

Od učesnika/učesnica se može zahtijevati da istražuju modernu propagandu koja direktno utječe na njihove živote, posebno ukoliko shvate da ranije nisu bili svjesni toga. Rezultati se mogu predstaviti kroz niz prezentacija, pri čemu svaka grupa može detaljnije govoriti o ovoj temi i ponuditi rješenja za moderne vidove propagande.

Učesnici/učesnice mogu napraviti postere za svoje lične propagandne ciljeve i pokušati ubijediti druge članove/grupe da podrže njihove lične ciljeve tako što će ih uvjeriti da time zapravo čine nešto za sebe same.

| 04

Na marginama

Prava manjina i diskriminacija

TRAJANJE

45 minuta

UČESNICI/UČESNICE

Broj učesnika/učesnica: 5+

Starosna dob: 13+

01 HISTORIJA

02 LJUDSKA PRAVA

03 KONSTRUKTIVNA KULTURA SJEĆANJA

04 JEZIK, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

Kontekst

Romi se od samog rođenja suočavaju sa značajnim preprekama u svojim naporima da prekinu začarani krug siromaštva, steknu formalno obrazovanje i budu prihvaćeni od strane većinskog stanovništva.

Romi se od samog rođenja suočavaju sa značajnim preprekama u svojim naporima da prekinu začarani krug siromaštva, steknu formalno obrazovanje i budu prihvaćeni od strane većinskog stanovništva. Romi čine najveću manjinu u zemlji i spadaju među najmarginaliziraniju grupu u BiH u društvenom, ekonomskom i političkom smislu. U današnjoj poslijeratnoj BiH, Romi se suočavaju sa nizom poteškoća u vezi sa punim uživanjem svojih osnovnih ljudskih prava koja su im zagwarantirana Ustavom BiH, uključujući prava na imovinu i pristup socijalnoj zaštiti, obrazovanju i zaposlenju.

Ciljevi

Učesnici/učesnice će kroz pričanje priča i multimedijalni sadržaj ove lekcije shvatiti široko rasprostranjene stereotipe i pogrešne predodžbe o Romima i biti će u poziciji koja od njih zahtijeva da preispitaju svoja stajališta i predrasude o ovoj jedinstvenoj i raznolikoj zajednici. Pretpostavlja se da kada neromi počnu preispitivati svoja vlastita uvjerenja i ponašanje prema Romima, siju sjeme za širu kulturološku promjenu i promjenu ponašanja koja može dovesti do inkluzivnijeg društva za sve.

Ishodi učenja

Učesnici/učesnice će biti u stanju:

- naučiti više o ljudskim pravima i pravima manjina i shvatiti razlike između njih
- shvatiti i usvojiti različite aspekte prava manjina
- razmišljati o životima Roma u BiH
- kritički razmišljati o njihovoj ulozi, izborima i ponašanju u odnosu na Rome u BiH.

Metodologija

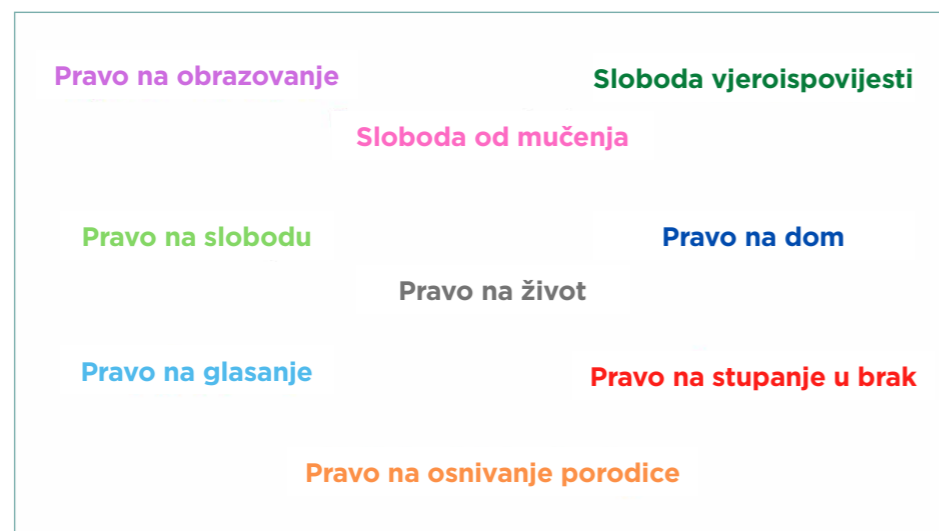
- Razgovor u razredu
- Grupni rad u cilju razgovora o pričama o romskim zajednicama u BiH. Svaka grupa će podijeliti svoje nalaze, uz vrijeme za naknadna pitanja i raspravu.

Postupak

15 MIN.

Uvod

Ova aktivnost učesnicima/učesnicama omogućava da podijele znanje o ljudskim pravima kroz dinamičnu i zabavnu interakciju. Prije početka lekcije, edukator/edukatorica piše različita ljudska prava na ploču (npr. pravo na vodu, pravo na glasanje, pravo na stupanje u brak, pravo na život, pravo na osnivanje porodice).

Na početku časa, edukator/edukatorica otvara diskusiju pitanjem: Ko su manjine?

Koristi se definiciju data ispod u cilju prilagođavanja i potpunog zaokruživanja definicije koju predloži grupa. Nakon što grupa da odgovarajuću definiciju uz upute i pomoć edukatora/edukatorice, edukator/edukatorica će ponovo navesti ko su manjine i po čemu se razlikuju od drugih grupa u društvu.

Edukator/edukatorica će zatim od učesnika/učesnica tražiti da dođu do table koja sadrži različita ljudska prava i da stave post-it papir/papirić na sva prava koja se ne primjenjuju na

manjine u BiH. Nakon što učesnici/učesnice izraze svoja mišljenja, edukator/edukatorica će na osnovu informacija datih ispod objasniti kako su sva ljudska prava primjenjivana sva ljudska bića, bez obzira na njihov status u društvu i da su prava manjina sastavni dio ljudskih prava.

Definicije i pojašnjenja

- Manjina se prema svojoj prvobitnoj definiciji odnosi na grupu ljudi čije su prakse, rasa, religija, etnička pripadnost ili druge odlike prisutne u manjem broju nego one glavne grupe te zemlje ili zajednice.
- Manjine uključuju grupe koje:
  - a) su prisutne u manjem broju u odnosu na ostatak stanovništva određene države;
  - b) se nalaze u nedominantnom položaju;
  - c) žive u državi i iste su nacionalnosti ili su grupa sa bliskim i dugim vezama sa datom državom;
  - d) posjeduju etničke, vjerske ili jezičke odlike koje se razlikuju od ostatka stanovništva; i
  - e) pokazuju, čak i ukoliko samo na implicitan način, osjećaj solidarnosti u cilju očuvanja svog posebnog kolektivnog identiteta.

Općenito se smatra da manjine uključuju nacionalne, etničke, kulturne, jezičke i vjerske manjine, kao i određene migrante, izbjeglice, autohtone i plemenske narode. Također je važno imati na umu da u slučaju manjina postoji vjerovatnoća diskriminacije ili marginalizacije i da mogu razviti povećanu lojalnost prema grupi uslijed diskriminatornih i marginaliziranih odnosa sa državom. Manjine imaju ista prava i težnje kao i svi drugi. One su građani država u kojima žive i moraju biti priznati kao takvi, uz puno poštovanje njihovog državljanstva i ljudskih prava.

20 MIN.

Romske zajednice u BiH

Edukator/edukatorica će razredu postaviti pitanje: Šta mislite o Romima u BiH? Nakon kratke diskusije, tokom koje edukator/edukatorica treba dopustiti učesnicima/učesnicama da izražavaju svoja mišljenja, edukator/edukatorica će podijeliti grupu u 4-5 grupa (zavisno od veličine grupe) i tražit će od grupa da pojedinačno dođu i odaberu materijal (obilježen sa 1 do 4/5) dok sve grupe ne budu imale studiju slučaja.

Učesnici/učesnice će pročitati priče i odgovoriti na slijedeća pitanja u grupi, te će zabilježiti odgovore:

- Kakva je opća percepcija ljudi o Romima/Romkinjama predstavljenim u vašem materijalu?
- Kakva je stvarnost sa kojom se suočavaju Romi/Romkinje predstavljeni u vašem materijalu? Ko su oni? Kako žive? Da li idu u školu ili imaju posao?

Nakon rada u malim grupama, učesnici/učesnice će dati sažetak svoje studije slučaja široj grupi. Edukator/edukatorica će zatim proći kroz pitanja i omogućiti svakoj grupi da predstavi svoje nalaze za studije slučaja koje su im dodijeljene.

10 MIN.

Diskusija u razredu

03

Edukator/edukatorica će otvoriti diskusiju sa par pitanja i zabilježit će odgovore učesnika/učesnica na tabli. Pitanja:

- Ponovo pitajte: Šta mislite o Romima/Romkinjama u BiH?
- Da li biste se susreli ili imali prijatelja iz ove zajednice?
- Zašto mislite da su priče poput ove važne u svakodnevnom životu?
- Šta možemo učiniti kako bismo poboljšali živote manjina u Bosni i Hercegovini?

Materijali

- Pribor za pisanje, veći komadi papira (po jedan za svaku grupu) i materijali sa studijama slučaja.

Literatura

- Vijeće Evrope, Romi i putnici. <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/topics>
- DOSTA! Set alata za borbu protiv netrpeljivosti prema Romima. <https://www.reyn.eu/resources/dosta-toolkit-against-anti-gypsyism-2014/>
- OSCE & ODIHR, Romi i Sinti. <https://www.osce.org/odihr/roma-and-sinti>
- Centar za postkonfliktna istraživanja. Roma: On the Margins. (Romi: na marginama). <https://p-crc.org/our-work/transitional-justice/on-the-margins/>

Dodatna literatura

- DOSTA! Set alata za borbu protiv netrpeljivosti prema Romima. <https://www.reyn.eu/resources/dosta-toolkit-against-anti-gypsyism-2014/>
- Balkan Diskurs, Balkan Themes, tom 1: izdanje 2 - Romi. <https://balkandiskurs.com/en/2014/11/03/english-balkanthemes-volume-1-issue-2-roma/>
- Teaching about and Commemorating the Roma and Sinti Genocide: Practices with in the OSCE Area (Podučavanje o i obilježavanje genocida Roma i Sintija: prakse u zemljama OSCE-a). <https://www.osce.org/romasintigenocide>

PRILOG

Adelina Husić - Fotografija: Aldin Fafulović & Centar za postkonfliktna istraživanja

Adelina Husić (21), frizerka

"Završila sam srednju školu i postala frizerka 2015. godine. Također sam položila vozački ispit i često vozim očevo auto. Uvijek sam rado voljela brzu vožnju, muziku i modu. Čak i kao mala djevojčica sam voljela biti lijepo obučena. Moji roditelji su mi uvijek govorili da je za mene jako važno da idem u školu i dobijem obrazovanje. Govorili su mi da ću, ukoliko budem pošla tim putem, biti u stanju pronaći posao odmah nakon školovanja. Zato sam odlučila da se školujem za frizerku i bila sam jako dobra učenica. Nikada mi nije bilo teško ići u školu. Roditelji su me odgojili u iskrenu i vrijednu osobu i uvijek su se brinuli za to da imoja sestra i ja ostanemo na pravom putu i ne budemo na ulici. Obzirom da sam Romkinja, znam da će mi samo škola i rad pomoći da imam normalan život. Mrzim kada ljudi povezuju Romkinje sa prljavim stvarima, kao da smo prosjakinje ili prostitutke koje samo nastoje lako doći do novca. To nije tačno i želim biti uzor za mlade Romkinje i pokazati da je moguće zarađivati za život iskrenim trudom i zalaganjem. Cijenim obrazovanje i želim raditi na iskren način u svom polju. Moj cilj je otvoriti vlastiti salon ljepote u kojem bih pokazala sve svoje vještine i talente. Nadam se da će mi se želja ostvariti. Planiram se dalje educirati o novim tehnikama, kao što je manikira i trajna šminka. Nastojim biti u toku po pitanju najnovije mode i zaista mi se sviđa crvena boja."

PRILOG

Ervin Hašimović - Fotografija: Vedran Živković & Centar za postkonfliktna istraživanja

Ervin Hašimović (12), učenik, fotograf i košarkaš

"Moja omiljena stvar je sport. Većinom volim igrati fudbal i košarku. Moj omiljeni fudbaler je Ronaldo. On je moj idol, zato što je jak, visok i ima super frizuru. Pratim ga na Instagramu, a kada odrastem želim izgledati i igrati baš kao on. Djeca u školi kažu da već izgledam kao on i to me zaista čini sretnim. Vrlo volim ići u školu. Nije mi teško raditi zadaću, a kada imam problem, mama mi uvijek pomaže. Mama mi je kupila fotoaparata, jer također volim fotografiju. Rado slikam i objavljujem ih na Instagramu. Volim odjeću i frizure koje su u trendu. Većinom nosim ležernu odjeću, a moja omiljena marka je NIKE. Sviđa mi se skoro sva njihova obuća. Djeca su me ranije zadirkivala zato što sam Rom, ali su onda rekla da nisam kao drugi Romi, jer sam lijepo obučen, moderan i uvijek čist. Ja im kažem da nisam jedini Rom koji je takav i da imam puno rođaka i prijatelja koji su Romi i koji su poput mene, te da se oblačimo kao i svi drugi u školi. Mislim da je vrlo čudno kada kažu da nisam Rom zato što sam čist, lijepo obučen i zato što imam savremen stil. Moja majka mi je rekla da se to dešava zato što ljudi misle da su romska djeca uvijek prljava i da nose otrcanu odjeću. Volio bih da ljudi prestanu govoriti da su Romi prljavi i da se ne znaju oblačiti. Nije lijepo govoriti loše stvari o drugima. Mama mi uvijek govori da druge posmatram bez predrasuda i da smo svi jednaki. Tako da želim reći svojim prijateljima da su Romi isti kao i svi drugi ljudi."

PRILOG

Behara Tahirović - Fotografija: Armin Durgut & Centar za postkonfliktna istraživanja

Behara Tahirović (56), vlasnica poduzeća

"Ja sam žena koja je posjedovala vlastito poduzeće tokom osam godina. Nisam željela sjediti kući i osjećati se bespomoćnom, tako da sam počela izlaziti sa svojom djecom i prikupljati željezo. Na početku je bilo teško. Međutim, nakon određenog vremena sam uspjela da se organiziram, pronašla sam kupce i dogovorila transport. Moja kćerka, zet i njihova djeca mi pomažu da skupljam željezo. Oni su mi također pronašli kupce u Zenici. To nije posao iz snova, ali mi je to omogućilo da pronađem svoje mjesto u svijetu i da se borim za budućnost moje porodice. Moj suprug nije bio u stanju da radi. Davno je izgubio sluh, a ja sam postala odgovorna za sve. Mislim da me to ojačalo. Činjenica da sam u stanju posjedovati svoje poduzeće je pokazala mojoj kćerki i drugim ženama da i one mogu uspjeti i da su žene u društvu jednako sposobne zarađivati za život kao i muškarci i to je jako važno za mene. Također želim pokazati ljudima da mi (Romi) nismo svi lopovi, kriminalci i prostitutke. Uvijek govorim svojoj kćeri koliko je važno naporno raditi i biti uporan."

PRILOG

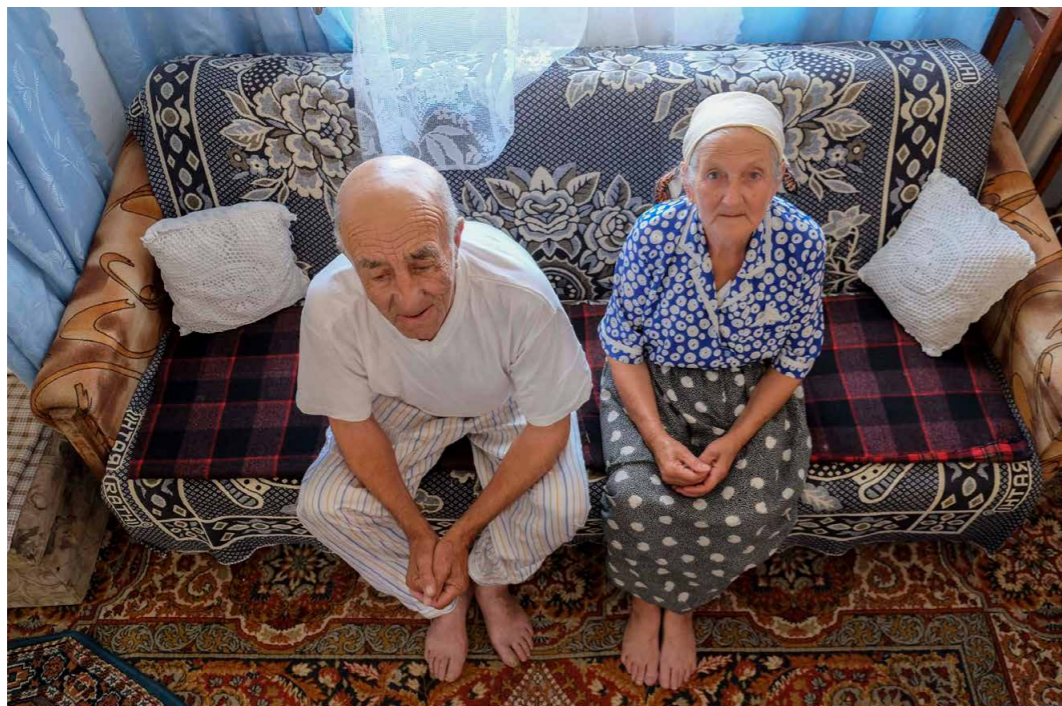

Devlija Šuvalić - Fotografija: Mirko Pincelli & Centar za postkonfliktna istraživanja

Devlija Šuvalić (80), vidovnjakinja

"Nisam vidovnjakinja koja uzima novac od ljudi nakon što im pogleda u dlan, karte ili šoljicu. Ja to radim zato što me ljudi pitaju da im kažem nešto o njihovom životu. Nikada od ljudi ne tražim novac niti im govorim koliko mi trebaju platiti. Ukoliko ljudi žele da mi kupe kafu, šećer ili cigarete, to je njihov izbor i ja ću to prihvatiti. Ljudi vole da im se predskazuje budućnost i sudbina pomoću karata. Neki dolaze da me pitaju o ljubavi; vole nekoga i žele da im kažem da li postoji nada ili budućnost za takvu ljubav. Ja im kažem šta mi govore karte i šoljica. Nikad ne lažem. Neki ljudi dolaze kod mene zato što ih zanima zdravlje. Mnogi su bolesni, a ja uvijek pokušavam da im kažem nešto pozitivno u nadi da neće postati očajni. Nikada im ne govorim loše stvari, ali također nikada ne lažem. Čak i kada vidim nešto loše, pokušavam to prenijeti lijepim riječima. Predskazivanje budućnosti sam naučila od bake. Ona mi je pokazala kako se to radi, jer sam je još kao mala djevojčica uvijek pitala o tome. Voljela sam tarot karte. Bile su šarene, sa divnim slikama, tako da sam željela naučiti šta se može raditi s njima. Nije u redu kada ljudi kažu da smo mi samo ciganke koje žele lako zaraditi novac. To nije ono što ja želim. Želim ljude usrećiti i dati im nadu. Ja sam stara žena i nisam u stanju da radim, tako da, ako mi neko ponudi kafu i šećer za moje usluge, smatram da je to normalno i zahvalna sam za to. Nikada nikoga ne bih prevarila. Važno je biti iskren sa ljudima. Oni će biti u stanju razlikovati prevaranticu od stvarne vidovnjakinje. A ako ljudi žele da dođu kod mene kako bi saznali svoju budućnost, niko ih u tome ne treba sprečavati."

PRILOG

Porodica Čengalović - Fotografija: Armin Durgut & Centar za postkonfliktna istraživanja

Porodica Čengalović: Hatka (77) i Sakib "Dedo" (81), poljoprivrednici

Hatka: "U ovom selu živim cijeli svoj život. Rođena sam i umrijet ću ovdje. Mi smo samo obrađivali zemlju i živjeli od zemlje i stočarstva. Uvijek smo imali zemlju i sadili smo brojne različite usjeve - od kukuruza do krompira. Morali smo raditi od jutra do mraka, ali kada znate kako posijati, možete imati svoj kukuruz, krompir i voće. Dedo i ja smo uvijek pripremali hranu za zimu. Pravimo zalihe voća i povrća, a naša djeca nam pomažu da sve pripremimo, tako da se nikada ne moramo osloniti na to da nam neko drugi daje hranu. Također smo uvijek imali životinje. Imali smo ovce, koze, piliće i patke. Životinje su značile puno rada, ali smo zahvaljujući tome imali svoje meso i jaja. Meni nije bilo teško raditi i podizati djecu u isto vrijeme. Dedo je također bio vrijedan radnik. On je 38 godina radio kao zidar i dobio je penziju od tog rada. Ja sam ostala kući da odgajam svoju djecu i naučim ih vještinama i dobrim radnim navikama, kako bi mi mogli pomoći. Imala sam četvero dobre djece. Svi su se vjenčali osim Džemila. Moj Džemil je ostao sa Dedom i sa mnom do aprila 1993. Radio je kao konobar i bio je vrijedan radnik. Nadala sam se da će se uskoro oženiti i zasnovati porodicu. Međutim, umjesto njegovog vjenčanja, morali smo planirati njegovu sahranu. Ubila ga je granata iza naše kuće. Ovdje gdje se nalazi cvijeće. Sve je bilo tako haotično. Bila sam u kući kada je pala granata. Ranila me, a njega je ubila. Također je ubila sve naše životinje, naše patke i piliće. Nikada neću zaboraviti tu strahotu, niti ću kao majka ikada biti u stanju da pređem preko toga. Džemil je ukopan ovdje na seoskom groblju. Nakon toga, niti Dedo ni ja nikada više nismo bili isti. Život nam više nije imao smisla. Izgubiti vlastito dijete je najteža stvar na svijetu."

| 05

Heroji na obuci

Moralna hrabrost i ponašanje spasioca

TRAJANJE

1 glavna sesija i jedna naknadna sesija
(45 minuta svaka, ukupno 90 minuta)

UČESNICI/UČESNICE

Broj učesnika/učesnica: 5+
Starosna dob: 15+

01 HISTORIJA

02 LJUDSKA PRAVA

03 KONSTRUKTIVNA KULTURA SJEĆANJA

04 JEZIK, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

Kontekst

U javnom diskursu o ratovima i masovnom nasilju u postkonfliktnim zemljama često dominiraju pitanja krivice i žrtava, a fokus se stavlja na 'počiniocce' i 'žrtve'.

U javnom diskursu o ratovima i masovnom nasilju u postkonfliktnim zemljama često dominiraju pitanja krivice i žrtava, a fokus se stavlja na 'počiniocce' i 'žrtve'. Međutim, postojali su naponi da se promovira sjećanje na drugu ulogu vezanu za rat: ulogu spasioca koji je pomogao ljudima 'sa druge strane'. Ova lekcija će se fokusirati na koncept i pojmove 'spasioca', 'posmatrača' i 'moralnu hrabrost' kroz primjere morala iz BiH tokom rata (1992.-1995.).

Ciljevi

Učesnici/učesnice će pomoću pričanja priča i multimedijalnog sadržaja ove lekcije shvatiti psihološke procese koji se dešavaju na individualnom nivou, kao i vanjske utjecaje i faktore koji doprinose tome da osoba izabere da bude spasilac, posmatrač ili počinilac u konfliktnoj situaciji, ali i u svakodnevnim životnim situacijama.

Ishodi učenja

Učesnici/učesnice će biti u stanju da:

- objasne razlike između uloge spasioca i posmatrača u konfliktu
- shvate i usvoje različite aspekte ponašanja spasioca
- objasne relevantnost svjedočanstava spasilaca u današnjem svijetu
- analiziraju značaj promoviranja pozitivnog društvenog ponašanja i moralne hrabrosti
- kritički razmišljaju o svojoj ulozi, izborima i ponašanju u teškim vremenima, periodu konflikta i periodu mira.

Metodologija

- Diskusija u razredu
- Grupni rad u cilju rasprave o pričama o spasiocima. Učesnici/učesnice će analizirati priče i živote spasilaca, kontekst u kojem su živjeli i izborima koje su napravili kako bi pomogli svojim sugrađanima i sugrađankama. Svaka grupa će podijeliti svoje nalaze, uz vrijeme za naknadna pitanja i diskusiju.

Postupak

45 MIN.

Prva sesija

Prvi korak: Uvod (15 minuta)

Eduktor/edukatorica treba voditi sesiju u okviru šire grupe u cilju razmišljanja, brainstorminga o tome šta učesnici/učesnice misle koje su definicije posmatrača, spasioca i moralne hrabrosti. Potrebno je bilježiti ideje svih učesnika/učesnica na tabli kako ih oni iznose.

Koristite definicije date ispod kako biste prilagodili i u potpunosti odredili definicije koje daje grupa. Nakon što grupa odredi odgovarajuće definicije, uz smjernice i pomoć edukatora/edukatorice, edukator/edukatorica će navesti razliku između aktivnog i pasivnog posmatrača i dati par primjera.

Naknadna pitanja o posmatračima:

- Možete li dati primjer pasivnog posmatrača?

Definicije:

- Posmatrač je pojedinac ili više pojedinaca, uključujući nacije, koji su svjedoci onoga što se dešava.
- Pasivni posmatrači ne čine ništa kako bi učestvovali u događaju tokom kojeg su prisutni. Pasivnost često ohrabruje počinioca. Primjeri pasivnih posmatrača: Kada djeca u školi zastrašuju, uznemiravaju ili maltretiraju drugu djecu, njihovi vršnjaci koji su svjedoci tog ponašanja često ostaju pasivni.
- Aktivni posmatrači mogu doprinijeti konfliktu svojim riječima, djelima i primjerom. Aktivni posmatrači također mogu potaći na aktivnosti koje su od koristi svojim riječima, djelima ili primjerom. Primjeri aktivnih posmatrača: Kada djeca u školi zastrašuju, uznemiravaju ili maltretiraju drugu djecu, njihovi vršnjaci koji zovu direktora škole da zaustavi ono što se dešava su aktivni posmatrači.
- Spasilac se može definirati kao osoba koja je svjesno (bez obzira na posljedice po njega/nju) odlučila da pomogne drugoj osobi koju poznaje ili ne poznaje.
- Moralna hrabrost znači uraditi pravu stvar zato što je to ispravno. Moralno hrabri ljudi rade ono što je ispravno čak i ukoliko postoje rizici. Hrabrost je, čak i u slučaju otpora i potencijalnog neslaganja, izraziti važne vrijednosti riječima i djelima.

Drugi korak: Grupni rad sa bh. studijama slučaja (20-25 minuta)

Eduktor/edukatorica će podijeliti grupu u 4-5 grupa (zavisno od veličine grupe), a od grupa će tražiti da jedna po jedna dođu i izaberu materijal (označen sa 1 do 4/5), sve dok sve grupe ne dobiju bh. studiju slučaja o spasiocu.

Učesnici/učesnice će pročitati priče i odgovoriti na slijedeća pitanja u grupi i zabilježiti će odgovore:

- Odredite posmatrača, spasioca, žrtvu i počinioca u svakoj studiji slučaja.
- Na osnovu vaše studije slučaja, šta su glavne odlike:
  - a) Posmatrača
  - b) Spasioca
- Da li postoje primjeri aktivnog i/ili pasivnog posmatrača u vašoj studiji slučaja?
- Šta su razlike između ponašanja spasioca i posmatrača?
- Koje vrste rizika su vezane za spasioca? Posmatrača?
- Šta mogu biti neke od motivacija koje stoje iza izbora da neko postane spasilac? Posmatrač?

Nakon rada u malim grupama, učesnici/učesnice daju sažetak svoje studije slučaja za širu grupu. Eduktor/edukatorica će zatim proći kroz pitanja i omogućiti svakoj grupi da predstavi svoje nalaze za studije slučaja koje su im dodijeljene.

Treći korak: Konačna diskusija u razredu, postavljanje pitanja i davanje odgovora (5-10 minuta)

Naknadno pitanje za grupu:

- Pitajte ponovo: Šta je spasilac?
- Kako se studije slučaja o kojima smo upravo govorili odnose na koncept moralne hrabrosti? Šta je moralna hrabrost?

45 MIN.

Druga sesija

Prvi korak: Uvod (10 minuta)

Eduktor/edukatorica će otvoriti diskusiju pitanjem: "Šta mislite, kolika je vjerovatnoća da će osobe u BiH pomoći pripadniku druge etničke grupe? Zašto? Zašto ne?"

Drugi korak: Prikazivanje filma (15 minuta)

Eduktor/edukatorica će razredu predstaviti kratki dokumentarni video 'Građenje mostova: herojstvo jednog čovjeka' (Crossing Bridges: One Man's Heroism). Ovaj dokumentarac je priča o bh. spasiocu Zoranu Mandlbaumu, Jevreju iz Mostara koji je imao izbor da ode tokom rata u BiH, ali ga je nasljedstvo holokausta motiviralo da ostane i da započne razne humanitarne aktivnosti kako bi pomogao onima koji su bili zarobljeni u gradu i obližnjim koncentracionim logorima.

Treći korak: Diskusija u razredu (20 minuta)

Eduktor/edukatorica će uključiti učesnike/učesnice u konačnu grupnu diskusiju. Pitanja za diskusiju će uključivati:

- Zašto mislite da se Zoran izložio tako velikom riziku da zaštiti druge?
- Šta mislite šta motivira ljude da se ponašaju na ovaj način?
- Šta mislite koji su faktori imali utjecaj na Zoranove odluke? Da li je to bio način na koji je odgojen? Da li je imao sistem podrške koji mu je omogućio da donosi takve odluke?
- Zašto mislite da su priče poput ove važne u svakodnevnim situacijama?

Naknadna aktivnost (opciona):

Od učesnika/učesnica se traži da razmisle i izraze se usmeno ili pismeno (po izboru edukatora/edukatorice, zavisno od uočene energije/preferenci grupe) u vezi sa slijedećim pitanjima:

* Ako se uvijek ponašam na osnovu onoga za što znam da je ispravno, najgora stvar koja se može desiti je...

* Ako se uvijek ponašam na osnovu onoga za što znam da je ispravno, najbolja stvar koja se može desiti je...

Materijali

- Prva sesija: Pribor za pisanje, veći komadi papira (po jedan za svaku grupu) i materijali sa pričama spasilaca
- Druga sesija: Pribor za pisanje, kratki dokumentarac i materijali za prikazivanje video zapisa (projektor, platno, zvučnici). Kratki dokumentarac je dostupan na <https://p-crc.org/our-work/creative-multimedia/film/crossing-bridges/>.

Literatura

- Promoting 'Positive Stories' of Help and Rescue from the 1992-1995 War in Bosnia and Herzegovina. An Alternative to the Dichotomy of Guilt and Victimhood? <https://www.degruyter.com/view/journals/soeu/67/4/article-p447.xml>
- Recognizing the Ordinary Heroes among us: multimedia as a tool for reconciliation in Bosnia and Herzegovina <https://www.globaljusticeblog.ed.ac.uk/2015/03/09/ordinaryheroes/>
- Ervin Staub, The psychology of bystanders, perpetrators, and heroic helpers. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0147176793900379>

Dodatna literatura

- Ervin Staub, Preventing violence and promoting active bystandership and peace: My life in research and applications. <https://psycnet.apa.org/record/2018-10597-011>
- Sabina Čehajić-Clancy i Michal Bilewicz, Appealing to Moral Exemplars: Shared Perception of Morality as an Essential Ingredient of Intergroup Reconciliation. <https://spssi.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/sipr.12067>
- Sabina Čehajić-Clancy, Fostering Reconciliation Through Historical Moral Exemplars in a Postconflict Society. https://www.researchgate.net/publication/313817997_Fostering_Reconciliation_Through_Historical_Moral_Exemplars_in_a_Postconflict_Society

Dodatne aktivnosti

Bavljenje drugim dokumentarcima i člancima koji predstavljaju moralne primjere iz BiH:

- Dokumentarna serija Ordinary Heroes (Obični heroji) Centra za postkonfliktna istraživanja (dostupna besplatno na zahtjev na pcrc.bih@gmail.com)
- Čitati stvarne priče sa Omladinskog takmičenja Srđan Aleksić - regionalno natjecanje pričanja priča kojima se mladi potiču da se aktivno angažiraju u vlastitim zajednicama i otkrivaju, dokumentiraju i dijele priče o moralnoj hrabrosti, međuetničkoj saradnji i pozitivnoj društvenoj promjeni, dostupno na <https://balkandiskurs.com/en/category/youth-voices/youth-voices-srdan-aleksic-youth-competition/>.
- Pogledati dokumentarni film "Maglaj, rat i mir" uz prateći vodič "Edukacija za mir: Vodič za korištenje dokumentarca "Maglaj, rat i mir" u produkciji Misije OSCE-a u BiH, dostupni na <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/503833>.

PRILOG

Augustin Kamegeri - Fotografija: Riccardo Gangale & Centar za postkonfliktna istraživanja

Augustin Kamegeri

"Jedna žena je došla do moje kuće i tražila je da je pustim unutra. Pitao sam je gdje je bila od početka napada i rekla mi je da se skrivala u susjednoj kući koja je pripadala članu plemena Hutua. Pitao sam zašto je otišla iz njegove kuće, a ona mi je rekla, 'Nakon što smo moj brat, mama i ja ranjeni mačetama, jedna žena nam je pomogla i pronašli smo utočište u njenoj kući. Nakon što smo se oporavili, tražila je od mene da radim u njenoj bašti u kojoj je zasađen batat. Jednog dana, dok sam radila, vidjela sam kako su odveli mog brata. Vodili su ga do jezera Kivu kako bi ga utopili. Prepala sam se i pobjegla sam.'

Tako sam nju i druge sakrio u maloj šumi sa drvećem u kojem su pčele napravile svoje košnice i u koju se ubice neće usuditi ući. Izbjeglice su se sakrile u šumi i provele noć među pčelama. Pravi je kukavičluk ne učiniti nešto za nekoga ko umire pred tvojim očima."

PRILOG

Jan Karel Wijnbergen - Fotografija: Sonia Folkmann & Centar za postkonfliktna istraživanja

Jan Karel Wijnbergen

"Obratili su mi se i pitali me da se pridružim Pokretu otpora i pomognem pri pronalasku skloništa za jevrejsku djecu. Išao bih po jevrejsku djecu u i izvan Amsterdama. Onda bih sa djecom odlazio na navedene lokacije za koje sam imao zabilješke i adrese koje sam morao pažljivo zapamtiti, jer mi nije bilo dozvoljeno nositi ništa zapisano u vozu.

Rekli su mi da nosim kratke hlače, jer smo trebali izgledati poput normalne djece. Također smo nosili komad konopca i znak 'Služba za evakuaciju'. Na taj način bismo prošli pored nacista na željezničkoj stanici.

To nije bila avantura za tinejdžere. Imao sam 14 godina, ali sam bio vrlo svjestan toga što sam činio, jer sam poznavao priče o tome kako je moj otac pomogao pri skrivanju Jevreja koji su u Nizozemsku stizali iz Njemačke.

Ja sam ušao u voz sa djecom. Nakon što stignem u Groningen, trebao sam ući u glavno predvorje, kratko razgovarati sa djecom, nakon čega mi je trebao prići muškarac sa riječima, 'Imaš li upaljač?' Trebao sam odgovoriti, 'Imam kutiju šibica sa tri šibice u svom džepu. Želite li ih? Evo ih.' Dobio sam upute da zatim dam tom čovjeku kutiju šibica i kažem, 'ostale su samo tri. Možete ih zadržati.' Nakon toga, sam predao djecu, pružio im ruku i poljubio ih i čovjek ih je odveo sa sobom. Ni dan danas ne znam šta se desilo sa tom djecom."

PRILOG

Hang Romny - Fotografija: Nicolas Axelrod & Centar za postkonfliktna istraživanja

Hang Romny

"Prije dolaska na vlast režima Pol Pot sam bila učenica. Imala sam oko 13 ili 14 godina kada smo bili prisiljeni napustiti naš dom 1973. Željela sam se vratiti kući kako bih učila, jer sam navikla da učim svaki dan, ali nismo znali da nam neće dopustiti da se vratimo do 1977.

Otišli smo u okrug Prey Chor kako bismo tamo živjeli određeno vrijeme. Tu se nalazio muškarac kojeg sam na kraju spasila. On se krio od trupa Pol Pot na palmi i silazio je samo noću. Krio se jer je bio bivši vojnik, vojnik Pol Pot režima. Napustio je svoj kamp bez da je obavijestio svog komandanta. Mi se nismo usuđivali da mu dopustimo da bude u kući. Da je ostao i da su ga uhvatili, moja porodica bi bila u problemima. Da je ubijen, i cijela porodica bi bila ubijena.

Mama mi je rekla da ga odvedem u Prey Tor Teng. U Prey Tor Teng su se nalazila brojna vojna vozila koja bi mogao upotrijebiti da pobjegne. Odvela sam ga na biciklu. On je zatim sjeo u jedno od vojnih vozila i pobjegao.

U to vrijeme me nije bilo strah, jer sam vozila bicikl skoro svaki dan. Ono što sam uradila je bilo opasno, ali ja nisam razmišljala o opasnosti."

PRILOG

Đorđe Krstić - Fotografija: Paul Lowe & Centar za postkonfliktna istraživanja

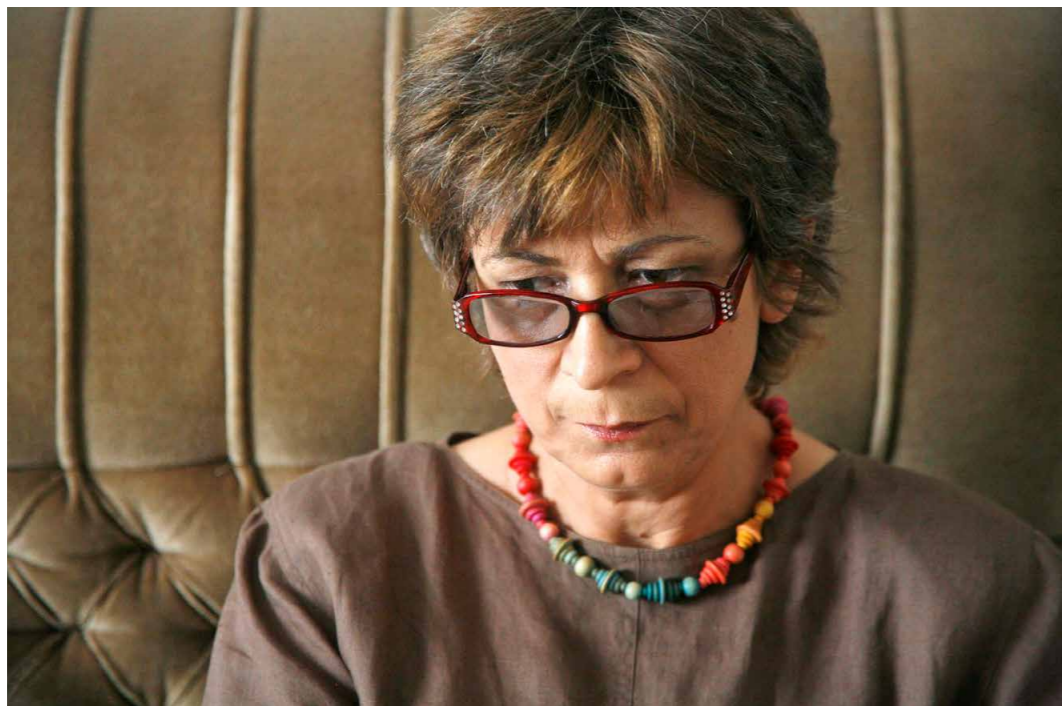
Đorđe Krstić

"Bio sam u kući svog punca kada je Mirko Blagojević, predsjednik Srpske radikalne stranke, došao da me odvede. Bio je naoružan do zuba i u pratnji Arkanovih Tigrova, paramilitarne jedinice iz Srbije. Ja sam, s druge strane, bio naoružan samo papirom i olovkom. Mirko je tvrdio kako je došao da me vodi u Radio Bijeljino kako bih mogao pozvati sve Bošnjake da predaju svoje oružje. Umjesto toga su me odveli u malu prostoriju u kojoj su počeli da me muče i tuku. To se ponavljalo tokom cijele noći do četiri sata ujutro. Bar deset puta bi me izveli iz prostorije na strijeljanje, a onda bi me svaki puta vratili u prostoriju. Ne znam kako, ali sam kasnije završio u vrtu i uspio sam otpuzati nazad do kuće mog punca.

Tamo je bilo puno ljudi, uključujući Đojinu suprugu Maru, koja je počela da plače kada me vidjela. Toliko su me zvjerski pretukli da više nisam imao ni milimetar bijele kože. Mara je tada rekla nešto što me duboko pogodilo: 'Tako me je stid što sam Srpkinja.'

Đojo mi je zatim rekao da moramo ići u kuću njegovog brata. Dok je stajao ispred mene, rekao je jednu rečenicu koja će zauvijek ostati u mom srcu. Rekao je, 'Ti si naš gost, a ako neko mora umrijeti u ovoj kući, prvo će morati ubiti mog brata i mene, pa tek onda tebe.' Đojo, njegova supruga i njegov brat su mi očistili i previli rane i pružili mi sigurno utočište, ignorirajući posljedice koje bi takav čin mogao donijeti. Onog dana kada sam otišao je bio Bajram i oni su pripremili poseban ručak tokom kojeg smo svi plakali kao da smo proveli cijeli život zajedno."

PRILOG

Suada Šešum - Fotografija: Paul Lowe & Centar za postkonfliktna istraživanja

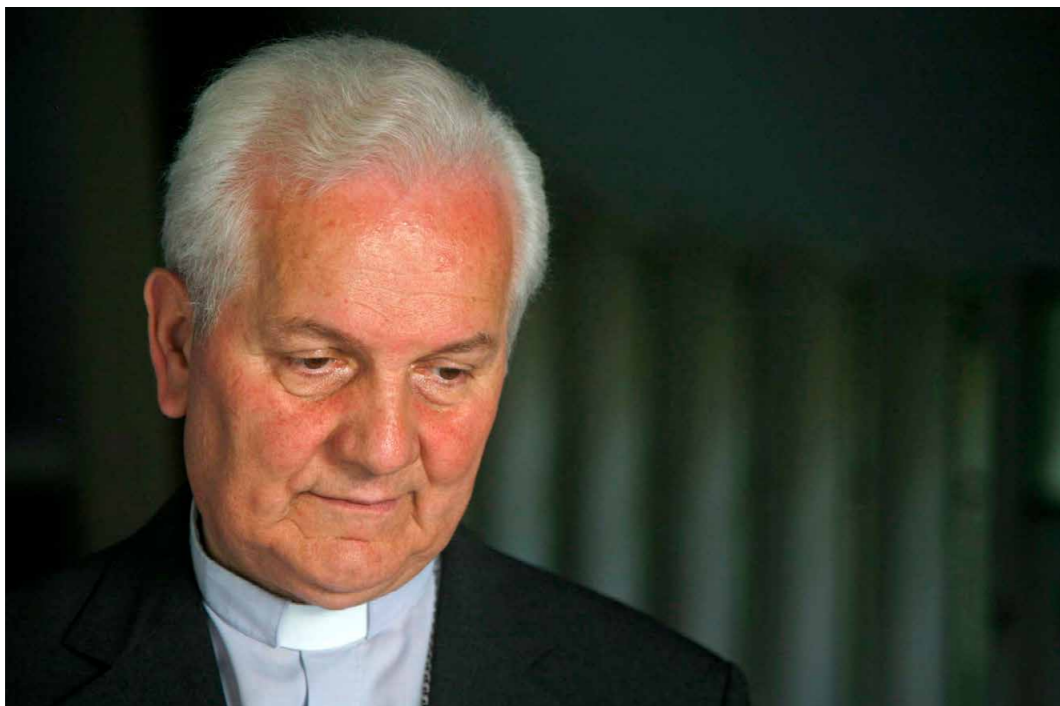
Suada Šešum

"Nikada nisam mogla ni zamisliti da će rat postati stvarnost. Odrasla sam u tolerantnoj porodici u kojoj su nas učili da nikada ne trebamo diskriminirati druge i da svakog trebamo smatrati jednakim. Uvijek smo bili zajedno i dijelili smo dobra i loša vremena. Ljubav, zabavu, uobičajene aktivnosti za tinejdžere. Život je bio dobar. A onda se sve naglo srušilo i došao je ovaj ludi, strašni rat. Moji prijatelji i ja smo bili Srbi, Hrvati, Muslimani i ateisti koji jednostavno nisu mogli vjerovati da se ljudi ubijaju zbog njihovih političkih, vjerskih ili nacionalnih identiteta.

Jednog dana sam čula da je Armija BiH zatočila grupu Hrvata, uključujući moje komšije i prijatelje, u podrumu zgrade u obližnjoj ulici. Rekla sam suprugu, 'Idem vidjeti šta se dešava sa tim ljudima i saznati u kakvim se uslovima nalaze.' Njega je donekle bilo strah, ali ja nisam razmišljala o našoj sigurnosti.

Uzela sam sve što sam mogla nositi – nešto odjeće, hrane i vode – i krenula sam. Ulica je bila puna vojnika i nekoliko njih me zaustavilo da me pita šta radim. Čula sam pucjavu sa susjednih brda i moram priznati da sam bila vrlo nervozna. Ušla sam u podrum u kojem se nalazilo oko 11 civila. Iako su svi bili preplašeni, cijenili su činjenicu da sam došla. Rekla sam im da će sve biti uredno. Redovno sam posjećivala taj podrum tokom slijedeće dvije sedmice i nastavila sam ih ohrabrivati. Nakon što su prošle dvije sedmice, svi su oslobođeni u okviru razmjene zatočenika."

PRILOG

Franjo Komarica - Fotografija: Paul Lowe & Centar za postkonfliktna istraživanja

Franjo Komarica

"Pomagao sam svima, bez obzira na to kojoj su vjerskoj ili etničkoj grupi pripadali. Pomagao sam Hrvatima, Bošnjacima (Muslimanima) i Srbima koji su dolazili u moju crkvu u Banja Luci. Pomoć se pružala u različitim oblicima. Sklonište nije uključivalo samo sigurno mjesto, već i odjeću, hranu i duhovno vodstvo, a ja sam pokušavao pružiti sve to. Tokom tog perioda ludila, riječi nade i ljubaznosti su bile jednako potrebne kao i materijalna pomoć.

Posebno se sjećam slučaja katolkinje koju su silovale srpske snage i čije je selo spaljeno do temelja. Pitala me glasom koji me još uvijek proganja, 'Oče, šta se desilo tim ljudima, zašto se ponašaju poput životinja?' Zagrlio sam je i rekao, 'Kćeri, oprostí im, jer ne znaju šta čine.' Ponosan sam da je ta žena pronašla snagu da oprostí onima koji su joj nanijeli nepravdu. Danas se bavi pravima žena i bori se za druge žrtve.

Krajem aprila 1992. godine sam dobio informaciju da su srpske snage napale hrvatsko selo. Bilo je govora o strašnim zločinima i čak smo čuli da su ljudi spaljeni živi. Odlučio sam se sa dvije redovnice uputiti u ono što je preostalo od sela. Na pola puta ka selu su nas zaustavile srpske snage i pod prijetnjom oružjem nam naredile da se vratimo u Banja Luku. Ja sam rekao vojnicima, 'Ne bojim se smrti na zemlji, bojim se samo Božijeg suda.' Nakon tog susretasmo nastavili ići ka selu, bez obzira na jasne naznake da će takvo djelovanje dovesti u opasnost naše živote."

PRILOG

Mina Jahić - Fotografija: Paul Lowe & Centar za postkonfliktna istraživanja

Mina Jahić

"Bila sam u polju kada sam čula pucnje u daljini. Kada sam stigla kući, moja komšinica Pemba je doletjela i rekla da se neko spasio strijeljanja i došao na njena vrata. Rekla je da ga je ostavila u dvorištu. Rekla sam joj da moramo spasiti čovjeka i da ga tokom noći dovede u moju kuću. Bojale smo se, jer smo znale da ga Srbi vjerovatno traže.

Par sati kasnije je došao komšija, Srbin, tvrdeći da traži izgublenu ovcu. Znala sam da provjerava da li je neko tu ili se dešava nešto neobično u selu. Ferid, čovjek kojeg smo spasile, je bio u strašnom stanju. Lice i tijelo su mu bili potpuno plavi i prekriveni krvlju od premlaćivanja. Uvijek ću se sjećati njegovih brkova. Potpuno su bili prekriveni osušenom krvlju. Znala sam da neke komšije (Bošnjaci) mogu reći Srbima da čuvam Ferida u svojoj kući. Nisam si mogla priuštiti da ga izvedem iz kuće, jer sam znala da bi i moja porodica stradala. Živjela sam s mužem i četiri sina. Odlučila sam da ga sakrijem na tavanu. Morao je biti tih i miran jer se svaki pokret mogao čuti na prvom spratu.

Zašto sam ga spasila? Znala sam da bi ista sudbina mogla zadesiti moju djecu, moje sinove, i bilo je potpuno normalno pomoći čovjeku u nevolji. Nisam pravila razliku između njega i svoje vlastite djece."

| 06

Sjećanje za budućnost

Sjećanja na djetinjstvo u ratu

TRAJANJE

45 minuta

UČESNICI/UČESNICE

Broj učesnika/učesnica: 20-25

Starosna dob: 14-17

01 HISTORIJA

02 LJUDSKA PRAVA

03 KONSTRUKTIVNA KULTURA SJEĆANJA

04 JEZIK, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

Kontekst

Sjećanje za budućnost: Ova sintagma kombinira riječ 'budućnost' i sve novo i nepoznato što budućnost donosi s riječju 'sjećanje' koja označava pamćenje nečeg starog što se već desilo, odnosno prošlost.

Sjećanje za budućnost: Ova sintagma kombinira riječ 'budućnost' i sve novo i nepoznato što budućnost donosi s riječju 'sjećanje' koja označava pamćenje nečeg starog što se već desilo, odnosno prošlost.

Prošlost i budućnost. Postoji li poveznica između njih?

'Historija je učiteljica života.'

Ova sintagma nas još od antičkih vremena uči da se kritičkom analizom prošlosti i njenim razumijevanjem možemo kretati prema boljoj budućnosti.

S obzirom na to da je Balkan oduvijek bio obilježen turbulentnim događajima, cijela regija ima burnu prošlost – smjene različitih režima, previranja, mijenjanje granica zemalja, ratovi, genocid, što je dovelo do žrtava i gubitka velikog broja života.

Zar sve to ne predstavlja teret koji stoga treba ostaviti iza sebe?

Zar nam nije bolje bez toga? Zar ne treba sve to zaboraviti i ostaviti po strani?

Ne postoji početak od nule. Osim ako čovjek ne igra videoigricu. A čak i u tom slučaju sjeća se šta je radio prošli put i analizira i izvlači zaključke kako ne bi ponovo donosio pogrešne odluke – zapravo uči iz svojih grešaka.

Isto to primjenjivo je i na život. Ne možemo mijenjati prošlost. Možemo samo učiti iz nje. Važno je znati šta se desilo. Analizirati to iz svih različitih uglova. Uzeti sve u obzir. Sjećati se. Sjećati se da ništa dobro ne proizlazi iz granatiranja, opsade grada, konflikata, koncentracijskih logora, silovanja, ratova, holokausta, zarobljavanja, situacija u kojima djeca ostaju bez očeva i majki, genocida, masovnih grobnica... Ne, to nije ugodno spominjati, a posebno nije ugodno čitati o tome, razgovarati i sjećati se toga. Moramo li to raditi?

Neka su djeca svoje djetinjstvo provela u ratu i svjedoci su strahota koje rat sa sobom nosi. Podsjećanje na tu nasilnu prošlost treba da bude upozorenje na opasnosti koje moramo izbjeći u budućnosti.

Učenici su budući lideri. Škola je idealno mjesto za početak razvijanja empatije za poteškoće i probleme druge djece. To je još i bitnije ako govorimo o sjećanjima na djetinjstvo u ratu, jer neka djeca nikada nisu dobila priliku doživjeti šta im je život pripremio. Mnoga djeca su ranjena i osakaćena. Neka su doživotno traumirana uslijed onoga što su ona sama i njihove porodice doživjeli, što je dovelo do toga da nisu bila u stanju voditi normalan život nakon toga.

Muzej ratnog djetinjstva u Sarajevu je u velikoj mjeri dao doprinos da se čuju glasovi djece koja su djetinjstvo provela u ratu, a danas su to već odrasle osobe. Muzej čuva priče djece iz rata od zaborava. Svjedočanstva u audio i video formatu, lični predmeti i sjećanja iz prve ruke pokazuju iskustva djece koja su preživjela rat u BiH. S obzirom na svoju nevinost i direktnost, djeca izražavaju svoje emocije, utiske i impresije o događajima. Prikupljanje građe, prevođenje na strane jezike, dijeljenje priča sa svijetom pomažu da se prikaže u kojoj mjeri je ljudska i dječija patnja univerzalna. Njihov glas, najnevinijih i najugroženijih bića, trebao bi biti najsnažnije upozorenje koje će lideri i svi odrasli čuti.

Vijeće Evrope je Muzeju ratnog djetinjstva 2018. godine dodijelilo Muzejsku nagradu za sve njegove napore i najbolje prakse.

Ciljevi

Promoviranje ideja kao što su mir i tolerancija, sjećanje i empatija, kritičko razmišljanje, kao i važnost shvatanja i prihvatanja razlika radi izbjegavanja konflikta i zločina.

Učenje iz prošlosti i iskustava drugih osoba s namjerom izbjegavanja ponavljanja grešaka i prolaska kroz slična traumatična iskustva.

Ishodi učenja

Učesnici/učesnice će biti u stanju da:

- kritički analiziraju date podatke (odlomak teksta ili audio zapis)
- razgovaraju na zadatu temu na civiliziran način uz predočavanje argumenata
- predstavljaju svoje ideje
- donose zaključke

- suosjećaju
- ugrade u svaki aspekt svog života i učenja ljudskost i 'fair play'.

Metodologija

Individualni rad, rad u paru i u grupama

Postupak

10 MIN.

Uvod

01

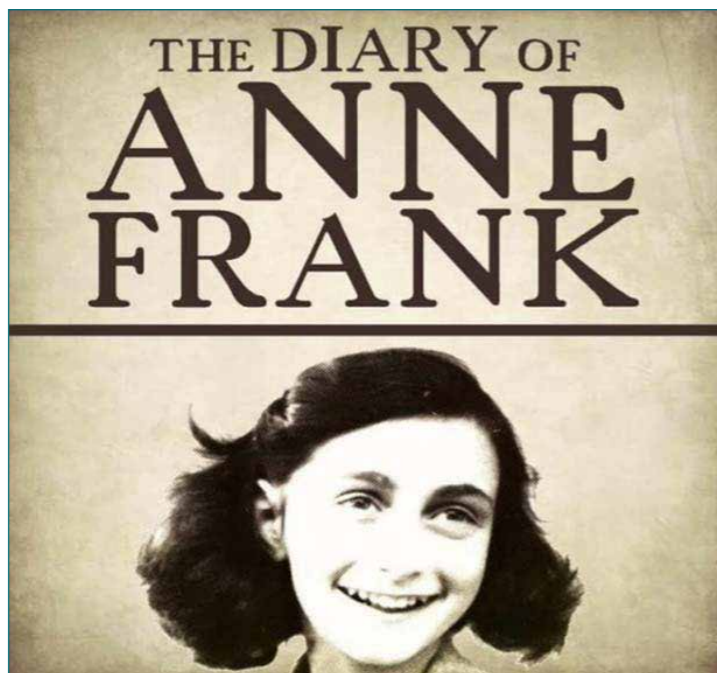
Individualni rad

Eduikator/edukatorica učesnicima/učesnicama postavlja sljedeća pitanja:

1. O njihovim slatkim sjećanjima na djetinjstvo, predmete i stvari koje još uvijek čuvaju: 'Šta su vaše najdraže i najslađe uspomene na djetinjstvo/predmete/stvari?' (To ima za cilj stvaranje pozitivne atmosfere i dijeljenje priča o djetinjstvu kao periodu slobode, bezbrižnosti maštanja, vremenu provedenom s prijateljima, vršnjacima, rođendanskim zabavama, poklonima, druženju ...)
2. O djeci na čije djetinjstvo su utjecale ratne strahote: 'Šta mislite, čega se sjećaju djeca koja su svoje djetinjstvo provela u ratu, u ratnim zonama, pod bombama i granatama i vatrom snajpera, u skloništima?' (Šokantan kontrast, moguća tišina i neznanje, stidljivi razgovori...) Eduikator/edukatorica zatim prikazuje tri slajda na projektoru – ako projektor nije dostupan, edukator/edukatorica razredu pokazuje sljedeće karte/slike:
  1. Prednju stranicu Dnevnika Anne Frank,
  2. Spomenik posvećen ubijenoj djeci u mjestu Lidice, Republika Češka, i
  3. Statuu posvećenu žrtvama iz mjesta Sant'Anna di Stazzema, Italija.

Od učesnika/učesnica se traži da opišu i podijele šta vide (Očekivani odgovori su: sretnu djevojku, razred učenika koji poziraju za fotografiju, majku s djecom...)

Eduikator/edukatorica zatim kratko objašnjava pozadinu svake od fotografija:

1. Annelies Marie "Anne" Frank (12. juna 1929. – februar ili mart 1945.) bila je njemačko-nizozemska djevojčica jevrejskog porijekla koja je vodila dnevnik. Ona je jedna od jevrejskih žrtava holokausta o kojoj se najviše priča, a postala je poznata nakon smrti kada je objavljen *Dnevnik mlade djevojke* u kojem je pisala o svom životu u skrovištu od 1942. do 1944. tokom njemačke okupacije Nizozemske u Drugom svjetskom ratu. Radi se o jednoj od najpoznatijih knjiga na osnovu koje je nastalo nekoliko predstava i filmova.

Izvor: <https://images.app.goo.gl/ZgceMHT5o5jAzVwZ8> (Dnevnik Anne Frank)

2. Spomenik posvećen djeci žrtvama rata, Lidice, brončana je skulptura koju je izradila Marie Uchytlova u mjestu Lidice, Češka Republika. Ona podsjeća na grupu 82 djece iz mjesta Lidice koja su ubijena gasom u mobilnim prikolicama u mjestu Chełmno u ljeto 1942. tokom Drugog svjetskog rata.

Izvor: <https://images.app.goo.gl/t3nItaryzs8ydYrr7> (Lidice Memorial)

3. Masakr u mjestu Sant'Anna di Stazzema je zločin koji su počinili njemački nacisti u tom brdovitom selu u Toskani, Italija, u borbi protiv italijanskog pokreta otpora tokom kampanje u Drugom svjetskom ratu 12. augusta 1944. Vojnici su odmah opkolili stanovnike sela i izbjeglice, zatvorivši na stotine njih u nekoliko hambara i štala, a zatim je uslijedila njihova sistematska egzekucija/ubijanje. Ubistva su većinom počinjena strijeljanjem grupa ljudi mitraljezom ili njihovim prisiljavanjem da uđu u podrumne i druge zatvorene prostore i bacanjem ručnih granata unutra.

Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/93/Santanna_mahnmal_skulptur.JPG/235px-Santanna_mahnmal_skulptur.JPG (Sant'Anna di Stazzema Memorial)

02

20 MIN.**Rad u učionici****Rad u parovima i rad u grupama**

Edukator/edukatorica prvo objašnjava zadatak, a zatim učesnike/učesnice dijeli u četiri grupe (svaka grupa ima do šest učesnika/učesnica):

Svaka grupa će dobiti dva svjedočenja – štampani odjeljak iz Dnevnika Anne Frank je obavezan, plus još jedno svjedočenje u vidu audio materijala na mobilnom telefonu ili laptopu, a koje mogu na raspolaganje staviti edukator/edukatorica, škola ili sami učesnici/učesnice. Učesnici/učesnice zatim razmišljaju o tome, razgovaraju o tome unutar svoje grupe i predstavljaju najznačajnije i najimpresivnije momente na radnom papiru u vidu triju teza ili fraza u kojima je ključna riječ emocija djece koja svjedoče i emocija učesnika/učesnica nakon što pročitaju/čuju njihove iskaze.

Napomena: Radni list treba biti pogodan za navođenje stavki u vidu liste i poređenje, kao što je to prikazano ispod. Edukator/edukatorica može staviti na raspolaganje radni list koji se može kopirati ili ga brzo nacrtati na tabli, tako da učesnici/učesnice to mogu prenijeti u svoje sveske.

Emocije izražene u svjedočenju	Moje emocije
- (npr. strah, anksioznost, itd.)	- (empatija, ljutnja, itd.)
-	-
-	-
-	-
-	-

Učesnici/učesnice čitaju tekst na dodijeljenom materijalu i slušaju svjedočenje (4–5 minuta). Zatim imaju određeno vrijeme (15 minuta) za raspravu o onome što su upravo pročitali/čuli i donošenje odluke o tome šta predstaviti ostatku razreda u vidu triju teza, kao i određenu emociju kao svoju ključnu riječ (strah, anksioznost, glad itd.). Edukator/edukatorica pomaže i moderira.

03

10 MIN.**Prezentacija i povratne informacije**

Jedan učesnik/učesnica iz grupe / predstavnik/predstavnica grupe prezentira stavove i zaključke grupe u vidu triju teza na tabli, pri čemu ključne riječi piše drugom bojom ili VELIKIM SLOVIMA (10 riječi, ako se ne ponavljaju)

04

5 MIN.**Sažetak**

Od učesnika/učesnica se traži da pročitaju emocije, pita ih se da li djeca zaslužuju da prolaze kroz sve te strahote rata.

Pitanja koja postavlja edukator/edukatorica:

- Da li znamo s čim se nose i kroz šta su prošle osobe koje svakodnevno srećemo? (preživjeli iz koncentracionih logora, ratnih zona, bombardovanja, skloništa, emocionalnih kriza, silovane žene, porodični problemi itd.) Ako je odgovor NE, objasnite zašto?
Očekivani odgovor jeste NE, jer se nismo osvrtnali na njihove iskaze i svjedočenja uz izgovor da se ne treba vraćati u prošlost.
- Imajući na umu gore navedeno, kako se trebamo ponašati počevši od ovog trenutka?
Sa više poštovanja prema sagovornicima/sagovornicama koji imaju drugačija i bolna životna iskustva.
- Da li bi suosjećanje, pokazivanje **empatije** pomoglo?
Naravno da je očekivani odgovor potvrđan.
- Šta možemo učiniti kako bismo izbjegli konflikte i devastirajuće posljedice?
Staviti se u ulogu drugog, 'u njegove/njene cipele', pažljivo ih slušati, imati više razumijevanja i empatije za njihova iskustva, a manje ih osuđivati.

Materijali

Sveske / komadi papira, olovke, projektor, materijal za učenike koji se može kopirati, laptop, zvučnici.

Izvori

- Historijski muzej Bosne i Hercegovine
<https://muzej.ba/>
- <https://alphahistory.com/holocaust/holocaust-topics/>

Dodatna literatura

- Kako biste saznali više o konstruktivnoj kulturi sjećanja i zločinima počinjenim nad djecom, preporučujemo da pročitate eseje i svjedočenja žrtava i preživjelih iz mjesta Lidice (Češka Republika) i Sant'Anna di Stazzema (Toskana, Italija):
<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiul43audrpAhVEtIsKHQR6C9EQFjACegQIAhAB&url=http%3A%2F%2Fwww.romea.cz%2Fen%2Fnews%2Fczech%2Fczech-republic-survivor-of-the-nazi-massacre-at-lidice-passes-away&usg=AOvVaw3Dt2h7HSsiO4gDSNQuvbBV>
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwidq57xuNrpAhWq-ioKHQysD20QFjACegQIAxAB&url=https%3A%2F%2Fwww.dw.com%2Fen%2Fsurvivors-recount-nazi-massacre-at-santanna-di-stazzema%2Fa-49988539&usg=AOvVaw0QSZ35xlx_ueUXLarAJvMt
- Potom i intervju o "Dnevniku Diane Budisavljević" o djeci spašenoj tokom Drugog svjetskog rata i režima NDH u Hrvatskoj:
http://www.dwp-balkan.org/en/blog_one.php?cat_id=8&text_id=134
- Dokumentarac Diane Budisavljević "Dnevnik Diane Budisavljević" prikazan je na Sarajevu film festivalu (SFF) 2020. godine.

Za više informacija o dokumentarcu također pogledajte:
<http://www.dnevnikdianebudisavljevic.com/>

Dodatne aktivnosti

Kako bi ovo bilo još upečatljivije i ličnije, učesnici/učesnice mogu zapisati i podijeliti priče o članovima svoje porodice koji su odrasli u ratu.

Posjetiti (lično i/ili online) Muzej ratnog djetinjstva u Sarajevu, Logavina 32, Sarajevo (BiH), i učestvovati u njihovim obrazovnim aktivnostima za škole i grupe. <https://warchildhood.org/>

Posjetiti Historijski muzej BiH, Zmaja od Bosne 5, Sarajevo (BiH). <https://muzej.ba/>

| 07

"Kilometri između nas mogu nestati"

Rad na sjećanju; multikulturalnost

TRAJANJE

45 minuta

UČESNICI/UČESNICE

Broj učesnika/učesnica: do 25

Starosna dob: Učenici/učenice viših razreda osnovne i srednje škole

01 HISTORIJA

02 LJUDSKA PRAVA

03 KONSTRUKTIVNA KULTURA SJEĆANJA

04 JEZIK, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

Kontekst

Na ovoj radionici se bavimo određenim kontroverznim pitanjima koja proizilaze iz Drugog svjetskog rata upotrebom osnovnog informacijskog okvira i studije slučaja "Hirošima i Nagasaki" kroz koje otvaramo razna pitanja, počevši od različitih izvora informacija, što omogućava učesnicima/učesnicama da budu svjesni različitih tumačenja događaja i narativa.

Na ovoj radionici se bavimo određenim kontroverznim pitanjima koja proizilaze iz Drugog svjetskog rata upotrebom osnovnog informacijskog okvira i studije slučaja "Hirošima i Nagasaki" kroz koje otvaramo razna pitanja, počevši od različitih izvora informacija, što omogućava učesnicima/učesnicama da budu svjesni različitih tumačenja događaja i narativa. Neophodno je stvoriti prostor za razgovor o različitim perspektivama za donošenje odluka pojedinaca i zemalja koje su učestvovala u Drugom svjetskom ratu. Učesnici/učesnice trebaju dati svoju ličnu perspektivu o različitim aspektima posljedica upotrebe nuklearnog oružja i razgovarati o izazovima pojedinačne perspektive u slučaju ove kontroverze.

Ciljevi

Ovaj modul ima za cilj preispitivanje uloge različitih aktera (donositelja odluka, pojedinaca, različitih ciljnih grupa) tokom Drugog svjetskog rata i stava civiliziranog društva 20. stoljeća prema kulturi sjećanja.

Svrha ovog modula je omogućiti učesnicima/učesnicama da steknu znanje o posljedicama zvjerstava i zločina i prodube razumijevanje nužnosti razvijanja multikulturalne individualne perspektive, kao i istraživanja i veze između učešća osoba (uz poseban naglasak na ulogu posmatrača) i procesa donošenja odluka.

To će se postići pomoću odabranih i didaktički prilagođenih izvora koji daju različite perspektive na ovu temu.

Pored preispitivanja kontroverznih pitanja vezanih za Drugi svjetski rat, učesnici/učesnice će također razviti vještine kritičkog razmišljanja baveći se ne samo specifičnim događajima, već i društvenim angažmanom osoba. Učesnici/učesnice će razgovarati o historijskom kontekstu u kojem se desio određeni događaj i preispitivat će glavne strategije procesa donošenja odluka pojedinaca i njihovih posljedica. Obzirom da će se ovaj modul provoditi sa učesnicima/učesnicama različite starosne dobi (od 14 godina i starijih), koristit će se opcione strategije, a učenici će razviti komunikacijske vještine i dijeliti različite perspektive na osnovu svog prethodnog znanja.

Ishodi učenja

- Učesnici/učesnice će biti u stanju raditi sa različitim izvorima,
- Učesnici/učesnice će biti u stanju postavljati pitanja o procesu donošenja odluka i postupcima i procjenjivat će vrijednost usvojenih odluka i prikupljati podatke na osnovu ovih vrijednosti,
- Učesnici će organizirati, analizirati, sažimati i upoređivati takve podatke i davat će odgovore na to da li su odluke etične ili ne na osnovu vlastitih vrijednosti,
- Učesnici/učesnice će sticati novo znanje i širiti svoje perspektive o Drugom svjetskom ratu,
- Učesnici/učesnice će biti u stanju vidjeti različite perspektive i biti motivirani za borbu protiv drugih oblika nepravde.
- Učesnici/učesnice će razviti kritički način razmišljanja.

Metodologija

Radeći u pet grupa, učesnici/učesnice radionice će analizirati materijale koji su im predstavljeni u vezi sa ovom temom, primjere date u tekstu o Hirošimi i Nagasakiju, slike ratnih zatvorenika i prizore svakodnevnog života, tekstove iz novina, radne listove.

Oni će također koristiti strategiju 'drvo problema' dok budu analizirali uzroke i posljedice studije slučaja koju će dobiti.

Postupak

10 MIN.

5 (uvod) + 5 (dodjela zadataka i provedba)

Prvi dio

Prvi korak

Učesnici/učesnice se dijele u grupe, dobijaju upute o metodologiji i zadatke. Učesnici/učesnice se dijele u pet grupa. Svaka grupa dobija različite materijale – fotografije Hirošime i Nagasakija. Svaka grupa treba sjediti oko svog stola i raditi sa materijalima koji su pripremljeni unaprijed i stavljeni na njihov sto.

Od njih će se tražiti da tumače ono što vide na fotografiji. Neke grupe će dobiti fotografiju eksplicitnih prizora rata, a druge grupe će dobiti fotografije koje na prvi pogled izgledaju obične (kao što su dijelovi fotografija, nakon čega će dobiti drugi dio fotografije).

02

25 MIN.

Drugi dio

Drugi korak

Koristit će strategiju 'drvo problema' za analizu konteksta u kojem su se desili Hirošima i Nagasaki (Drugi svjetski rat i njegov kraj, početak nuklearne ere, kapitulacija Njemačke, osobe i njihova osjećanja o velikim gubicima koji su pretrpjeli Japan i SAD, ogromni izdaci za nuklearnu bombu). Oni će imati karte sa izjavama svjedoka na stolu i moći će to uključiti u svoju analizu perspektiva.

03

10 MIN.

Treći korak: Predstavljanje i zaključci

Treći korak

Svaka grupa treba koristiti flipchart da predstavi svoje nalaze. Tokom prezentacije svog rada, učesnici/učesnice će imati priliku da osjećaju empatiju i razviju lična osjećanja vezana za događaj.

Nakon kratkih prezentacija grupa će se održati kratka debata o izjavama svjedoka na njihovim karticama. Zatim će se od njih tražiti da razmišljaju o maloj djevojčici Sadako koja je umrla od leukemije i o njenim origami pticama koje je pravila.

Nakon što svaka grupa predstavi svoje zaključke, od učesnika/učesnica će se tražiti da razgovaraju i odgovore na ključno pitanje – upotrebu nuklearnog oružja i potpuno uništenje ljudi i gradova – kako je došlo do katastrofe i ko je odlučio da to uradi. Ukoliko im preostane vremena, mogu praviti origami ptice.

KLJUČNA PITANJA KOJA TREBA POSTAVITI U OKVIRU PROCESA:

- U kojoj mjeri priroda rata utiče ili ograničava slobodu pojedinca?
- Koje okolnosti tokom rata se mogu smatrati opravdanim kada se radi o oduzimanju života civilima?
- U kojoj mjeri se naša ravnodušnost prema različitim oblicima predrasuda i stereotipa može tumačiti kao djelimično odgovorna za tako negativne pojave?

Sokrates je rekao da 'život bez propitivanja nije vrijedan življenja'. U tom kontekstu shvatamo da ukoliko ne postoji kritičko propitivanje, već postojeći stavovi se opravdavaju. Ukoliko se ne postavljaju pitanja, stavovi postaju predrasude, a predrasude postaju ideologija. Ideologija se zatim pretvara u mržnju drugih i drugačijih, a mržnja često dovodi i do najgoreg ishoda po ljudski život, odnosno smrti.

Materijali

Prvi dio:

Priprema fotografija Hirošime i Nagasakija.

Drugi dio:

Kartice sa izjavama svjedoka će se podijeliti na stolove i bit će stavljen na raspolaganje flipchart za strategiju "drveta problema".

Izvori

- Vodič za nastavnike/nastavnice – modul interkulturalnost, Centar za demokratiju i ljudska prava
- Vodič za nastavnike/nastavnice o kontroverznom temama, Centar za demokratiju i ljudska prava

Dodatna literatura

- Holokaust i mir: lekcije iz prošlosti za budućnost – praktični vodič za edukatore (2021.).
- Obrazovni paket: Građansko obrazovanje za mir, Helsinški komitet za ljudska prava BiH u Bijeljini, 2020.

Dodatne aktivnosti

Učesnici/učesnice istražuju o Hirošimi i Nagasakiju, traže video materijale koji se fokusiraju na uzroke i posljedice loših odluka donesenih u tom vremenskom periodu.

Zajedno sa edukatorom/edukatoricom traže prostor u učionici gdje se mogu odvijati dodatne aktivnosti. Prave svoj vlastiti kratki film (5 minuta) o ovoj temi.

| 08

Stavi se u moju poziciju

Suočavanje sa prošlošću kroz umjetnost
i empatiju

TRAJANJE

90 minuta

UČESNICI/UČESNICE

Broj učesnika/učesnica: do 25 učesnika/učesnica

Starosna dob: 15-18

01 HISTORIJA

02 LJUDSKA PRAVA

03 KONSTRUKTIVNA KULTURA SJEĆANJA

04 JEZIK, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

Kontekst

Jedna od ključnih funkcija umjetnosti je da skreće pažnju na stvari koje bi inače ostale neprimijećene i da promovira empatiju ka drugima kroz estetsko iskustvo viđenja svijeta očima umjetnika/umjetnice.

Jedna od ključnih funkcija umjetnosti je da skreće pažnju na stvari koje bi inače ostale neprimijećene i da promovira empatiju ka drugima kroz estetsko iskustvo viđenja svijeta očima umjetnika/umjetnice. Lično vlasništvo može poprimiti dio života svojih vlasnika i prenositi njihovu ličnu priču. Fizički predmeti daju moćan osjećaj opipljivog prisustva ljudskog života, a njihove priče publici mogu pomoći da se na kreativan način bavi prošlošću i zamišlja živote drugih ljudi.

Ciljevi

Učesnici/učesnice će pomoću vježbe crtanja pažljivo i detaljno proučavati predmet koji pripada drugoj osobi i zamišljati kakav život je ta osoba možda vodila. Ovaj proces susreta sa ličnim predmetom će pomoći da se stvori empatija sa nepoznatom osobom. Nakon što se uspostavi ova veza, grupa će se susresti sa drugim ličnim predmetima čija historija razjašnjava teme modula. Učesnici/učesnice će osporavati svoje predrasude tako što će se staviti u poziciju druge osobe, odnosno na metaforički način 'hodati u cipelama druge osobe'.

Ishodi učenja

Učesnici/učesnice će kroz vođeno bavljenje materijalnim svijetom i njegovim pričama razvijati svoje vještine empatije i mašte.

Bit će im predstavljena ideja da umjetnost može imati važnu ulogu u povezivanju publike sa prošlim pričama osoba.

Također će čuti ideje o tome kako fizički predmeti mogu biti dio muzejskih postavki.

U okviru timskog rada će učestvovati u aktivnosti koja će im pokazati kako je život svih osoba povezan sa životima drugih ljudi koji ih okružuju.

Također će im biti predstavljena pitanja koja se odnose na predstavljanje kršenja ljudskih prava u tradicionalnim medijima.

Metodologija

Učesnici/učesnice će kroz vođene vježbe crtanja učiti na koji način materijalne odlike ličnih predmeta mogu dati empatičan uvid u živote drugih.

Potrebni materijali su obične olovke i bojice, makaze, ljepilo za papir, listovi crtaćeg bloka A3 i rolna papira za crtanje dužine 4-5 m.

Postupak

Od učesnika/učesnica se traži da na čas donesu korištenu cipelu koja pripada drugoj osobi. Tekst **BOLDIRANIM** slovima treba pročitati naglas u razredu.

5 MIN.

Prvi dio: Uvod

Eduktor/edukatorica potiče grupu da nacrtaju svoju cipelu što bolje mogu. (Ukoliko je ovo čas umjetnosti, edukator/edukatorica može objasniti određene napredne tehnike za crtanje predmeta. Ukoliko se radi o času društvenih znanosti, edukator/edukatorica može objasniti da učesnici/učesnice trebaju pokušati nacrtati svoju cipelu što je preciznije moguće.)

Na primjer, edukator/edukatorica pokazuje grupi crtež para cipela sa slike 1.

(Slika 1 autorice Ave Hegedish: Crtež cipela jevrejske tinejdžerke u skrovištu, koju je ustupio Muzej sjećanja na holokaust SAD-a, USHMM)

02

15 MIN.

Drugi dio: Vježba crtanja

Svaki učesnik/učesnica provodi 15 minuta crtajući cipelu koju su donijeli na čas.

03

10 MIN.

Treći dio: Vježba pisanja

Svaki učesnik/učesnica se mijenja sa drugim učesnikom/učesnicom za svoj crtež cipele. Svaki učesnik/učesnica zatim ima 10 minuta da napiše kratku priču o osobi za koju misle da bi mogla biti vlasnik cipele čiji su crtež dobili.

04

15 MIN.

Četvrti dio: Priča o cipeli

Zavisno od veličine razreda, učesnici/učesnice se dijele u grupe i svaki učesnik/učesnica čita svoju priču imaginarnog vlasnika svoje cipele ostatku grupe.

05

15 MIN.

Peti dio: Cipele znače život ili smrt

Eduktor/edukatorica se vraća na originalni crtež sa slike 1 koji je pokazan na početku sesije i pita učesnike/učesnice ko je po njima možda bio vlasnik cipela i u kom periodu su živjeli. Učesnici/učesnice mogu glasno davati svoje odgovore. Nakon što ispričaju određeni broj mogućih priča, edukator/edukatorica grupi priča stvarnu priču o crtežu na slijedeći način:

Jevrejska tinejdžerka Ava Hegedish je nacrtala ovaj dirljiv crtež iznošenih cipela njene majke dok se skrivala. Ava ga je nacrtala dok se skrivala na farmi u blizini Beograda, Jugoslavija (današnja Srbija) u periodu između 1941. i 1944. Nakon što su nacistička Njemačka i partneri sila Osovine podijelili Jugoslaviju i nakon što je Beograd pao u ruke Nijemaca, Avin otac je smatrao da je najbolja šansa da prežive za porodicu bila da se razdvoje i sakriju. Ava se našla na farmi sa nekim daljim rođacima iz Srbije. Obzirom da nije govorila lokalni dijalekat, Ava se pretvarala da je gluhonijema. Povremeno je pravila crteže na svim komadićima papira koje je uspijevala naći. Nakon što je regija oslobođena u oktobru 1944., Ava je saznala da su njen otac i sestra ubijeni. Ponovo se sastala sa majkom Beatrice i nastanila se u Beogradu, gdje je Ava pohađala umjetničku školu. Kasnije je radila kao dizajnerica na filmskim i pozorišnim setovima. Ava i njena majka su emigrirale u Izrael 1949., a nekoliko godina kasnije, nakon smrti njene majke, ona se preselila u Chicago. Sada je poznata pod imenom Ava Kadishson Schieber, a njen rad je izložen u galerijama širom SAD-a. Mlada djevojka koja se nekada

skrivala i crtala na komadima papira je također objavila pjesme i priče o strahotama koje je prošla i držala predavanja u školama i grupama iz zajednice.

Eduktor/edukatorica zatim pokazuje grupi sliku 2, na kojoj se nalazi hrpa obuće izložena u Memorijalnom centru Auschwitz Birkenau. Zatim čitaju ovaj odlomak pod nazivom 'Cipele znače život ili smrt' iz memoara dr. Ernsta Israela Bornsteina, *Duga noć*, djelo koje govori o njegovom čudesnom preživljavanju u sedam nacističkih radnih kampova i kampova smrti tokom Drugog svjetskog rata.

(Slika 2, autor: Paweł Sawicki. Obuća koja je pripadala osobama koje su deportirane u Auschwitz u cilju istrebljenja, koju je ustupio Memorijalni centar Auschwitz Birkenau)

"Skoro svakog jutra neko bi uzviknuo da im je neko ukrao obuću. Dobra obuća je bila poželjna roba. Oni koji su imali lošu obuću bi čekali na priliku da uzmu bolji par od svojih drugova. Oni čija obuća je ukradena su morali da se zadovolje bilo kojim parom koji je preostao u bloku. Ta obuća je često bila prevelika ili premala. Nije bilo prilike zamijeniti ih rano ujutro prije jutarnjeg poziva na prebrojavanje. Za obične zatvorenike, radnja sa odjećom je bila otvorena samo tokom večernjeg poziva na prebrojavanje. Naša obuća je bila tako važna za nas. Posebno smo se bojali torture da budemo prisiljeni raditi cijeli dan u obući koja nam nije odgovarala. Ukoliko su nam pete bile potpuno izgrebane ili smo imali plikove na stopalima, za nas je bilo nemoguće marširati vojničkim korakom i zadržati neophodnu distancu između nas. I najmanje odstupanje od savršenog reda je bilo dovoljno da privuče pažnju kapa, zatvorskog funkcionera. I najmanja povreda se lako mogla inficirati. Obzirom da smo bili na

nogama od ranog jutra do kasno po noći i da smo stalno morali žuriti, mala rana koja sporo zarasta bi uskoro postala veliki problem. Tako da smo svi znali koliko je važno paziti na našu obuću kao na blago i pobrinuti se da ne povrijedimo stopala. Ponekad je bilo moguće uzeti obuću osobe na samrti i kasnije je zamijeniti za dodatnu porciju supe ili hljeba."

25 MIN.

06

Šesti dio: Grupna vježba crtanja

Grupa sada uzima svoje prvobitne crteže obuće i isijeca svaku cipelu, a zatim je lijepi na dugačku rolnu papira za crtanje, tako da cijeli list bude pokriven obućom. Zatim crtaju niz obrisu svoje obuće na papir, poput konturnih linija na karti. Kada se njihove linije susretnu sa linijama cipele drugog učesnika/učesnice, moraju ih crtati na takav način da se spajaju zajedno poput karte. Učesnici/učesnice rade sve dok ne iscrtaju što više papira u datom vremenskom roku. Na kraju cijeli papir treba biti pun međusobno povezanih šara obuće, prikazujući druge veze između života osoba i način kako utiču na živote osoba oko njih. Za upute pogledajte primjer slike 4.

10 MIN.

07

Sedmi dio: Zaključak

Eduktor/edukatorica završava sesiju pričom o fotografijama Shannon Jensen na kojima se vidi obuća sudanskih izbjeglica koje bježe od progona i genocida u Darfuru. Eduktor/edukatorica grupi pokazuje sliku 3 i objašnjava priču koja se krije iza slika.

(Slika 3 autorice Shannon Jensen: Obuća izbjeglica u Sudanu)

Shannon Jensen je uradila ovu seriju fotografija kao rezultat neuspjeha njenog konvencionalnijeg novinarskog prikaza izbjegličke krize u Južnom Sudanu 2012. da privuče pažnju u tradicionalnim medijima. Objasnila je kako.

"Napravila sam standardne dokumentarne novinarske fotografije. Onu vrstu fotografija koje vidite u časopisima i novinama i smatrala sam da je to zaista velika stvar. Ove izbjeglice su pješačile tri do šest sedmica, nosile hranu, vodu i ono malo što su pored toga posjedovale. Međutim, medijske kuće nisu bile zainteresirane za standardne dokumentarne fotografije. Rekli su mi, ukoliko situacija postane ozbiljnija, obavijestite nas."

Međutim, ona je također smatrala da možda ne uspijeva uhvatiti suštinu situacije, rekavši "Izbacila sam sve očigledne fotografije iz svog sistema. Tek nakon sam se iscrpila kao fotograf i nakon što sam i dalje bila nezadovoljna, sam bila prisiljena razmišljati na drugačiji način." Na nju je impresiju ostavila obuća izbjeglica, primijetila je da "je obuća imala različite oblike i boju, veliki dio obuće je bio u velikoj mjeri iznošen, što je svjedočilo o težini puta i pješačenja koje su prošli. Veliki dio te obuće je imao manje popravke, šavove i komadiće istopljene plastike na sebi, što je svjedočilo o odlučnosti i upornosti koje su neophodne da se uspije doći do sigurnosti."

Eduktor/edukatorica može završiti sesiju slijedećim citatom Jensen i prepustiti učesnicima/ učesnicama da razmišljaju o njenom konačnom pitanju.

"Nadam se da slike od posmatrača traže više od pukog sažaljenja koje osjećate kada pogledate slike strašnih stvari koje su se desile ljudima. Obzirom da uz njih nije priložen portret, ne prikazuju pojedinca. Ja smatram da je efektivnije tražiti od posmatrača da pogleda obuću, ime, starost i odakle osoba dolazi i da posvete određeno vrijeme tome. Da zamisle ko je ta osoba i šta je prošla. Šta da je to vaš par cipela koji predstavlja put koji ste vi morali preći?"

Materijali

Potrebni materijali su obične olovke i bojice, makaze, ljepilo za papir, listovi crtaćeg bloka A3 i rolna papira za crtanje dužine 4-5 m.

Eduktor/edukatorica učesnicima/učesnicama može pokazati ilustracije u vidu štampanih fotografija ili fotografija na projektoru ili TV monitoru.

Izvori

- Za crtež cipela jevrejske tinejdžerke u skrovištu Ave Hegedish vidi <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/artifact/drawing-of-shoes-by-a-jewish-teenager-in-hiding>
- Za više informacija o dr. Ernstu Israelu Bornsteinu, 'Duga noć', vidi: <https://www.holocaustmatters.org/>
- Za više eksponata u Memorijalnom centru Auschwitz Birkenau vidi: <http://auschwitz.org/en/gallery/exhibits/>
- Za više o Shannon Jensen vidi: <http://shannon.samexhibit.com/a-long-walk>

Dodatna literatura

- Holokaust i mir: Lekcije iz prošlosti za budućnost – praktični vodič za edukatore/edukatorice (2021.).
- Za više o umjetnosti i holokaustu vidi <https://www.iwm.org.uk/history/artists-responses-to-the-holocaust>
<https://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/art/index.asp>
<https://cla.umn.edu/chgs/holocaust-genocide-education/teaching-genocide/teaching-through-art>
- Za više o umjetnosti i pomirenju vidi <https://artreconciliation.org/>

Dodatne aktivnosti

Posjeta razreda muzeju ili umjetničkoj galeriji, kao što je Historijski muzej BiH, se može koristiti kako bi se razmislilo o priči iza umjetničkih radova, osobama koje su ih napravile i o njihovim pričama. Posebna pažnja se može posvetiti načinima na koje se predmeti koriste kako bi se pričale priče.

Eduktor/edukatorica od učesnika/učesnica može tražiti da donesu druge vrste ličnih predmeta i fotografija na čas i koriste ih kao početnu tačku za diskusiju.

| 09

MONUMENTI – promjenjivo lice sjećanja

Suočavanje sa prošlošću i memorijalizacija
na Zapadnom Balkanu

TRAJANJE

90 minuta

UČESNICI/UČESNICE

Broj učesnika/učesnica: do 25 učesnika/učesnica

Starosna dob: 15-18 godina i stariji

01 HISTORIJA

02 LJUDSKA PRAVA

03 KONSTRUKTIVNA KULTURA SJEĆANJA

04 JEZIK, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

Kontekst

Od 1914. godine (početka Prvog svjetskog rata) su na teritoriji koja se nekada zvala Jugoslavija postojale brojne države i društva koja su se smjenjivala jedna za drugim, a to je nažalost često dovodilo do strašnih ratova.

Od 1914. (početak Prvog svjetskog rata), na teritoriji koja se nekada zvala Jugoslavija su postojale brojne države i društveni sistemi koji su se smjenjivali jedan nakon drugog, nakon kojih su, nažalost, često slijedili užasni ratovi. Postojali su carevi, sultani, kraljevi, drugovi i plemstvo, jedni nakon drugih, države koje su mijenjale druge, ljudi koji su se kretali, nekada dobrovoljno, a nekada pod prisilom, po volji drugih, mijenjajući na taj način granice.

Kraj (1918.) Prvog svjetskog rata (koji se također naziva i Veliki rat) je doveo do promjene granica. Austro-ugarsko i Osmansko Carstvo su nestali i stvorena je nova država – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a naknadno je preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju. Nova država se protezala od Vardara do Triglava, od Dunava do Jadranskog mora. Njom je iz glavnog grada, Beograda, upravljala dinastija Karađorđevića.

Drugi svjetski rat (1939.-1945.) je donio novu patnju Jugoslaviji. Fašisti su okupirali zemlju, ali stanovništvo nije patilo samo zbog prisustva okupacionih snaga, već je također došlo do nastanka različitih pokreta.

Zemlja je oslobođena 1945. i osnovana je nova država, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) koja je obuhvatala Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju (sa pokrajinama Kosovo i Vojvodina), Crnu Goru i Makedoniju. Šef države je bio predsjednik, Josip Broz Tito (do svoje smrti 1980.), a Beograd je bio glavni grad. Ovaj period je ostao u sjećanju kao period preporoda i obnove zemlje. Mnoge osobe ga se i dan danas sjećaju kao period prosperiteta i dobrog života.

Zadnje decenije turbulentnog 20. stoljeća su donijele novu krizu i nemire. Postojali su brojni razlozi za nezadovoljstvo, bilo da se radilo o ekonomskim, socijalnim ili nacionalnim razlozima. Opća kriza u Jugoslaviji, koja je počela početkom 1980-ih, je dovela do novih krvavih konflikata i raspada Jugoslavije.

Ratovi koji su bjesnili od Slovenije do Makedonije, uključujući također Srbiju, Crnu Goru, Kosovo i Bosnu i Hercegovinu su izbili 1991. i u manjem ili većem intenzitetu su trajali tokom slijedećih deset godina. Oni su imali nacionalističke, hegemonističke i vjerske dimenzije. Obzirom na složene historijske okolnosti u regiji u 20. stoljeću, i različite političke sisteme koji su postojali u istom, tumačenje historije zemlje je bilo podložno promjenama i instrumentalizaciji vladajućih struktura. Sjećanje, odnosno obilježavanje određenih historijskih događaja i osoba je bilo (i još uvijek jeste) uslovljeno preovladavajućom ideologijom koja je prvenstveno imala za cilj jačanje nacionalnog(ih)

identiteta. Svaka era je imala (i još uvijek ima) svoje heroje, a spomenici su se gradili (i još uvijek se grade) u želji da se sačuva sjećanje na važne događaje i osobe iz budućih generacija. Mnogi spomenici su preživjeli ratove, ali ne i mir. Heroji jedne ere su postali društveni otpadnici slijedeće generacije. S druge strane, u kontekstu Balkana, jedna nacija je heroje druge nacije posmatrala (i još uvijek ih se posmatra) kao zlikovce. A svaka nacija bi brojala svoje žrtve rata, ali ne i svoje počinioc zločina. Svaka promjena društvene klime bi značajno mijenjala tumačenje historijskih događaja.

Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu (BiH), Valentin Inzko, je 23. jula 2021. nametnuo Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika Bosne i Hercegovine. Veličanje ratnih zločinaca osuđenih pravomoćnim i obavezujućim presudama, poricanje genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina je od sada kažnjivo. Zakon o izmjenama i dopunama koji je nametnuo visoki predstavnik bi trebao doprinijeti naporima koje poduzima BiH u vezi sa suočavanjem sa svojom prošlošću. A obzirom da su *"ratni narativi apsolutna okosnica politike u Bosni i Hercegovini danas"*,¹ od ključnog je značaja i hitno uključiti političke i obrazovne institucije u obrazovanje o miru i pozvati na veliku posvećenost borbi protiv holokausta, genocida i svih oblika nasilja i poricanja, te na taj način nastaviti graditi dalje tako važan proces suočavanja sa prošlošću, kao što se navodi u ovoj inspirirajućoj izjavi: *"Od ključne je važnosti da događaje iz naše nedavne prošlosti pozicioniramo na ona mjesta kojima zapravo pripadaju, provjerimo ih, okvalificiramo ih, procijenimo ih, umjesto da na njih stavimo tačku i potpuno na njih zaboravimo. Umjesto toga se moramo pokrenuti i stvoriti preduslove koji će spasiti buduće generacije od tereta naše vlastite prošlosti na njihovim plećima."*²

Ciljevi

Ovaj plan lekcija o historijskim *trenucima i spomenicima* na Zapadnom Balkanu ima za cilj preispitivanje uloge spomenika, memorijala i historijskih događaja i stava društva iz 20. stoljeća prema istima.

Cilj ovog modula *Konstruktivna kultura sjećanja* je da omogući učenicima da steknu znanje o spomenicima u njihovim lokalnim zajednicama i regiji. To će se postići odabranim i didaktički

- 1 Refik Hodžić (ZNI15) u "Calling war atrocities by their right name", dokument o politikama autorica Lejle Gačanice i Caroline Finkeldey, koji su objavili forumZFD i Trial International (2019.)
- 2 Azra Hadžiahmetović (ZNI01) u "Calling war atrocities by their right name", dokument o politikama autorica Lejle Gačanice i Caroline Finkeldey, koji su objavili forumZFD i Trial International (2019.)

prilagođenim historijskim izvorima koji nude različite perspektive na ovu temu. Pored preispitivanja historijskih činjenica i fikcije, učesnici/učesnice će također razviti vještine kritičkog razmišljanja i razmišljati ne samo o historijskim događajima, već i o umjetnosti, odnosno o spomenicima koji su izgrađeni kako bi se obilježili određeni događaji ili u čast određene osobe. Učesnici/učesnice će razgovarati o razlozima za izgradnju spomenika, ulozi spomenika unutar zajednice i stavovima zajednica prema njima. Obzirom da će se ovaj modul provoditi sa učesnicima/učesnicama različitog porijekla, učesnici/učesnice će razviti vještine komunikacije i podijeliti različita iskustva i tradicije sredina iz kojih dolaze, te na taj način razviti toleranciju i međusobno poštovanje.

Ishodi učenja

- Učesnici/učesnice su naučili da koriste historijske izvore.
- U stanju su postavljati pitanja i razmišljati o historijskim narativima.
- U stanju su razlikovati između činjenica, sjećanja i fikcije tako što će analizirati, porediti i sintetizirati prikupljene podatke i donositi zaključke o njihovom međusobnom djelovanju.

Metodologija

Nakon kratkog uvodnog predavanja o kontekstu od strane edukatora/edukatorice (vidi poglavlje iznad), učesnici/učesnice se dijele u pet podgrupa i daje im se zadatak da analiziraju i razgovaraju o slikama spomenika koje su grupirane prema određenoj logici i predstavljene na didaktičkim kartama koje su preuzete i odštampane iz pedagoškog alata za podršku *"MemorInMotion"* (Sjećanje u pokretu). Nakon rada u pet podgrupa, učesnici/učesnice predstavljaju i dijele svoje nalaze i komentare u plenarnoj sesiji, dok istovremeno postavljaju slike na karti Zapadnog Balkana prema datumu kada je izgrađen spomenik i/ili periodima na koje se odnosi.

*Kako bi radili na ovom planu lekcija, učenici moraju koristiti 27 didaktičkih slika/kartica kao dio obrazovnog materijala **pedagoškog alata za kulturu sjećanja "MemorInMotion" (Sjećanje u pokretu)** koji je objavio forumZFD. forumZFD (Forum civilne mirovne službe) u BiH (Ured u Sarajevu) vam može dostaviti cijeli i besplatan set pedagoškog alata za kulturu sjećanja (papirnu verziju) **"MemorInMotion"** na pisani zahtjev poslan na slijedeći mail: parente@forumzfd.de. Također je moguće dobiti pristup neophodnom materijalu u digitalnom formatu tako što ćete skinuti i odštampati (dvostranu) sliku sa slijedećeg linka: http://www.dwp-balkan.org/DVD_DWP/Didactical%20cards_didakticke%20kartice_bhs_srpski_shqip_makedonski_deutsch_english/eng_didactical%20cards.pdf*

Postupak

15 MIN.

10 (uvod) + 5 (dodjela zadataka)

Prvi dio:

Prvi korak:

Podjela učesnika/učesnica u **pet grupa**, davanje uputa o metodologiji i dodjela zadataka. Učesnici/učesnice se dijele u pet grupa. Svaka grupa dobija različite materijale (didaktičke karte sa slikama različitih spomenika, kao što je navedeno u poglavlju "materijal" ispod). Svaka grupa treba sjediti za svojim stolom i raditi sa materijalima (didaktičkim karticama sa slikama različitih spomenika) koje su pripremljene unaprijed i stavljene na stolove grupa.

Vremenski redoslijed, koji uključuje obilježene godine koje odražavaju historijski kontekst, je neophodno pripremiti unaprijed: Prvi svjetski rat (1914.-1918.), Drugi svjetski rat (1939.-1945.), početak raspada SFRJ (1991.-1995.) do današnjeg vremena. Može biti korisno okačiti **kartu** regije Zapadnog Balkana na zid, tako da učenici mogu obilježavati mjesta ili područja gradnje spomenika.

50 MIN.

Drugi dio:

Drugi korak:

Učesnici/učesnice se dijele u grupe. Svakoj grupi se daju karte sa slikama i pričama o spomenicima, kao i zadatak da analiziraju njihov sadržaj na osnovu pitanja za rad sa spomenicima. Oni svoje odgovore daju u tri faze. Svaka grupa treba analizirati sve spomenike, odgovoriti na pitanja i pripremiti prezentaciju rezultata (za treći dio radionice).

25 MIN. / 35 MIN.

Treći dio: Predstavljanje i zaključci

Treći korak – žetva. Svaka grupa treba koristiti vremenski redoslijed i kartu kako bi predstavila svoje nalaze. Tokom predstavljanja spomenika trebaju ga obilježiti na vremenskom redoslijedu i pokazati mjesto na karti (grad, regiju) gdje se nalazi spomenik. Nakon što svaka grupa predstavi svoje zaključke, učenici trebaju razgovarati i odgovoriti na ključno pitanje.

Nakon uvodnog dijela i prije zaključka je preporučljivo pogledati kratki animacijski film u plenarnoj sesiji: "MONUMENTImotion" (10') koji se odnosi na prethodni rad u grupama (vidjeti: <https://www.youtube.com/watch?v=RJOZm3M7pkl>)

Ključna pitanja za predavače koja trebaju postaviti i o kojima treba razgovarati u okviru procesa učenja:

Riječ spomenik (monument) u etimološkom smislu potiče od latinskog glagola: "*monere*" koji znači: *podsjecati, navoditi na razmišljanje, upozoravati*. "*Podsjecati*" se odnosi na prošlost, "*navoditi na razmišljanje*" se odnosi na sadašnjost, a "*upozoravati*" ukazuje na budućnost.

1. U kojoj mjeri stav prema spomenicima iz prošlosti govori o današnjem društvu i u kojoj mjeri igra ulogu za budućnost?
2. Da li spomenici imaju "rok trajanja" u smislu fizičke stabilnosti i značenja?
3. Šta ili ko ima veliki utjecaj na takve stavove o spomenicima?
4. U kojoj mjeri naša ravnodušnost prema spomenicima može da se tumači kao naš stid/žaljenje zbog naše vlastite prošlosti ili spremnost da zaboravimo zločine i stradanja?

Radna pitanja za svaku grupu:

A. Pitanja o spomenicima kako su prikazana na prednjoj stranici (ilustracija):

1. Od čega je napravljen spomenik?
2. Gdje se nalazi spomenik?
3. Šta su njegove umjetničke odlike?
4. Koju simboličnu poruku prenosi spomenik?
5. Koji period obilježava spomenik?

B. Pitanja o spomenicima kao što su opisani na stražnjoj stranici (tekst):

1. Uporedite odgovore sa informacijama o spomeniku.
2. U čiju čast je izgrađen spomenik?
3. Da li spomenici iz ove grupe pripadaju istom periodu?
4. Šta je zajednička poruka spomenika ove grupe?
5. Šta je sudbina spomenika ove grupe?

C. Moj spomenik – pitanja o ujedinjenom spomeniku:

- Zapišite svoj lični komentar o spomeniku i uporedite ga sa postojećim historijskim komentarom, ukoliko postoji takav narativ.
- Identificirajte sličnosti i razlike.
- Šta je vaša definicija spomenika?
- Šta bi bio vaš idealni spomenik? Kako bi izgledao?

Materijali**Prvi dio:**

Pripremite zid u prostoriji sa **vremenskim redoslijedom** koji sadrži važne datume (od 1914. do 2020.) koji odražavaju historijski kontekst i **kartu regije** Zapadnog Balkana. Od učesnika/ učesnica se traži da obilježe na vremenskom redoslijedu godine kada je izgrađen određeni spomenik, dok na karti trebaju obilježiti mjesto ili regiju u kojoj je izgrađen spomenik.

Drugi dio:

27 slika spomenika iz kataloga MOnuMENTI: u katalogu "MOnuMENTI" čiji su autori Marko Krojač i forumZFD. Za skidanje slika i njihovo (dvostrano) štampanje koristite link: http://www.dwp-balkan.org/DVD_DWP/Didactical%20cards_didakticke%20kartice_bhs_srpski_shqip_makedonski_deutsch_english/eng_didactical%20cards.pdf

Prva grupa:

1961. 'Prekinuti let' – Park Šumarice; lokacija: Kragujevac, Srbija; vajar: Miodrag Živković
1966. Cvijet Jasenovca; lokacija: Jasenovac, Hrvatska; vajar: Bogdan Bogdanović
1973. Spomenik Bitka na Sutjesci; lokacija: Tjentište, Bosna i Hercegovina; vajar: Miodrag Živković
1978. Spomenik na Makljestu; lokacija: Makljen, Bosna i Hercegovina; vajar: Boško Kućanski
1974. 'Makedonium'; lokacija: Kruševo, Sjeverna Makedonija; vajari: Jordan Grabuloski i Iskra Grabuloska (arhitektura), Borko Lazeski (vitraž) i Peter Mazev (kupole)

Druga grupa:

1934. Statua Petra II Petrovića Njegoša; lokacija: Trebinje, Bosna i Hercegovina; vajar: Toma Rosandić
2006. Statua Skenderbega; lokacija: Skoplje, Sjeverna Makedonija; vajar: Thoma Thomai
2011. 'Ratnik na konju'; lokacija: Skoplje, Sjeverna Makedonija; vajar: Valentina Stevanovska

1938. Statua Đorđa Petrovića 'Karađorđa'; lokacija: Topola, Srbija; vajar: Petar Palavicini
1948. Titova statua; lokacija: Kumrovec, Hrvatska; vajar: Antun Augustinčić

Treća grupa:

1929. Statua Grgura Ninskog; lokacija: Split, Hrvatska; vajar: Ivan Meštrović
1990. Statua Desanke Maksimović; lokacija: Valjevo, Srbija; vajar: Aleksandar Zarin
1994. (prva izgradnja 1984.) 'Krajputaš' – spomenik Ivi Andriću; lokacija: Višegrad, Bosna i Hercegovina; vajar: Ljupko Antunović
1999. Spomenik Majci Terezi; lokacija: Skoplje, Sjeverna Makedonija; vajar: Tome Serafimovski

Četvrta grupa:

1953. Spomenik Kosovske bitke 1389.; lokacija: Gazimestan, Kosovo; vajar: Aleksandar Deroko
2001. (možda ranije) Memorijalni park Rorovi; lokacija: Goražde, Bosna i Hercegovina; vajar: Senad Pezo
2003. Memorijalni centar i mezarje Srebrenica-Potočari žrtava genocida iz 1995.; lokacija: Srebrenica, arhitekta: Ahmed Džuvic i Ahmet Kapidžić
2004. Spomenik albanskim žrtvama Drugog svjetskog rata i konflikta iz 2001.; lokacija: Blace, Sjeverna Makedonija; vajar: Selam Mustafa
2004. Spomenik poginulim vojnicima u odbrambeno-otadžbinskom ratu; lokacija: Mrkonjić Grad, Bosna i Hercegovina; vajar: Miodrag Živković
2005. Spomenik palim hrvatskim borcima; lokacija: Mostar, Bosna i Hercegovina; vajar: Slavomir Drinković
2009. Spomenik "Nevinim žrtvama NATO agresije na SRJ"; lokacija: Grdelička klisura, Srbija; vajar: nepoznat

Peta grupa:

2007. Statua Rocky Balboa; lokacija: Žitište, Srbija; vajar: Boris Staparac
2008. Statua Bob Marleya; lokacija: Banatski Sokolac, Srbija; vajar: Davor Dukić
2010. Spomenik Srđanu Aleksiću; lokacija: Pančevo, Srbija; vajar: Ivana Rakidžić-Krumeš
2000. Statua Zahira Pajazitija; lokacija: Priština, Kosovo; vajar: Muntoz Dhrami
1961. Spomenik Bori Vukmiroviću i Ramizu Sadiku; lokacija: Priština, Kosovo; vajar: nepoznat

Izvori

Ovaj plan lekcija je prilagođen iz obrazovnog materijala "MemorInMotion" – pedagoški alat za kulturu sjećanja (koji je izradio forumZFD sa Kućom Anne Frank, Nizozemska i drugim partnerima. Autori: Bojana Duijković-Blagojević; Senada Jusić, Melisa Forić-Plasto, Larisa Kasumagić-Kafedžić, Laura Boerhout, Michele Parente, Vjollca Krasniqi, Nita Luci, između ostalog). 3. izdanje, 2019. Vidi: http://www.dwpbalkan.org/en/library.php?cat_id=5&text_id=27

Također vidi slijedeće materijale, obzirom da su dio alata MemorInMotion:

- Katalog "MOuMENTI", čiji su autori Marko Krojač i forumZFD (u vidu PDF dokumenta uključenog u DVD alat "MemorInMotion").
- Priručnik "MemorInMotion": Modul V / Plan lekcija 9 sa kratkim animacionim filmom "MonuMENTImotion", čiji su autori Muhamed Kafedžić Muha i forumZFD

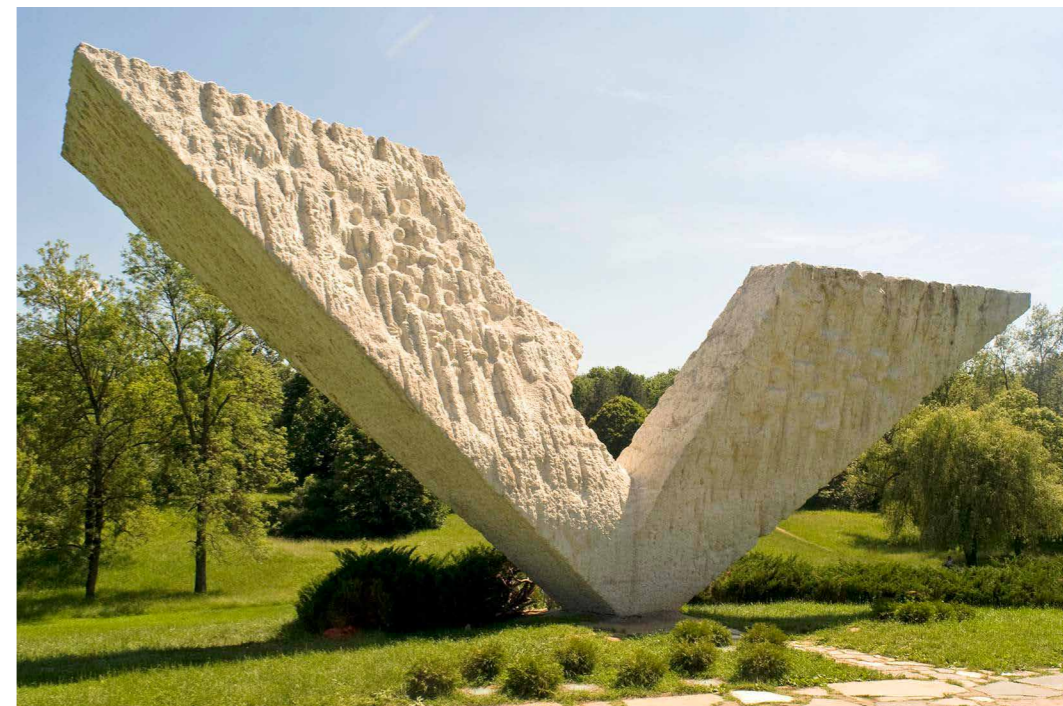
Dodatna literatura

- "Obrazovni paket: Obrazovanje za mir", HCHR BiH, Bijeljina, BiH (<https://helcommrs.org/index.php/en/>)
- "Kultura sjećanja u lokalnim zajednicama u Bosni i Hercegovini", Fondacija mirovna akademija, Sarajevo (<https://www.mirovna-akademija.org/rma/en/>)
- "MemorInmotion" – pedagoški alat za kulturu sjećanja (forumZFD i partneri) 3. izdanje, 2019. http://www.dwp-balkan.org/en/library.php?cat_id=5&text_id=27
- <http://www.campdesmilles.org/home2.html>
- <https://www.buchenwald.de/en/69/>
- The Memor Book (Gedenkbuch) for the Victims of the Shoah from Aachen (Germany): (<https://www.gedenkbuchprojekt.de/html/en/index.php>); (<https://www.rimbaud.de/books/gedenkbuch-fuer-die-opfer-der-shoah-aus-aachen/>); (<https://www.politische-bildung.nrw.de/publikationen/titelverzeichnis/details/print/gedenkbuch-fuer-die-opfer-der-shoah-aus-aachen>)

Dodatne aktivnosti

Učesnici/učesnice istražuju nove, stare, popularne ili zanemarene historijske, kulturne i memorijalne lokacije, memorijale i spomenike u svom okruženju i dokumentiraju ih u vidu audio drame, video zapisa, monografija, blogova/vlogova, odnosno stvaranjem društvenog prostora za dijalog i razmjenu mišljenja.

'Prekinuti let'

Ovaj spomenik je izgrađen 1961. godine, a njegov autor je poznati vajar **Miodrag Živković** (koji je 1973. godine također izradio spomenik "Bitka na Sutjesci" na Tjentištu, Bosna i Hercegovina). Dio je spomen-parka '**Kragujevački oktobar**' u Šumaricama koji podsjeća na oko 7000 građana Kragujevca koje su strijeljale nacističke oružane snage, Wehrmacht, u Šumaricama u blizini Kragujevca, centralna Srbija, u oktobru 1941.

Spomenik 'Prekinuti let' je posebno posvećen više od 300 učenika/učenica i nastavnika/nastavnica koji su bili među žrtvama. Ljudi su ga zvali 'razred V3' pozivajući se na jedan od brojnih razreda srednje škole u Šumaricama koji su strijeljani. Za vajara spomenika, Miodraga Živkovića, on predstavlja "*slomljeni kamen koji pokušava letjeti poput ptice. Njegov let je odsječen i ostao je zauvijek ovdje u Šumaricama*".

Iako je debata u vezi sa izgradnjom spomen-parka počela već 1952. godine, on je izgrađen tek devet godina kasnije. To se kašnjenje može objasniti činjenicom da se radi o sjećanju na civilne žrtve, a ne ubijene partizane ili članove narodnooslobodilačkog pokreta koji su bili prioritet u procesu izgradnje spomenika vezanih za Drugi svjetski rat.

Spomen-park 'Kragujevački oktobar' u Šumaricama danas ima jednako mnogo redovnih posjetitelja, kao što je to bio slučaj i u socijalističkoj Jugoslaviji. Obilježavanje sjećanja na žrtve se vrši 21. oktobra svake godine, na zvanični 'Dan sjećanja žrtava Drugog svjetskog rata'. Sjećanje na žrtve iz Kragujevca je također sačuvano u '**Krvavoj bajci**' koju je 1941. godine napisala srbijanska pjesnikinja **Desanka Maksimović**. Danas su neki od spomenika oštećeni i oskrnavljeni grafitima. Godine 2011. je ukraden dio baklje spomenika 'Vječna vatra slobode'.

Autor fotografije: Marko Krojač, u "MONUMENTI" katalogu koji je priredio forumZFD.

Vidi također u: http://www.dwp-balkan.org/DVD_DWP/MONUMENTI_catalogues_katalozi_bhs_srpski_shqip_makedonski_deutsch_english/MONUMENTI_bhs_eng.pdf

01 HISTORIJA

02 LJUDSKA PRAVA

03 KONSTRUKTIVNA KULTURA SJEĆANJA

04 JEZIK, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

| 10

Očuvanje identiteta

Kritičko promišljanje o identitetu, percepciji nas samih i drugih, kao i o potencijalnim predrasudama, stereotipima i diskriminaciji.

TRAJANJE

90 minuta (može se raditi po izboru)

UČESNICI/UČESNICE

Broj učesnika/učesnica: 4+

Starosna dob: 13+

1 Radionice se trebaju pripremati i planirati sa odgovarajućim vremenskim trajanjem (45, 90, 135 minuta...), ali treba napomenuti (kada je to moguće) da se radionica može provesti u okviru, na primjer, 2 časa po 45 minuta.

2 Primarni korisnici seta alata su učesnici/učesnice starosne dobi od 13 do 18 godina.

Kontekst

Anne Frank je jevrejska djevojčica koja se tokom Drugog svjetskog rata krila kako bi pobjegla od nacista.

Holokaust je predstavljao sistematski progon i ubistvo šest miliona Jevreja pod pokroviteljstvom države, nacističkog režima i njegovih saveznika i kolaboratora. *Holokaust* je riječ grčkog porijekla i znači "žrtva vatre". Nacisti, koji su došli na vlast u Njemačkoj u januaru 1933., su smatrali da su Nijemci "rasno nadmoćni", dok su Jevreje smatrali "rasno inferiornim" i stranom prijetnjom po tzv. njemačku rasnu zajednicu.

Tokom nacističke ere, njemački organi su također progonili druge grupe zbog toga što su ih smatrali rasno i biološki inferiornim: Rome, osobe sa invaliditetom, određene slavenske narode (Poljake, Ruse i druge), sovjetske ratne zatvorenike i crnce. Druge grupe su proganjali iz političkih, ideoloških i bihevioralnih razloga, a među njima su bili komunisti, socijalisti, Jehovini svjedoci i homoseksualci. (USHMM, 2021.)

Anne Frank je jevrejska djevojčica koja se tokom Drugog svjetskog rata krila kako bi pobjegla od nacista. Zajedno sa svojim ocem (Otto), majkom (Edith), sestrom (Margot) i četiri druge osobe se skrivala u nadogradnji poslovne zgrade svog oca. Tada je imala samo trinaest godina. Tokom svog boravka u tajnim prostorijama, Anne je pisala svoj dnevnik i postepeno je postala talentirana spisateljica. Ovi ljudi su uz pomoć Ottovih uposlenika ostali skriveni u tajnim prostorijama tokom 671 dana. Tada su izdani i deportirani u razne koncentracione logore. U februaru 1945., kratko prije oslobođenja, Anne je umrla u koncentracionom logoru Bergen-Belsen. Imala je petnaest godina. Otto Frank je jedina osoba iz tajnih prostorija koja je preživjela rat i vratila se u Amsterdam. On je objavio Annin dnevnik, koji je potresan za ljude širom svijeta. Priča koja je počela predrasudama i stereotipima – fenomenima koji i dalje dovode do antisemitizma i drugih vidova diskriminacije, isključenja i progona danas (Priručnik za vodiče, Kuća Anne Frank, 2015.)

"Ko sam ja?" je pitanje koje si svi mi postavljamo u određenom trenutku svog života. To je posebno ključno pitanje za adolescente. Dok tragamo za odgovorima, počinjemo definirati sami sebe. Kako se formira naš identitet? U kojoj mjeri nas definiraju naši talenti i interesi? Naše pripadanje određenoj etničkoj grupi? Naš društveni i ekonomski stalež? Naša religija ili nacija kojoj pripadamo? Kako definiramo sami sebe i kako nas definiraju drugi? Kako naše mišljenje o tome kako nas vide drugi utiče na naše identitete? Kako naši identiteti utiču na naše vrijednosti, ideje i djela? Na koji način možemo imati različite identitete u različitim kontekstima? Kako se nosimo sa višestrukim identitetima? Odgovori na ova pitanja nam pomažu da shvatimo historiju, nas same i jedni druge. (Facing History, 2019.)

Ciljevi

Modul *Jezič, književnost i umjetnost* se bavi holokaustom i s tim povezanim pitanjima kroz jezičke, književne i umjetničke aktivnosti. Iako je prvenstveno namijenjen nastavnicima/nastavnicama jezika i književnosti, ovaj modul je strukturiran na takav način da ga može koristiti svaki edukator/edukatorica koji želi da se bavi prethodno navedenim temama u svom obrazovnom okruženju.

Strategije vođenja dijaloga na osnovu teksta/slika, kao što je ledeni brijeg identiteta, pozivaju učesnike/učesnice da se obrazuju kroz tekst i slike u okviru strukturirane aktivnosti koja im pomaže da razmisle o svom vlastitom načinu razmišljanja i donošenju odluka. Mi smo konstantno izloženi stvarnosti koju oblikuje način na koji se percipira identitet, bez obzira da li se radi o pisanom tekstu ili govoru. U okviru ove radionice, učesnici/učesnice se pozivaju na promišljanje o tome kako predrasude (posebno zasnovane na identitetu) mogu dovesti do nastanka stereotipa i diskriminacije, kao i na koji način obilježja identiteta utiču na i oblikuju naše percepcije drugih i nas samih. Pored toga, učesnike/učesnice će se poticati da stvore novo, zajedničko razumijevanje teme i jedni drugih i da steknu dublje razumijevanje njihove pozicije u društvu.

Ishodi učenja

Nakon ove radionice/lekcije, učesnici/učesnice će biti u stanju da:

- kritički razmišljaju o idejama vezanim za koncept identiteta i procijene njegove konotacije;
- steknu postepeno razumijevanje međusobne povezanosti predrasuda, stereotipa i diskriminacije;
- odrede na koji način je Anne Frank donosila izbore tokom pisanja dnevnika kako bi prenijela svoja iskustva;
- istražuju kako su holokaust i događaji koji su doveli do holokausta utjecali na Anne Frank i njene percepcije identiteta;
- istražuju kako historijski događaji utiču na lične priče i kako lične priče utiču na naše shvatanje historijskih događaja;
- istražuju permanentnost, posljedice i ograničenja riječi.

Metodologija

Ukoliko se radi zajedno, Prvi dio: Ledeni brijeg identiteta služi kao jezička lekcija u cilju uvođenja ciljnog vokabulara, koncepata i ideja (uključujući ciljne gramatičke i leksičke strukture, ukoliko je

to neophodno), dok Drugi dio: Identitet Anne Frank predstavlja lekciju iz književnosti koja ima za cilj da produbi razumijevanje učesnika/učesnica o *Dnevniku Anne Frank* u različitim kontekstima.

Učesnici/učesnice će učestvovati u detaljnoj diskusiji o identitetu kroz aktivnost Ledeni brijeg identiteta. Pisat će, čitati, razmišljati i procjenjivati svoj rad u okviru samostalnog rada, rada u paru i zajedničkog rada u plenumu. Učesnici/učesnice će analizirati odlomke iz Dnevnika Anne Frank kako bi dodatno preispitali koncepte predrasuda, stereotipa i diskriminacije na osnovu percepcija vlastitog identiteta. Na kraju lekcije, učesnici/učesnice će podijeliti sugestije u vezi s tim kako djelovati protiv predrasuda i diskriminacije u ličnom okruženju i lokalnim zajednicama, uz opću ideju da nas način kako nas vide drugi ne čini onim ko smo, kao i da brojni od najvrjednijih odlika našeg identiteta nisu vidljivi.

Postupak

30 MIN.

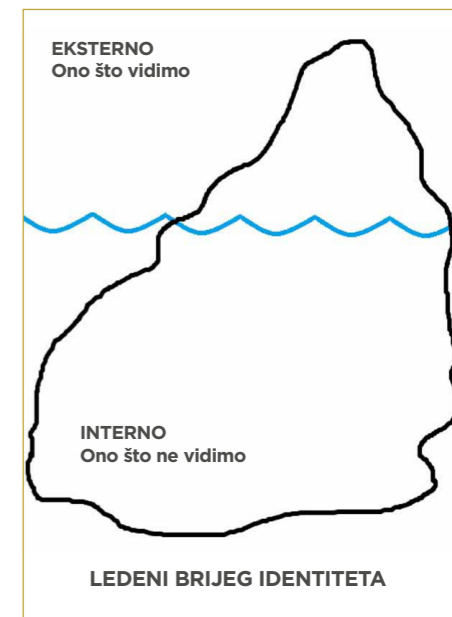
01

PRVI DIO: Ledeni brijeg identiteta

Prije samih aktivnosti, edukator/edukatorica treba osigurati siguran prostor za učesnike/učesnice tako što će predstaviti listu ličnih normi ili dogovora unutar grupe koje je neophodno slijediti tokom radionice (vidi primjer u Dodatnoj literaturi ispod).

Prvi korak: 10 min.

Učesnike/učesnice se poziva na razmišljanje u okviru brainstorming sesije (oluje ideja) o različitim identitetskim zajednicama na osnovu niza obilježja, poput religije, roda, rase, etničke pripadnosti, porodice i međuljudskih odnosa, škole, hobija i interesa, itd. Od učesnika/učesnica se traži da popune individualnu listu obilježja identiteta koje bi društvo moglo koristiti da ih opiše i koje bi oni koristili da se opišu (npr. kćerka, visok/visoka, student/studentica, sportista/sportistkinja, itd.),. Svaki učesnik/učesnica bira 3 obilježja sa svoje individualne liste koja žele podijeliti sa drugima i zapisuje svako od ovih obilježja na tri različita post-it listića. Edukator/edukatorica može unaprijed pripremiti poster sa ledenim brijegom ili nacrtati obrise velikog ledenog brijega na

tabli. Važno je da nacrtani ledeni brijeg uključuje dio brijega iznad i ispod vode. Zatim se od učesnika/učesnica traži da postave svoja tri individualna obilježja na ledeni brijeg na osnovu toga da li vjeruju da je njihovo obilježje identiteta vidljivo (nalazi se iznad nivoa vode) ili skriveno (nalazi se ispod nivoa vode) za druge.

Drugi korak: 10 minuta

Od učesnika/učesnica se traži da posmatraju gdje su obilježja identiteta postavljena na ledeni brijeg. Može biti više obilježja iznad ili ispod nivoa vode, kao i uravnotežen broj obilježja posvuda (čak i izvan obrisa ledenog brijega). Učesnici/učesnice se potiču da vode dijalog o tome koja obilježja se nalaze gdje i zašto, razmišljaju o načinima na koje se posmatraju ili ne posmatraju individualni i grupni identiteti u ovoj zajednici i na koji način to može uticati na iskustvo pojedinca.

Pitanja za razmišljanje:

- 1) Šta je bila vaša prva reakcija kada se od vas tražilo da zapišete ideje o obilježjima svog identiteta?
- 2) Koja obilježja identiteta su bila postavljena na sličan/različit način? Šta mislite zašto se to desilo?
- 3) Da li ste bili iznenađeni da su neka od vaših obilježja identiteta bila postavljena iznad/ispod vode?
- 4) (Ukoliko želite podijeliti sa drugima) Sa kojim obilježjima identiteta koja su postavili drugi učesnici/učesnice se možete poistovjetiti?

Tokom diskusije, edukator/edukatorica treba uzeti u obzir slijedeće:

- Ponekad imamo običaj percipirati sami sebe na način kako nas se percipira u društvu, u našoj lokalnoj zajednici, unutar porodice ili globalno (kao što je generacija X, generacija Y, itd.). U kojoj mjeri te opće percepcije utiču na našu vlastitu percepciju? Kako se osjećamo kada ne ispunimo naknadna očekivanja?

- Ukoliko učesnici/učesnice istaknu da su imali probleme vezane za jezik prilikom opisivanja samih sebe – Šta nam to govori o potencijalnim ograničenjima riječi i jezika, kao i jezika kao dijela našeg identiteta? Jezik istovremeno može biti moćna poveznica i ograničavajuće sredstvo komunikacije (što također zavisi od društveno-političkog konteksta zemlje i ličnog konteksta pojedinca). Jezička (ne)efikasnost također može biti izvor predrasuda i diskriminacije.

Treći korak: 10 minuta

Svaki učesnik/učesnica ima 5 minuta da napiše jednu rečenicu kao odgovor na pitanje:

- *Uzimajući u obzir naše razgovore tokom ove lekcije/radionice, kako biste definirali identitet?*

Moguće varijacije ovog pitanja ili dodatna pitanja su:

- *Uzimajući u obzir naše razgovore u okviru ove lekcije/radionice, šta mislite na koji način identitet utiče na naš zajednički rad u ovoj zajednici učenja (u ovoj učionici ili u ovoj školi)?*
- *Uzimajući u obzir naše razgovore tokom ove lekcije/radionice, šta mislite kako identitet utiče na mlade ljude u vašoj zemlji?*

Učesnici/učesnice imaju 5 minuta da pročitaju ili kažu svoje odgovore (rečenice) jedan po jedan. Kroz ovu završnu aktivnost svaki učesnik/učesnica ima priliku da podijeli vlastite komentare i čuje komentare drugih u vezi sa cjelokupnim konceptom.

02

60 MIN.

DRUGI DIO: Identitet Anne Frank

Pretpostavlja se da su učesnici/učesnice već pročitali *Dnevnik Anne Frank*. Od učesnika/učesnica se traži da dodatno povežu svoje zajedničko shvatanje koncepta identiteta (prvi dio) dok analiziraju relevantne citate/odlomke iz knjige. Učesnici/učesnice mogu raditi na odlomcima čak i ukoliko nisu pročitali *Dnevnik Anne Frank*, pod uslovom da im edukator/edukatorica da sveobuhvatan društveni i historijski kontekst. Edukator/edukatorica može koristiti vlastite kartice za objašnjavanje vremenskog slijeda ili se može poslužiti karticama USHMM-a. Odlomci se mogu koristiti kako bi se objasnila situacija u kojoj se nalazila porodica Frank i percepcija identiteta Anne Frank (lična priča) u kontekstu događaja koji su doveli do holokausta (historijske činjenice).

Prije lekcije/radionice

Kartice za određivanje vremenskog slijeda pomažu učesnicima/učesnicama da povežu historijske događaje i odrede njihov redoslijed. Preporučene kartice se mogu pronaći na:

<https://www.ushmm.org/m/pdfs/USHMM-Timeline-Activity-Laws-Decrees.pdf>

<https://www.ushmm.org/m/pdfs/USHMM-Timeline-Activity-Historical-Events.pdf>

Eduikator/edukatorica postavlja kartice hronološkim redom na zidu učionice/prostorije prije lekcije/radionice.

Prvi korak: 5 minuta

Od učesnika/učesnica se traži da preispitaju koncept identiteta, kao i različite identitetske zajednice (da promisle ponovo o PRVOM DIJELU). Eduikator/edukatorica može zapisati neke od odgovora učesnika/učesnica na tablu kako bi napravio prelaz ili može pročitati neke od odgovora iz PRVOG DIJELA kako bi stvorio atmosferu za lekciju.

Drugi korak: 15 minuta

Učesnici/učesnice rade u parovima ili grupama, zavisno od ukupnog broja. Svaki par/grupa dobija 2-3 odlomka iz *Dnevnika Anne Frank* (vidjeti prilog). Koriste tri papira da odgovore na pitanja na osnovu tri kategorije:

- Identitet
Kopirajte sve riječi/fraze koje Anne koristi kako bi razmišljala o svojoj ličnosti, karakteru i odnosima sa drugima. Na osnovu kopiranih riječi/fraza se odlučite za tri obilježja identiteta za koja smatrate da opisuju Anne ili da bi ih Anne koristila da opiše samu sebe.
- Izbori pri pisanju
Koje izbore donosi Anne pri pisanju kako bi izrazila svoje misli i osjećanja (izbor riječi, ton, figurativni jezik)? Kako ti izbori utiču na naše razumijevanje Annine priče i identiteta?
- Historijski događaji
Na osnovu odlomaka, na koji način su historijski događaji iz tog vremena utjecali na Anne (i njenu percepciju identiteta)? (Slobodno pogledajte vremenski slijed kao referencu)

Nakon što završe, grupe stavljaju svoje odlomke ispod kartice sa vremenskim slijedom koja je najbliža datumu odlomka.

Treći korak: 10 minuta

Ovaj korak je prilagodba metode World Café. Tri postera sa tri kategorije kruže učionicom u pravcu kazaljke na satu. Svaka grupa ima 2 minute da stavi svoj komad papira iz drugog koraka na odgovarajući poster. Poster kruži u pravcu kazaljke na satu sve dok sve grupe ne završe. Učesnike/učesnice treba poticati da čitaju zabilješke i gledaju slike drugih učesnika/učesnica, da daju komentare ili postavljaju dodatna pitanja direktno na posterima.

Identitet	Izbori pri pisanju	Historijski događaji
Grupa 1	Grupa 1	Grupa 1
Grupa 2	Grupa 2	Grupa 2
Grupa 3	Grupa 3	Grupa 3
Grupa 4	Grupa 4	Grupa 4

Četvrti korak: 30 minuta

Poster se postavlja na zid/ploču. Cijela grupa se poziva da vodi diskusiju o tome gdje (i zašto) se njihovi nalazi preklapaju ili razlikuju. Eduikator/edukatorica postavlja slijedeća pitanja:

*Na osnovu naših razmišljanja, šta je Anne Frank učinila da sačuva svoj identitet?
Koji dokazi potkrepljuju vaš odgovor?*

Posebna pažnja treba biti posvećena tome šta mislimo ko je Anne Frank zaista bila i kako su njena iskustva oblikovala njeno viđenje svijeta i nje same, kao i činjenici da njena iskustva ne predstavljaju ono što su svi jevrejski tinejdžeri i odrasli ljudi iskusili tokom rata i holokausta. Važno je istaći da nikada nećemo biti u stanju potpuno shvatiti identitet (ili priču) Anne Frank i da će naše pretpostavke uvijek ostati samo to – pretpostavke. A ipak, njena priča je važan podsjetnik o tome kako pretpostavke, predrasude i diskriminacija mogu utjecati na mladu djevojku, porodicu i cijelu naciju.

Pitanja za diskusiju:

- Šta se dešava kada stvorimo mišljenje o određenoj osobi isključivo na osnovu onoga što vidimo/čujemo (naših pretpostavki)?
(PREDRASUDA – Edukator/edukatorica riječ piše štampanim slovima na tablu)
Ponudite određene primjere predrasuda u Dnevniku Anne Frank ili odlomcima o kojima smo razgovarali danas.
(Edukator/edukatorica zatim pita učesnike/učesnice da li su ikada iskusili ili doživjeli predrasude na osnovu vlastitog ili tuđeg identiteta i kako su reagovali).
- Šta se dešava kada stvorimo mišljenje o grupi osoba na osnovu predrasuda?
(STEREOTIP – Edukator/edukatorica riječ piše štampanim slovima na tablu)
Ponudite određene primjere stereotipa u Dnevniku Anne Frank ili odlomcima o kojima smo razgovarali danas.
(Edukator/edukatorica zatim pita učesnike/učesnice da li su ikada iskusili ili doživjeli stereotipe na osnovu vlastitog ili tuđeg identiteta i kako su reagovali).
- Šta se dešava kada se prema drugima ponašamo na osnovu predrasuda i stereotipa?
(DISKRIMINACIJA – Edukator/edukatorica riječ piše štampanim slovima na tablu)
Ponudite određene primjere diskriminacije u Dnevniku Anne Frank ili odlomcima o kojima smo razgovarali danas.
(Edukator/edukatorica zatim pita učesnike/učesnice da li su ikada iskusili ili doživjeli diskriminaciju na osnovu vlastitog ili tuđeg identiteta i kako su reagovali).

Pretpostavka → **Predrasuda** → **Stereotip** → **Diskriminacija**

Završno pitanje koje edukator/edukatorica piše na tablu:

Koje stereotipe imamo o ljudima iz naše zajednice i šta možemo uraditi da to promijenimo?

Kao podršku pri vođenju učesnika/učesnica tokom diskusije, edukator/edukatorica može koristiti slijedeće razmišljanje koje je muzej Kuća Anne Frank stavio na raspolaganje (2016.): *Kako bismo shvatili svijet oko nas, kategoriziramo ljude, stvari i situacije. Radimo to vrlo brzo i često bez da smo toga svjesni. Tokom naše interakcije sa drugima, kontinuirano također vršimo brze procjene. Možete suditi o osobi nakon razgovora ili nakon što ste je upoznali. Ali možda sudite o toj osobi čak i prije samog razgovora ili prije nego ste je uopće upoznali. Govorimo o predrasudama kada je neko ubijeden u nešto ili ima predrasude o nekome unaprijed i kada više nije otvoren za suprotne informacije. Predrasuda o (grupi) osoba je više od 'neutralnog' mišljenja: radi se o stajalištu sa emotivnim nabojem. Svi mi u određenoj mjeri imamo predrasude; teško je zamisliti bilo koga ko je bez ikakvih predrasuda o svima i svemu. Često nismo svjesni naših predrasuda, iako one na suptilan način utiču na naše ponašanje, ali isto tako i na način kako filtriramo informacije i način kako mi sami utičemo na druge. A ključna stvar je upravo nedostatak svijesti o učinku na naše ponašanje i učinku na druge. Predrasude i stereotipi su misli u našim glavama, naše ideje o drugima. Međutim, trebamo biti svjesni da one mogu na suptilan način uticati na naše ponašanje i da čak mogu na suptilan način povrijediti druge. Diskriminacija, s druge strane, predstavlja ponašanje prema drugima. Uvijek se izražava kroz određeni čin. Možemo diskriminirati druge osobe tako što ćemo zapravo napisati, učiniti, ignorirati ili otvoreno reći nešto. Diskriminacija se definira kao nejednak tretman na osnovu karakteristika koje nisu relevantne za situaciju, kao što su porijeklo, religija, starost, seksualna orijentacija ili rod.*

Materijali

Post-it naljepnice, pribor za pisanje, tri velika postera, Dnevnik Anne Frank i/ili kartice za pisanje (26), Kartice za vremenski slijed događaja u Dnevniku Anne Frank, USHMM <https://www.ushmm.org/m/pdfs/USHMM-Anne-Frank-Timeline.pdf> (ili izrađene samostalno).

Izvori

- Anne Frank. 1952. *Anne Frank: The Diary of a Young Girl. (Dnevnik Anne Frank)*. New York: Doubleday & Company. Isječci iz Dnevnika Anne Frank na lokalnom jeziku prilagođeni su na osnovu prevoda Dnevnik Ane Frank, Gige Gračan. <https://www.os-vela-luka.skole.hr/upload/os-vela-luka/images/static3/855/File/Dnevnik-Ane-Frank.pdf>.
- Anne Frank House. 2015. *LET ME BE MYSELF: Manual for Guides. (Dopustite mi da budem ono što jesam, Priručnik za vodiče)* Amsterdam: Anne Frank Stichting.
- Anne Frank House. 2016. *Anne Frank Youth Network Toolkit. (Set alata za povezivanje za omladinu Anne Frank)* Amsterdam: Anne Frank Stichting.
- Dawson, K., Kiger B. 2018. *Drama-based Pedagogy: Activating Learning Across the Curriculum*. Chicago: Intellect Ltd.
- Facing History. (Suočavanje sa historijom) <https://www.facinghistory.org/resource-library/identity-and-community/who-am-i>
- Muzej sjećanja na holokaust SAD-a, United States Holocaust Memorial Museum (USHMM). <https://www.ushmm.org/>

Dodatna literatura

- Kao dodatnu literaturu o identitetu preporučujemo slijedeće: Facing History. Exploring Individual Identity. Prilagođeno iz Kristina J. Doubetand Jessica A. Hockett, *Differentiation in Middle and High School*, (Alexandria: ASCD, 2015.), strana 165. https://www.facinghistory.org/back-to-school/download/Lesson_Plan_2_Exploring_Individual_Identity.pdf
- Kako biste naučili više o historiji holokausta, predlažemo edukativne materijale Muzeja sjećanja na holokaust SAD-a, United States Holocaust Memorial Museum na <https://www.ushmm.org/teach/teaching-materials>
- Kako biste naučili više o Anne Frank, predlažemo dokumentarac *The Short Life of Anne Frank* (Kratki život Anne Frank), koji se može koristiti kao prateći materijal ili za dodatne aktivnosti u razredu (za kritičko razmišljanje/rješavanje konflikata ili jezičke aktivnosti). <https://vimeo.com/320481311/47567649c7>
- Kako biste naučili više o društvenoj odgovornosti, predlažemo: Humane Education Advocates Reaching Teachers (HEART). 2018. *Justice for All: Educating Youth for Social Responsibility*. (Pravda za sve: obrazovanje mladih o društvenoj odgovornosti). Priručnik za srednje škole.
- Kako biste naučili više o ličnim normama i dogovorima u razredu, predlažemo resurse o suočavanju sa prošlošću kao što je https://www.facinghistory.org/back-to-school/download/Lesson_Plan_4_Creating_a_Classroom_Contract.pdf

Dodatne aktivnosti

Reci to jednom riječju: 30 minuta

Važnost lične priče u odnosu na historijske događaje je stalni podsjetnik da humanizacija historije kontekstualizira činjenično znanje i pomaže nam istražiti lekcije iz prošlosti za budućnost iz više perspektiva. Cilj je razmišljati o snazi riječi i suptilnoj cenzuri koju svi primjenjujemo kada govorimo ili pišemo u svakodnevnom životu i zavisno od konteksta. Anne Frank je počela mijenjati svoj dnevnik nakon što je shvatila da bi ga možda mogla objaviti nakon rata, što ju je dovelo do toga da na daleko kritičniji način razmišlja o snazi svake odabrane riječi.

Upute:

- 1) Od učesnika/učesnica se traži da razmisle o sjećanju iz djetinjstva i daje im se 5-10 minuta da ga opišu u pisanom obliku.
- 2) Od učesnika/učesnica se traži da skrate svoj tekst na 50 riječi, a da se pri tome osiguraju da on i dalje prenosi njihovo iskustvo, emocije i važne detalje.
- 3) Učesnici/učesnice rade sa partnerom i dijele svoju priču. Provjeravaju da li njihovi partneri imaju pitanja ili da li postoje nejasnoće o onome što se desilo, nakon čega ponovo mogu mijenjati svoj tekst.
- 4) Od učesnika/učesnica se traži da još više skrate svoju priču – na samo šest riječi.
- 5) Na kraju se od učesnika/učesnica traži da to kažu jednom riječju – koristeći samo jednu od šest riječi koje su upotrijebili u prethodnom koraku.
- 6) Učesnici/učesnice jedan po jedan izgovaraju riječ, a edukator/edukatorica ih zapisuje na tabli.

Grupa raspravlja o procesu uzimajući u obzir pitanja kao što su slijedeća (ali ne samo njih):

- Šta je bila vaša prva reakcija kada se od vas tražilo da skratite priču na samo jednu riječ?
- Koji faktori su uticali na vaš odabir riječi?
- Koje izbore je donijela Anne kada je počela mijenjati svoj dnevnik? Pronađite primjere u Dnevniku Anne Frank. (Kako) Koji faktori su uticali na njene izbore pri pisanju, a posebno na njen odabir riječi?
- Šta nam ova aktivnost govori o faktorima koji utiču na naša iskustva, koji svakom od nas daju jedinstvenu perspektivu (uključujući Anne Frank)?
- Šta nam ova aktivnost govori o snazi riječi?

Vizualno mapiranje: 20-30 minuta

Izvor: Drama for Schools (Dramaturgija za škole) (Dawson, K., 2018.)

Broj igrača: bilo koji

Prostor: bilo koji, pristup zidovima, velikom stolu ili otvorenom prostoru

Materijali: Post-it naljepnice ili 1/3 papira, markeri

U okviru vizuelnog mapiranja učesnici/učesnice treba da sažmu ideje i pripreme odgovore na verbalne izjave koje treba da ih potaknu na davanje odgovora i koje su vidljive za cijelu grupu. Također omogućava učesnicima/učesnicama da vide kako se njihove ideje i odgovori preklapaju sa idejama i odgovorima drugih učesnika/učesnica. Saradnja u cilju organizacije prikupljanja odgovora grupe omogućava učesnicima/učesnicama da uspostave nove poveznice između ideja kako otkrivaju načine da vizuelno predstavljaju dodirne tačke između tih ideja.

Upute:

- 1) Dajte svakom učesniku/učesnici 3–5 malih komadića papira ili velike post-it naljepnice i marker i tražite od njih da napišu nekoliko odgovora za jednu izjavu otvorenog tipa koja treba da ih potakne na davanje odgovora. Na primjer:
Po mom mišljenju, identitet znači...
Jedan aspekt o životu Anne Frank koji smatram iznenađujućim je...
Jedna stvar koju mi Anne Frank govori o holokaustu je...
- 2) Po jedan odgovor se stavlja na svaki komadić papira. Svi papirići se prikupljaju i raspoređuju na podu ili na velikom stolu ili na zidu (može se koristiti papir i ljepljiva traka ili post-it papirići). Tražite od učesnika/učesnica da čitaju odgovore, a onda grupirajte odgovore ili "mapirajte" odgovore. Nakon što ih grupirate, učesnici/učesnice mogu dati ime svakoj kategoriji grupa odgovora ukoliko to žele ili mogu razmisliti o tome kako bi neki odgovori mogli predstavljati vid mosta ili poveznice između kategorija. Ukoliko radite sa velikom grupom (više od 15 učesnika/učesnica), podijelite grupu u dvije grupe i dajte svakoj grupi da napravi vlastitu vizuelnu mapu odgovora. Zatim treba da razmjenjuju mišljenja o te dvije mape i porede ideje i grupe.

- 3) Razmislite o ovom procesu tako što ćete postavljati grupe pitanja poput slijedećih (ali ne samo njih):
  - *Šta primjećuješ o sebi samom ili grupi tokom ovog procesa?*
  - *Koje kategorije su se pojavile? Kako su donošene odluke o svakoj kategoriji unutar grupe? Zašto?*
  - *Koje nove uvide ili informacije ti daje ova mapa?*
  - *Šta je bilo najinteresantnije za vašu grupu? Šta mislite zašto?*

Moguće varijacije/primjene

Postavljajte različita pitanja, a učesnici/učesnice mogu svoj odgovor obojiti različitim bojama (Pišite sve odgovore na pitanje broj jedan plavom bojom, a sve odgovore na pitanje dva zelenom, itd.).

Nakon što se završi sa mapiranjem, tražite od učesnika/učesnica da "taguju" (naprave mali marker sa svojim imenom ili simbolom svog imena) i obilježe lokaciju na mapi. Na primjer, obilježite riječ/i koje vas najviše zanimaju i želite nastaviti razgovarati o njima.

Tražite od učesnika/učesnica da mapiraju ključne teme iz teksta Dnevnik Anne Frank ili okruženja ili da mapiraju događaje, a onda ih grupiraju po redoslijedu.

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Subota, 20. juni 1942.

Naši životi nisu bili bez briga, jer su naši rođaci u Njemačkoj bili meta Hitlerovih zakona usmjerenih protiv Jevreja. Nakon pogroma 1938. godine, moja dva ujaka (braća moje majke) su pobjegli iz Njemačke i našli utočište u Sjevernoj Americi.

Subota, 20. juni 1942.

Nakon maja 1940. dobra vremena su nestala: najprije se desio rat, a onda kapitulacija iza koje je uslijedio dolazak Nijemaca. Tada su zaista počeli problemi za Jevreje. Naša sloboda je u velikoj mjeri ograničena nizom proglašenja usmjerenih protiv Jevreja: Jevreji su morali nositi žutu zvijezdu; [...] Jevreji su kupovinu morali obavljati između tri i pet sati; [...] Jevrejima je zabranjeno da odlaze u pozorišta, kina i ostala mjesta za zabavu; [...] Jevreji nisu smjeli učestvovati u javnim sportovima; [...] Jevreji nisu smjeli posjećivati kršćane u njihovim domovima; Jevreji su morali ići u jevrejske škole, itd. I tako, nije se smjelo raditi ovo, nije se smjelo raditi ono, ali je život tekao dalje. Jacques mi je uvijek govorila: "Bojiš se bilo šta uraditi, jer je to možda zabranjeno."

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Četvrtak, 09. juli 1942.

Ljudi koji su rano išli na posao, sa sažaljenjem su nas gledali. Na njihovim licima se moglo vidjeti da im je žao da nam ne mogu ponuditi neki vid prevoza. Upadljiva žuta zvijezda je govorila za sebe.

09. oktobar 1942.

Divan narod, ti Nijemci!
Kad pomislim da sam zapravo i ja jedna od njih!
Ali ne, to nije istina, Hitler nam je još davno oduzeo nacionalnost.

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Petak, 20. novembar 1942.

Uz tu nesreću stiže i druga, ali lične prirode, koja postaje beznačajna u poređenju sa svom patnjom o kojoj sam ti upravo pričala. Ipak ti moram reći da se u zadnje vrijeme počinjem osjećati napuštenom.

Okružena sam prevelikom prazninom. Nikada nisam previše razmišljala o tome, jer sam bila zaokupljena prijateljima i zabavom. Sada razmišljam o tužnim stvarima ili o samoj sebi. Potrajalo je, ali sam konačno shvatila da tata, bez obzira na to koliko je drag, ne može da zamijeni cijeli moj nekadašnji svijet. Što se mojih osjećanja tiče, mama i Margot mi odavno više nisu važne.

Srijeda, 13. januar 1943.

Situacija se toliko pogoršala u Nizozemskoj da horde djece zaustavljaju prolaznike na ulicama i mole za komad hljeba. Mogla bih ti satima govoriti o patnji koju je donio rat, ali samo bih se gore osjećala. Možemo samo čekati, što mirnije možemo, da dođe kraj. Jevreji i kršćani čekaju, čitav svijet čeka, a mnogi čekaju smrt.

Subota, 27. mart 1943.

Rauter, nekakva velika zvjerka među Nijemcima, je održao govor. "Svi Jevreji moraju napustiti zemlje pod njemačkom okupacijom prije prvog jula. Pokrajina Utrecht će biti očišćena (kao da su Jevreji žohari) između prvog aprila i prvog maja, a pokrajine Južna i Sjeverna Holandija između prvog maja i prvog juna." Ove jadne ljude šalju u prljave klaonice kao krdo bolesne i zapuštene stoke. Ali ne želim više govoriti o tome, od takvih misli dobijam noćne more!

Utorak, 27. april 1943.

Hrana nam je užasna. Doručak se sastoji od suhog hljeba bez putera i zamjene za kafu. Tokom zadnje dvije sedmice, za ručak smo jeli špinat ili kuhanu salatu sa velikim krompirima trulog i slatkastog okusa. Ko pokušava da smrša, u skloništu je na pravom mjestu!

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Nedjelja, 02. maj 1943.

Ovih dana svi govore o tome kako se moraju skrivati. Ne znamo koliko ljudi se zapravo skriva; naravno, ovaj broj je relativno mali u odnosu na cjelokupno stanovništvo, ali mislim da ćemo kasnije sigurno biti začuđeni time koliko dobrih ljudi u Nizozemskoj je bilo spremno prihvatiti Jevreje i kršćane u svoje domove, sa ili bez novca. Također postoji nevjerovatno visok broj ljudi sa lažnim ličnim dokumentima.

Petak, 29. oktobar 1943.

Atmosfera je toliko opresivna, teška poput olova. Vani se ne čuje ni jedna jedina ptica, a posvuda lebdi mrtva tišina koja visi nad kućom i spopada me kao da će me povući u najdublje dijelove podzemlja. U takvim trenucima tata, mama i Margot mi nisu ni najmanje bitni. Lutam od jedne sobe do druge, penjem se i silazim niz stepenice i osjećam se poput ptice pjevice kojoj su potkresana krila i koja se uvijek iznova baca na rešetke svoje mračne krletke.

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Petak, 24. decembar 1943.

Bez obzira na sve moje teorije i napore, svaki dan, svaki sat mi nedostaje majka koja bi me shvatila. Zato uz sve što radim i pišem razmišljam o mami kakva želim biti jednoga dana svojoj djeci. Mama koja ne shvata toliko ozbiljno sve što govore ljudi, ali koja mene shvata ozbiljno. Teško mi je opisati šta mislim, ali riječ "mama" sve govori.

Petak, 24. decembar 1943.

Ponekad se pitam da li će me iko ikada shvatiti, preći preko moje nezahvalnosti i ne mariti za to da li sam Jevrejka ili ne, ko će me vidjeti samo kao mladu djevojku koja osjeća strašnu potrebu da se dobro zabavi.

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Komentar koji je Anne dodala 22. januara 1944. nakon upisa 02. novembra 1942.

Ne bih više bila u stanju napisati tako nešto. Dok sada ponovo čitam svoj dnevnik nakon godinu i po, iznenađena sam svojom dječijom nevinošću. Duboko u sebi znam da nikada više ne bih mogla biti tako nevinna, koliko god to željela.

Četvrtak, 03. februar 1944.

Stigla sam do tačke da mi je sasvim svejedno da li ću živjeti ili ću umrijeti. Svijet će se i bez mene nastaviti okretati. Ionako ne mogu učiniti ništa da promijenim događaje. Jednostavno ću pustiti stvari da idu svojim tokom i fokusirati se na učenje u nadi da će na kraju sve ispasti dobro.

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Utorak, 07. mart 1944.

Kada pomislim na svoj život u 1942., sve mi se čini tako nestvarno. Anne koja je imala nestvarno lijep život je potpuno drugačija od Anne koja je postala mudra među ovim zidovima. Da, bio je to nestvarno lijep život. Po pet obožavatelja na svakom koraku, dvadesetak prijateljica, ljubimica gotovo svih učitelja, mamina i tatina maza, sa vrećicama punim bombona i velikim džeparcem. Šta više bi čovjek mogao poželjeti?

Petak, 17. mart 1944.

Time želim reći da u vezi sa vanjskim stvarima s nama postupaju kao sa djecom, dok smo mi u sebi odraslije od naših vršnjakinja. Iako imam samo četrnaest godina, znam šta želim, znam ko je u pravu, a ko nije, imam vlastita mišljenja, ideje i principe. Iako možda zvuči čudno iz usta jedne tinejdžerke, osjećam se više odraslom nego djetetom, osjećam se potpuno nezavisnom od drugih.

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Srijeda, 05. april 1944.

Potrebno mi je nešto više od muža i djece kojima bih se posvetila! Ne želim živjeti uzalud poput većine ljudi. Želim biti korisna ili donijeti radost svim ljudima, čak i onima koje nikada nisam upoznala. Želim nastaviti živjeti i nakon svoje smrti! I zato sam tako zahvalna Bogu što mi je dao ovaj dar, ovu mogućnost da se razvijam i izrazim sve ono što nosim u sebi! Kada pišem prestajem biti zabrinuta, prestajem biti tužna, postajem hrabra! Ali, pravo pitanje je, hoću li ikada moći napisati nešto veliko, hoću li ikada postati novinarka ili spisateljica?

Utorak, 11. april 1944.

Grubo su nas podsjetili da smo Jevreji u okovima, prikovani uz jedno mjesto, bez ikakvih prava, ali sa hiljadama dužnosti. Moramo potiskivati svoja osjećanja, biti hrabri i jaki, podnositi neugode bez žaljenja, raditi sve što je u našoj moći i vjerovati u Boga. Jednoga dana će se završiti ovaj strašni rat. Doći će vrijeme kada ćemo biti ponovo ljudi, a ne samo Jevreji!

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Utorak, 11. april 1944.

Mi nikada ne možemo biti samo Holanđani ili samo Englezi ili pripadnici bilo kojeg drugog naroda, uvijek ćemo također biti i Jevreji.

Ponedjeljak, 22. maj 1944.

Rat čak nije ni prošao, a već postoji razdor i Jevreji se posmatraju kao bića niže vrijednosti. Oh, kako je samo žalosno da se ponovo, po ko zna koji put, potvrđuje stara izreka: Ono što čini jedan kršćanin, čini na vlastitu odgovornost, ono što čini jedan Jevrej, odražava se na sve Jevreje.

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Četvrtak, 25. maj 1944.

Jutros su uhapsili gospodina Van Hoevena jer je u kući skrivao dva Jevreja. To je za nas veliki udarac, ne samo zato što su ti jadni Jevreji na rubu ponora, već i zbog toga što je to strašno za gospodina Van Hoevena. Svijet je poludio, najpoštenije ljude šalju u koncentracione logore, tamnice i samice, a ostaje najgore smeće da vlada mladima i starima, bogatima i siromašnima. Nekoga uhvate zbog prodaje na crno, a drugog zbog pomaganja Jevrejima ili drugim nesretnim dušama. Svako ko nije nacista ne zna šta mu se može dogoditi od danas do sutra.

Petak, 26. maj 1944.

Sa svih strana se opet čuje "pssst" i sve radimo tiše. ... Uvijek iznova se pitam da li bi za sve nas bilo bolje da se nismo sakrili, da smo mrtvi i da ne moramo prolaziti kroz ovaj jad, posebno jer više ne bismo opterećivali druge. Ali svi se mi suzdržavamo od takvih misli. Ipak još uvijek volimo život, nismo zaboravili glas prirode, i dalje se nadamo, svemu se nadamo. ... Neka dođe kraj, koliko god bio okrutan, onda ćemo bar znati da li smo pobjednici ili gubitnici.

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Utorak, 13. juni 1944.

Jedno od brojnih pitanja koje si često postavljam je zašto se žene smatraju inferiornijim u odnosu na muškarce. Lako je reći da je to nefer, ali meni to nije dovoljno. Zaista želim znati razlog za ovu veliku nepravdu!

Subota, 15. juli 1944.

Imam jednu izraženu crtu karaktera koja mora da je očigledna svakome ko me poznaje određeno vrijeme: U velikoj mjeri sam samosvjesna. Pri svemu što radim sam se u stanju posmatrati kao da sam strana sama sebi. Mogu stati nasuprot svakodnevnoj Anne i objektivno i bez isprika posmatrati šta radi, i dobre i loše stvari.

PRILOG:

Drugi dio: Identitet Anne Frank, kartice sa odlomcima iz dnevnika

Subota, 15. juli 1944.

Teško je u vremenima poput ovih: ideali, snovi i nade koje nosimo u sebi bujaju samo da bi ih uništila surova stvarnost. Čudo je da nisam napustila sve svoje ideale, čine se tako apsurdnim i nepraktičnim.

A ipak ne odustajem od njih, jer još uvijek vjerujem, bez obzira na sve, da su ljudi zaista dobri u srcu.

U potpunosti sam nesposobna graditi svoj život na haosu, patnji i smrti.

Utorak, 01. avgust 1944.

Kao što sam ti već dosta puta rekla, podvojena sam. Dio mene sadrži moju veliku vedrinu, prpošnost, radost življenja, a posebno moju apatiju da cijenim vedriju stranu života. Ta moja strana obično u zasjedi čega moju drugu stranu, koja je puno čistija, dublja i profinjenija.

Niko ne zna Anninu bolju stranu i zato me većina ljudi ne podnosi. Bojim se da će ljudi koji me poznaju onakvu kakva obično jesam otkriti da imam drugu stranu, bolju i profinjeniju stranu. Bojim se da će mi se rugati, smatrati da sam smiješna i sentimentalna i da me neće shvatati ozbiljno. Navikla sam na to da me ljudi ne shvataju ozbiljno, ali samo "vedra" Anne je navikla na to i može se s time nositi, "povučena" Anne je preslaba za to.

| 11

(Ne)zrasli ožiljci konflikta

Davanje glasa predmetima/mjestima koja su preživjela strahote rata. Davanje glasa neispričanim pričama iz prošlosti za budućnost, te na taj način davanje glasa mjestima koja ne mogu govoriti za sebe.

TRAJANJE

90 minuta (2 časa od po 45 minuta)

UČESNICI/UČESNICE

Broj učesnika/učesnica: do 25

Starosna dob: 16+

01 HISTORIJA

02 LJUDSKA PRAVA

03 KONSTRUKTIVNA KULTURA SJEĆANJA

04 **JEZIK, KNJIŽEVNOST I UMJETNOST**

Kontekst

Ova radionica koristi fotografiju i poeziju kako bi učesnici/učesnice razmišljali o različitim konfliktima iz prošlosti. Koristi pjesmu Carla Sandburga "Trava" (Grass) iz 1918. godine.

Ova radionica koristi fotografiju i poeziju kako bi učesnici/učesnice razmišljali o različitim konfliktima iz prošlosti. Koristi pjesmu Carla Sandburga "Trava" (Grass) iz 1918. Podsjeća osobe da se prisjećaju života izgubljenih u konfliktu, ali i mjesta na kojima su se odigrale različite bitke. Pokazuje destruktivnu prirodu konflikta, ali nas i podsjeća da trebamo učiti na osnovu prošlosti. To je jedna od glavnih uloga ratne poezije.

Ciljevi

Radionica učesnicima/učesnicama skreće pažnju na svakodnevna mjesta/građevine koje su svjedoci različitih ratova tokom historije i potiče ih na razmišljanje o svim nevoljama koje su se dešavale na tim mjestima, ali također i o svemu pozitivnom što se desilo nakon ovih ratova, njihovoj rekonstrukciji i svrsi. Radionica omogućava učesnicima/učesnicama da bolje razumiju pojedinačne priče i ožive ih tako što će im dati glas pisanjem pjesme ili svjedočanstva u prvom licu.

Ishodi učenja

- Učesnici/učesnice će se upoznati sa određenim svakodnevnim mjestima koja su preživjela strahote rata,
- Učesnici/učesnice će analizirati fotografije ovih mjesta tokom i daleko nakon Drugog svjetskog rata sa fokusom na emocijama i empatiji,
- Učesnicima/učesnicama će biti predstavljen historijski kontekst Drugog svjetskog rata kroz različita mjesta/zemlje na koje je utjecao i bit će im ponuđena drugačiji pogled na rat,
- Učesnici/učesnice će se poticati na analizu pjesme "Trava" (Grass) Carla Sandburga i od njih će se tražiti da je koriste kao osnovu za pisanje vlastitih priča/pjesama.

Metodologija

Učesnici/učesnice analiziraju fotografije tokom i nakon rata u grupama i razmjenjuju svoja mišljenja jedni s drugima. Analiziraju ratnu pjesmu i koriste je kao osnovu za pisanje pjesme/svjedočanstva i na taj način oživljavaju mjesta sa fotografija i daju im glas.

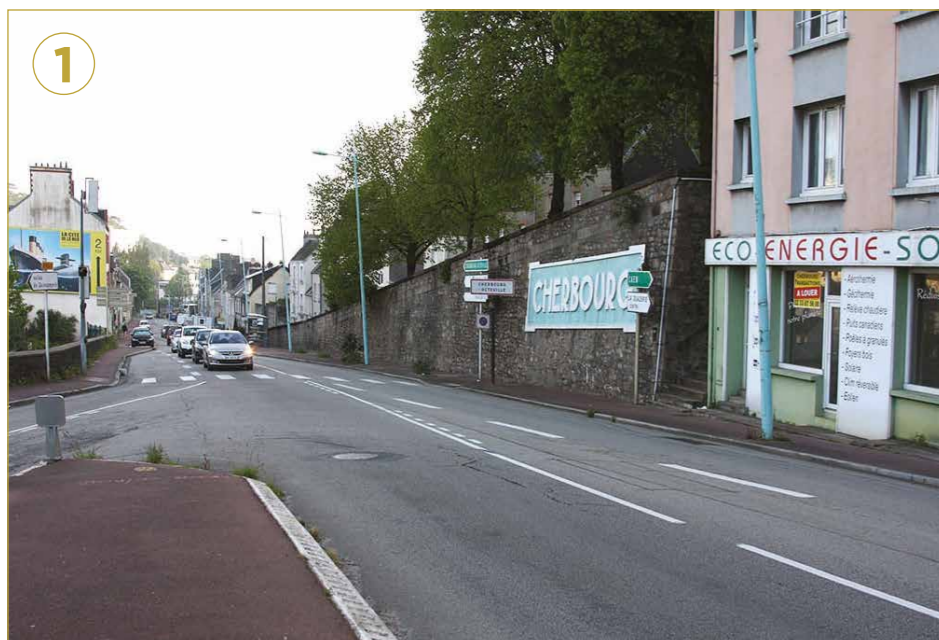
Postupak

45 MIN.
PRVI DIO

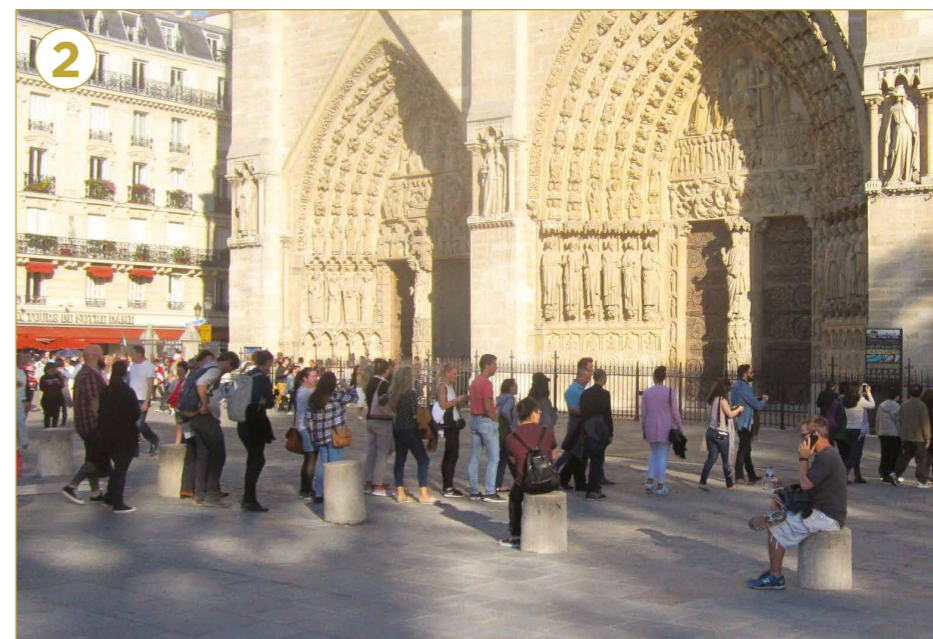
01

ANALIZA FOTOGRAFIJA NAKON RATA - 10 minuta

Na početku časa učesnici/učesnice se dijele u 4 do 5 grupa (zavisno od broja učesnika/učesnica u učionici), a svakoj grupi se daje različita fotografija nakon rata (edukator/edukatorica može izabrati među ovih 7 fotografija):

Autorica fotografije:
Małgorzata Kaczmarek.
(<http://podrozezhistoria.pl/?p=511>)
<https://www.re.photos/en/compilation/3871/>

Autor fotografije: Nicolai Wolpert.
<https://www.re.photos/en/compilation/905/>

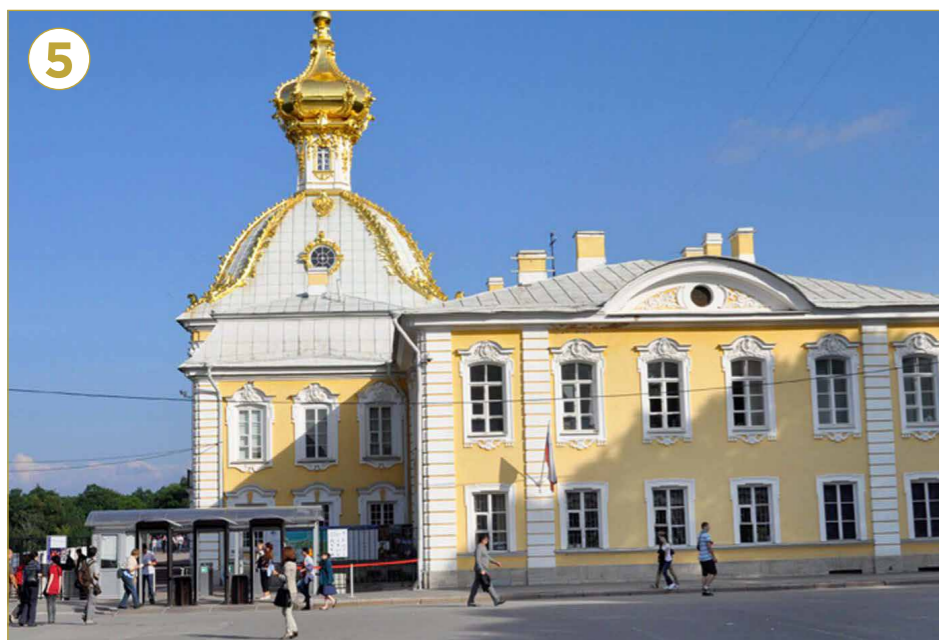
Autor fotografije: Jakub Sochacki. (<https://dawnotemuwkrakowie.pl>)
<https://www.re.photos/en/compilation/2272/>

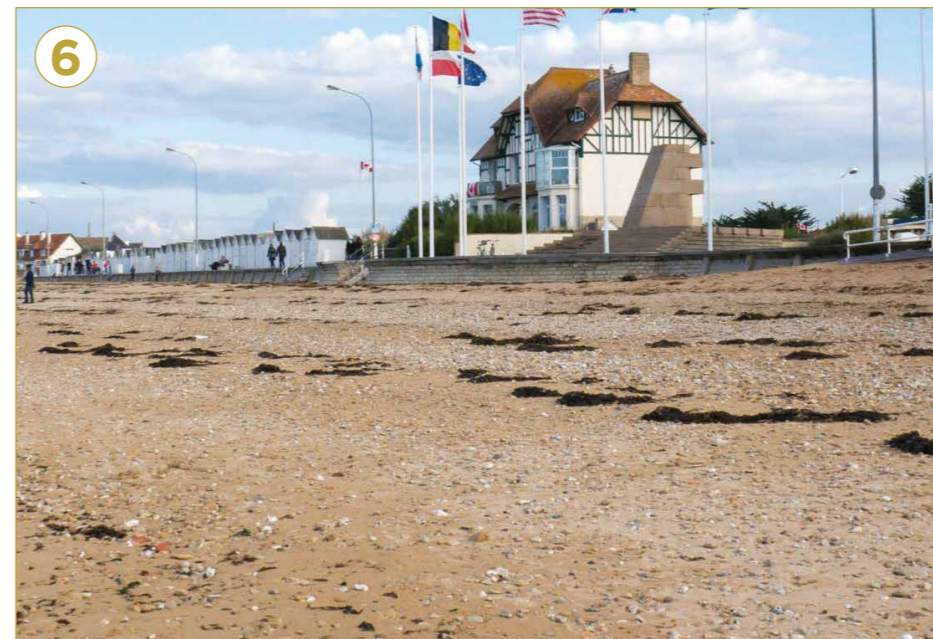
4

Autor fotografije:
James Whatling.
<https://hrhduchesskate.blogspot.com/2019/04/>

5

Autor fotografije:
Sergey Larenkov.
<https://www.re.photos/en/compilation/2272/>

6

Autorica fotografije:
Lena Weber.
<https://www.re.photos/en/compilation/945/>

7

Autor fotografije: Chris Sampson
Source: ELEPHANT CASTLE-1 150210 CPS (CC BY 2.0)

i isti niz pitanja za svaku grupu:

1. Šta mislite šta predstavlja ova fotografija?
2. Zašto to mislite?
3. Možete li pogoditi kada i gdje je napravljena ova fotografija?
4. Da li se na fotografiji nalaze osobe? Obratite pažnju na govor njihovog tijela.
5. Koje boje prevladavaju na fotografiji?
6. Koje emocije ova fotografija budi u vama?

Eduktor/edukatorica ih nadgleda dok analiziraju fotografije. Nakon što učesnici/učesnice završe sa tumačenjem fotografije, treba da odaberu 3 pridjeva koji na najbolji način opisuju fotografiju. Druga verzija bi bila izabrati 3 emocije koje ova fotografija izaziva u njima. Jedan od načina da to urade je da naprave oblak sa riječima na web stranici [mentimeter.com](https://www.mentimeter.com) – upotreba iste je objašnjena u odjeljku "literatura", pri čemu bi konačni proizvod bio oblak sa riječima koji bi otprilike izgledao na slijedeći način:

Upišite tri pridjeva koja na najbolji način opisuju fotografiju koju ste dobili:

Još jedan način da se ovo uradi je da se jednostavno napišu te ključne riječi na tablu. Međutim, upotreba stranice [Mentimeter.com](https://www.mentimeter.com) osigurava u većoj mjeri vizuelnu prezentaciju onoga što su izrazili. Najvjerovatnije će svi pridjevi imati pozitivne ili neutralne konotacije. Što se češće unosi isti pridjev, to veća postaje određena riječ.

KRATKA PREZENTACIJA FOTOGRAFIJA: 10 minuta

Svaka grupa će pokazati svoju fotografiju (edukator/edukatorica će je pokazati na ekranu, tako da sve grupe imaju bolji pogled na sve fotografije) i kratko je opisati, a edukator/edukatorica će otkriti stvarne lokacije fotografija i objasniti da lokacija sama po sebi nije relevantna za vježbu:

- 1 – Grad Cherbourg, Normandija, Francuska
<https://www.re.photos/en/compilation/3871/>
- 2 – Ispred katedrale Notre Dame u Parizu, Francuska
<https://www.re.photos/en/compilation/905/>
- 3 – Trg Szczepeński, Kraków, Poljska
<https://www.re.photos/en/compilation/3443/>
- 4 – Westminster Abbey, London, Engleska
<https://hrhduchesskate.blogspot.com/2019/04/>
<https://twitter.com/wabbey/status/1121371434985697280>
(https://pbs.twimg.com/media/D4_pMyXWAAAsbp8?format=jpg)
- 5 – Palata Peterhof u blizini St Petersburga, Rusija
<https://www.re.photos/en/compilation/2272/>
- 6 – Plaža Juno, Normandija, Francuska
<https://www.re.photos/en/compilation/945/>
- 7 – Podzemna željeznica, London, Engleska
[https://en.wikipedia.org/wiki/File:ELEPHANT_CASTLE-1_150210_CPS_\(4363458224\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:ELEPHANT_CASTLE-1_150210_CPS_(4363458224).jpg)

FOTOGRAFIJE TOKOM RATA – 10 minuta

Učesnici/učesnice sada dobijaju fotografije tokom rata, koje su zapravo fotografije istih mjesta, ali tokom Drugog svjetskog rata – ista mjesta su ili uništena ili spaljena ili puna vojnika, zatvorenika, žrtava:

Fotografija: Autor nepoznat: (<https://www.re.photos/en/compilation/3871/>)

Fotografija: © IWM (BU 127). (<https://www.iwm.org.uk/>) (CC BY-NC-SA 4.0)

Fotografija: Autor nepoznat: (<https://www.re.photos/en/compilation/3443/>)

Fotografija: Arhiv Hulton - Getty (www.thesun.co.uk)

Fotografija: Autor nepoznat: (<https://www.re.photos/en/compilation/2272/>)

Fotografija: Autor Ken Bell. (javno dostupna) (<https://www.re.photos/en/compilation/945/>)

Fotografija: © IWM (D 1568). (<https://www.iwm.org.uk/>)

Učesnici/učesnice odgovaraju na isti niz pitanja kao i ranije. Govore o svojim razmišljanjima o ovim fotografijama i pri tome ponovo koriste Mentimeter.com i prave još jedan oblak sa riječima.

DISKUSIJA: 15 minuta

Eduktor/edukatorica pokazuje svih 5 grupa fotografija na ekranu, par po par, a svaka grupa dijeli svoja razmišljanja o paru fotografija koji im je dat – tokom i nakon rata. Zavisno od interesa učesnika/učesnica, edukator/edukatorica može kratko objasniti kontekst svake fotografije. Sve fotografije tokom rata su fotografije iz Drugog svjetskog rata.

- Fotografija broj 1 – Cherbourg je obalni grad u Francuskoj, ključni strateški cilj bitke za Normandiju iz 1944.; na slici tokom rata vidimo kolonu njemačkih ratnih zatvorenika dok ih provode ulicama.
- Fotografija broj 2 – Ispred poznate katedrale Notre Dame u Parizu vidimo dio slavljeničke parade 26. avgusta 1944., dan nakon oslobođenja grada od njemačke okupacije.
- Fotografija broj 3 – Trg Szczepański, Kraków, je bilo mjesto njemačke proslave "Dana komemoracije heroja" 13. marta 1944. Različite frakcije njemačke vojske su se okupile na trgu u demonstraciji vojne moći.
- Fotografija broj 4 – Najgori zračni napad na Westminster Abbey u Londonu se desio u noći sa 10. na 11. maj 1941. Oštećeni svjetlarnik u centralnom dijelu katedrale je kolabirao na najvećim dijelom otvoreni dio strukture gdje se vrši ceremonija krunisanja britanskih vladara.
- Fotografija broj 5 – Peterhof u blizini Saint Petersburga je djelimično eksplodirao i ostavljen je da gori tokom njemačke okupacije između 1941. i 1944.
- Fotografija broj 6 – Plaža Juno je bila jedna od pet plaža u Normandiji na kojoj su saveznici izvršili invaziju Francuske koja je bila pod okupacijom njemačkih snaga 06. juna 1944.
- Fotografija broj 7 – Londonska podzemna željeznica se od 21. septembra 1940. počela koristiti kao sklonište od zračnih napada tokom noćnog bombardovanja Londona i drugih engleskih gradova od strane Nijemaca. Tokom najintenzivnije noći 1940., 177,000 osoba je spavalo na peronima. Mnogi su donijeli sendviče, termosice, jastuke i deke.

Eduktor/edukatorica zatim prikazuje oba oblaka sa riječima na ekranu, a učesnici/učesnice ih upoređuju (ova aktivnost bi se također mogla uraditi pomoću table). Eduktor/edukatorica ih potiče na diskusiju o emocijama, o načinu kako su se osjećali kada su dobili obje fotografije i saznali kontekst.

Eduktor/edukatorica postavlja pitanja poput:

Kako su se osobe na fotografiji osjećale?

Kako se osjećate kada vidite ovu fotografiju?

- Alternativa: prvi dio radionice se također može koristiti za čas engleskog jezika, a fokus lekcije bi bilo opisivanje i izražavanje emocija ili pridjevi sa pozitivnom i negativnom konotacijom.

02

45 MIN. DRUGI DIO

*Ukoliko se drugi dio radionice održava nekad kasnije, učesnike/učesnice treba podijeliti u iste grupe u kojima su bili tokom prethodnog dijela radionice i dati im iste fotografije tokom i nakon rata koje su imali tokom prvog dijela radionice.

SLUŠANJE PJESME TRAVA I DISKUSIJA O PJESMI – 10 minuta

Eduktor/edukatoricaviše puta pušta audio snimak pjesme "Trava" koju recitira Carl Sandburg lično (dostupan [nayoutube.com/watch?v=3GNXsil3aBg](https://www.youtube.com/watch?v=3GNXsil3aBg), koja je prvobitno objavljena u *Poetry Speaks*, Longman Publishing, 2001.), bez da im isprva daje tekst pjesme i pita učesnike/učesnice kako su shvatili značenje pjesme.

- Šta mislite o čemu govori ova pjesma?
- Zašto je naziv pjesme "Trava" (Grass)?
- Da li znate ko je bio Carl Sandburg?

Eduktor/edukatorica dijeli tekst pjesme i razred još jednom sluša pjesmu.

Trava Carl Sandburg

Nasložite tijela visoko kod Austerlica i Vaterloa.

Lopatama ih zagrnite i pustite me da radim—

ja sam trava; ja pokrivam sve.

I nasložite ih visoko kod Getisburga

i nasložite ih visoko kod Ipra i Verdona,

lopatama ih zagrnite i pustite me da radim.

Kroz dvije godine, deset godina, putnici pitaju konduktera:

Koje je ovo mjesto?

Gdje smo sad?

Ja sam trava.

Pustite me da radim.

Preveo: Marko Vešović, <http://penbih.ba/2020/07/karl-sandberg-pjesme/>

Ove informacije su samo za predavača/predavačicu, a od njega/nje zavisi koliko detalja želi podijeliti sa učesnicima/učesnicama, zavisno od vremena i interesa učesnika/učesnika:

- Bitka u **Austerlitzu**, koja se desila 02. decembra 1805. je bila jedna od najvažnijih za Napoleonske ratove.
- Bitka u **Waterlou**, koja se desila u Belgiji 18. juna 1815. je obilježila konačni poraz Napoleona Bonaparteu koji je osvojio veliki dio Evrope početkom 19. stoljeća.
- Bitka u **Gettysburgu**, koja se desila u periodu od 01. do 03. jula 1863. je bila velika bitka tokom Građanskog rata u SAD-u jugozapadno od Harrisburga, Pensilvanija, koja je predstavljala ključni poraz za jug. Mnogi smatraju da je bila prekretnica rata.
- Prva bitka u **Ypresu**, koja je počela 19. oktobra 1914. u Belgiji, tokom koje su saveznici i nacisti počeli prvu od tri bitke za kontrolu nad gradom i povoljnim pozicijama na sjevernoj obali Belgije tokom Prvog svjetskog rata.
- Bitka u **Verdunu** se desila između februara i decembra 1916. i bila je najduža i najskuplja pojedinačna bitka Prvog svjetskog rata.

Moguća pitanja:

- *Da li poznajete ijedno od ovih mjesta?*
- *Šta znači "Koje je ovo mjesto? Gdje smo sada?"?*
- *Zašto je Carl Sandburg odabrao "travu" i dao joj mogućnost da govori?*
- *Da li se historija ponavlja?*

Informacije za edukatora/edukatoricu: Carl Sandburg je bio američki pjesnik (1878.-1967.) koji je dobio tri Pulicerove nagrade. U svojoj pjesmi "Trava" koristi jake slike i personifikaciju trave kako bi nam pokazao kako lako zaboravljamo prošlost i da je jedini način ka naprijed uvažavanje života i mjesta izgubljenih u različitim konfliktima tokom historije koja se očigledno ponavlja. Ne trebamo zaboraviti našu prošlost, već učiti na osnovu nje.

PISANJE - 20 minuta

Svaka grupa još jednom gleda fotografije tokom i nakon rata i dobija zadatak da mjestu prikazanom na fotografiji daju glas (ulica, katedrala, trg, crkva, palata, plaža, stanica podzemne željeznice) i napiše pjesmu ili svjedočanstvo u prvom licu na osnovu modela pjesme *Trava*. Učesnicima/učesnicama se postavljaju slijedeća pitanja:

- *Da ta mjesta mogu govoriti, šta bi rekla?*
- *Da mogu osjećati, kako bi se osjećala?*
- *Kroz šta su prošla? Šta se promijenilo, odnosno šta su razlike između slika tokom i nakon rata?*

Eduktor/edukatorica ponovo na ekran stavlja ključne riječi (oba oblaka sa riječima), jer bi mogle biti korisne za učesnike/učesnice tokom pisanja. Učesnike/učesnice se potiče da pišu zajednički kao grupa; međutim, ukoliko žele da pišu sami, također im treba omogućiti da se izraze na takav način.

DONOŠENJE ZAKLJUČAKA - 15 minuta

Nakon što svaka grupa završi, postavite njihove pjesme/svjedočanstva na različite zidove u učionici i tražite od učesnika/učesnica da hodaju okolo i čitaju poeziju/priče drugih grupa i da razmišljaju o emocijama koje te pjesme bude u njima.

Eduktor/edukatorica može postavljati pitanja o procesu pisanja:

- *Kako ste se osjećali na mjestu nekog drugog?*
- *Da li je bilo teško razmišljati iz perspektive ulice, katedrale, plaže, itd.?*
- *Da li je bilo teško zamisliti sve strahote kroz koje su prošli?*
- *Da li su ožiljci još uvijek prisutni?*

Još jedna verzija može biti da se 5 postera okači na zidove učionice sa fotografijama mjesta o kojima se razgovaralo, dok se pjesme učesnika/učesnica stavljaju na drugi zid. Nakon čitanja pjesama/priča, učesnici/učesnice moraju pogoditi ko je "ja" u svim tim djelima i povezati pjesmu/priču sa odgovarajućim posterom.

Učesnici/učesnice na kraju biraju jednu stvar sa radionice koja ih je najviše potakla na razmišljanje, npr. "Razmišljanje iz perspektive ulice me navelo na razmišljanje", a zatim to dijele sa ostatkom razreda. Ili, ukoliko ima previše učesnika/učesnica, dijele to sa učesnicima/učesnicama iz svoje grupe.

Materijali

- Fotografije tokom i nakon rata
- Listovi sa nizom pitanja
- Odštampani listovi koji sadrže pjesmu "Trava" Carla Sandburga
- Laptop i projektor (umjesto toga se također mogu koristiti bijela tabla i markeri, ukoliko laptop i projektor nisu dostupni) i/ili audio oprema
- Ljepljiva traka
- Za dodatne aktivnosti: 4-5 velikih komada papira

Izvori

- <https://www.poetryfoundation.org/poets/carl-sandburg>
- <https://www.youtube.com/watch?v=3GNXsil3aBg>, prvobitno objavljeno u *PoetrySpeaks*, Longman Publishing, 2001.

- Fotografije:
  - 1 - Grad Cherbourg, Normandija, Francuska - <https://www.re.photos/en/compilation/3871/>
  - 2 - Izvan katedrale Notre Dame u Parizu, Francuska - <https://www.re.photos/en/compilation/905/>
  - 3 - Trg Szczepański, Kraków, Poljska - <https://www.re.photos/en/compilation/3443/>
  - 4 - Westminster Abbey, London, Engleska, 1941.: <https://www.thesun.co.uk/news/10139769/the-queen-and-camilla-celebrate-westminster-abbey-750th-birthday/> (<https://www.thesun.co.uk/wp-content/uploads/2019/10/NINTCHDBPICT000531159858.jpg>)
    - Unutrašnjost katedrale Westminster Abbey, London, Engleska, 2019. Autor fotografije: James Whatling <https://hrhduchesskate.blogspot.com/2019/04/> <https://twitter.com/wabbey/status/1121371434985697280> (https://pbs.twimg.com/media/D4_pMyXWAAAsbp8?format=jpg)
  - 5 - Palata Peterhof u blizini St Petersburga, Rusija - <https://www.re.photos/en/compilation/2272/>
  - 6 - Plaža Juno, Normandija, Francuska - <https://www.re.photos/en/compilation/945/>
  - 7 - Stanica podzemne željeznice, London, Drugi svjetski rat: <https://www.iwm.org.uk/history/london-in-the-second-world-war>
    - Stanica podzemne željeznice, London, 2010.: Izvor: ELEPHANT CASTLE-1 150210 CPS u [https://en.wikipedia.org/wiki/File:ELEPHANT_CASTLE-1_150210_CPS_\(4363458224\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:ELEPHANT_CASTLE-1_150210_CPS_(4363458224).jpg) Tekst je licenciran u skladu sa uslovima međunarodne javne licence "Autorstvo Creative Commons 2.0", generička licenca.
- Mentimeter.com za oblak riječi: Oblaci riječi ili kolaže riječi (eng. word clouds, wordle, word collage, tag clouds) su vizuelni prikazi riječi koji ističu one riječi koje se javljaju češće. U slučaju oblaka riječi na web stranici Mentimeter, riječi koje publika dodaje češće koristeći svoje pametne telefone su veće od ostalih riječi. Ovakav vid vizualizacije može pomoći onima koji drže prezentacije da na brz način prikupe podatke od svoje publike, istaknu najčešće odgovore i predstave podatke na način koji svi mogu razumjeti.
- *Drama-based Pedagogy: Activating Learning Across the Curriculum*, Dawson K. i Kiger Lee B. 2018

Dodatna literatura

- Za više informacija o holokaustu i svjedočanstvima preživjelih, vidi: <https://www.ushmm.org/remember/holocaust-reflections-testimonies>
- Za obrazovne materijale o holokaustu, vidi: <https://www.yadvashem.org/education/educational-materials.html>
- Za više o Carlu Sandburgu, vidi: <https://www.poetryfoundation.org/poets/carl-sandburg>

Dodatne aktivnosti

IZLOŽBA - 20 minuta

Pjesme/svjedočanstva u razredu mogu biti u vidu nacrt. Učesnici/učesnice bi ih mogli završiti kod kuće kao zadaću koja se po potrebi također može ocijeniti. Ili se to može koristiti samo kao primjer, tako da mogu pojedinačno napisati pjesmu ili svjedočanstvo za zadaću.

Jedan od načina da se to uradi anonimno je da edukator/edukatorica napravi poseban e-mail kojem će učesnici/učesnice pristupati pojedinačno kako bi anonimno slali svoje pjesme na e-mail adresu edukatora/edukatorice. Drugi način je da učesnici/učesnice odštampaju pjesme i predaju ih edukatoru/edukatorici kako bi se napravila mala izložba u učionici tokom slijedećeg časa. Učesnicima/učesnicama bi se dala šansa da glasaju za pjesmu koja im se najviše svidjela tokom slijedećeg časa, pri čemu bi im edukator/edukatorica dao mogućnost da šetaju učionicom i čitaju pjesme okačene na zidovima. Također bi imali priliku da razgovaraju o pjesmama i pogode šta je predmet pjesme. Ovaj zadatak također ostavlja dovoljan prostor edukatoru/edukatorici da po potrebi ocijeni pjesme.

DIJALOG POMOĆU POSTERA (strategija preuzeta iz djela *Drama-based Pedagogy* Dawson, K. 2018.) – 20 minuta

Materijali:

Veliki prostor za pisanje (papir ili tabla)
 Markeri za učesnike/učesnice
 Muzika (po želji)

Šta je to i zašto ga koristiti?

U slučaju dijaloga pomoću postera, od učesnika/učesnica se traži da koriste riječi, slike/simbole kako bi odgovarali individualno i razmišljali zajednički o nizu otvorenih natuknica. Pomoću natuknica se učesnici/učesnice potiču na uspostavljanje poveznica između tema koje se istražuju i svog iskustva. Edukator/edukatorica koristi ovu strategiju kako bi ocijenio znanje i mišljenje učesnika/učesnica.

Upute:

Prije same aktivnosti je neophodno napisati otvorene izjave/pitanja na vrhu komada papira veličine postera ili na bijeloj/zelenoj tabli – jedna izjava/pitanje po stranici/dijelu table. Na primjer: *Čitajući ova svjedočanstva sam se osjećao/osjećala...*
Pisati pjesmu/svjedočanstvo iz perspektive mjesta koje je preživjelo rat je bilo...
Ideja koju ću ponijeti sa sobom sa ove radionice je...

Na početku tražite od učesnika/učesnica da koriste marker kako bi u tišini odgovorili na svako pitanje/izjavu onim redosljedom koji oni žele. Ukoliko učesnici/učesnice završe ranije, tražite od njih da pročitaju i reagiraju na ono što su napisali drugi učesnici/učesnice. Nakon što završe taj zadatak, skupite stranice na istom mjestu pred cijelom grupom. Moderirajte sesiju u okviru koje grupa sažima značenje pojedinačnih postera. U slučaju većih grupa pročitajte na glas riječi sa svake stranice – ili većinu riječi – kako biste potakli interes i podržali one koji ne mogu pročitati napisano jer sjede na prevelikoj udaljenosti. Završite tako što ćete sažeti značenje postera koji se bave istom idejom sa različitih stajališta, kao što je to opisano ispod.

Razmišljanje:

Pojedinačne stranice:

- *Pored kojih riječi/odgovora se nalazi najveći broj kvačica na stranici ili koje riječi/odgovore ste najčešće čuli dok sam čitao ono što je napisano?*
- *Šta cijeni ova grupa ili šta misli šta je najvažnije u vezi sa ovom temom?*

Poređenje stranica:

- *Da li postoje specifične riječi/fraze koje se javljaju na različitim stranicama? Zašto mislite da se to desilo?*
- *Kako su ove ideje povezane jedna s drugom ili sa širim pitanjem kojim se bavimo?*

PRILOG:

Pjesma Carla Sandburga

Trava Carl Sandburg

Nasložite tijela visoko kod Austerlica i Vaterloa.

Lopatama ih zagrnite i pustite me da radim—

ja sam trava; ja pokrivam sve.

I nasložite ih visoko kod Getisburga

i nasložite ih visoko kod Ipra i Verdena,

lopatama ih zagrnite i pustite me da radim.

Kroz dvije godine, deset godina, putnici pitaju konduktera:

Gdje je ovo mjesto?

Gdje smo sad?

Ja sam trava.

Pustite me da radim.

Preveo: Marko Vešović

Evaluacijski obrazac /obrazac za davanje povratnih informacija o Priručniku “Holokaust & mir”

Za nastavnike/nastavnice i edukatore/
edukatorice nakon provedbe
plana časova/radionica u školama/
organizacijama

Molimo vas da:

- Odgovorite na neka od pitanja tako što ćete zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora.
- Budite otvoreni i kritički nastrojeni. Zanima nas vaše mišljenje i iskustvo.
- Odgovorite samo na ona pitanja u vezi sa kojima prema vlastitom mišljenju i iskustvu posjedujete dovoljno informacija.
- Pošaljite popunjen upitnik na slijedeći e-mail: parente@forumzfd.de ili popunite i pošaljite upitnik direktno elektronskim putem na google link: <https://forms.gle/HnCBdSn61nv6h3WF7>

Hvala vam za saradnju!

1 | Osnovne informacije

a. Grad i država

b. Škola/organizacija

c. Rad sa mladim ljudima starosne dobi (unesite dob u tekstualni okvir)

- Osnovna škola (-15)
- Srednja škola (15-18)
- Univerzitet (18+)
- Grupe mladih ljudi (-15)
- Grupe mladih ljudi (15+)
- Drugo (molimo navedite)

2 | Priručnik

(Molimo da obilježite broj od 1 do 5; Ocjene: 1 = Ne, nikako; 2 = Ne; 3 = U manjoj mjeri; 4 = Da; 5 = Da, mnogo)

	1	2	3	4	5
a. U kojoj mjeri je priručnik "Holokaust & mir" bio koristan za nastavne jedinice/radionice koje ste proveli u razredu/grupi?	☐	☐	☐	☐	☐
b. Da li su metodološka objašnjenja priručnika "Holokaust & mir" bila dovoljno jasna i detaljna za nastavne jedinice/radionice koje ste koristili?	☐	☐	☐	☐	☐
c. Koliko su sadržaji priručnika "Holokaust & mir" koje ste koristili za svoje nastavne jedinice bili prilagođeni uzrastu studenata/mladih ljudi sa kojima ste radili?	☐	☐	☐	☐	☐
d. U kojoj mjeri su sadržaji i metode priručnika "Holokaust & mir" koje ste koristili u svojim nastavnim jedinicama poticali interes učesnika/učesnica o jednoj ili više tema, kao što su historija, ljudska prava, konstruktivna kultura sjećanja i/ili jezik, književnost i umjetnost?	☐	☐	☐	☐	☐
e. U kojoj mjeri su metode poticale na aktivno učešće učesnika/učesnica nastave/radionica?	☐	☐	☐	☐	☐
f. Da li su sadržaji priručnika "Holokaust & mir" dovoljno poticali učesnike/učesnice na razvijanje kritičkog razmišljanja?	☐	☐	☐	☐	☐
g. Da li su sadržaji priručnika "Holokaust & mir" poticali učesnike/učesnice na uspostavljanje dijaloga?	☐	☐	☐	☐	☐
h. U kojoj mjeri je/su specifična nastavna jedinica/specifične nastavne jedinice koje ste koristili u razredu/grupi ponudile mogućnosti za učenje nečeg novog o miru?	☐	☐	☐	☐	☐
i. U kojoj mjeri je/su specifična nastavna jedinica/specifične nastavne jedinice koje ste koristili u razredu/grupi ispunile vaša očekivanja?	☐	☐	☐	☐	☐

3 | Ostala pitanja

a. Koje nastavne lekcije/radionice ste mogli koristiti sa učenicima/studentima/grupom mladih sa kojom radite? Navedite nazive lekcija/radionica iz priručnika.

b. Koji elementi Priručnika, odnosno nastavnih jedinica/radionica koje ste proveli bi se mogli poboljšati i kako?

c. Da li biste izdvojili neke lekcije/radionice kao najuspješnije u vašem radu? Ukoliko da, koje i zašto?

d. Drugi komentari i zapažanja o priručniku "Holokaust & mir"?

HVALA VELIKA!

Autori i autorice, konsultanti i konsultantice i pilot grupa

Autori i autorice i njihove lekcije/radionice

Lekcija/radionica 1 "Holokaust i Bosna i Hercegovina" autorice **Selme RUSTEMPAŠIĆ**, nastavnice historije u Mješovitoj srednjoj školi Bugojno i Mješovitoj tehničkoj školi Travnik koja aktivno promovira kulturno i historijsko naslijeđe i autorica je nekoliko knjiga i bavi se novinarstvom; i autora **dr. Elijasa TAUBERA**, historičara i istraživača holokausta u Bosni i Hercegovini.

Lekcija/radionica 2 "Priče o preživljavanju" autorice **Kimberly KLETT**, zamjenice izvršnog direktora Instituta edukatora o ljudskim pravima (EIHR), nastavnice engleskog jezika, trenerice nastavnika i dobitnice stipendije za muzejske nastavnike Muzeja sjećanja na holokaust SAD-a (USHMM)

Lekcija/radionica 3 "Potraga putovanjem kroz vrijeme" autora **Adnana KORMANA**, nastavnika engleskog jezika i književnosti i koordinatora međunarodne škole Bloom u Sarajevu, predavača pri Facultas Cambridge centru za pripremu i polaganje ispita iz engleskog jezika.

Lekcija/radionica 4 "Na marginama" i *lekcija/radionica 5 "Heroji na obuci"* autorice **Velme ŠARIĆ**, osnivačice i predsjednice Centra za postkonfliktna istraživanja (PCRC), istraživačice, novinark, stručnjakinje za izgradnju mira i aktivistice za ljudska prava iz Bosne i Hercegovine; i autorice **Tatjane MILOVANOVIĆ**, programske direktorice Centra za postkonfliktna istraživanja (PCRC) sa velikim iskustvom u oblasti izrade i upravljanja programima, projektne koordinacije i rada sa mladima.

Lekcija/radionica 6 "Sjećanje za budućnost" autorice **Amine KAKNJO**, nastavnice engleskog jezika i književnosti u Srednjoj ugostiteljskoj i turističkoj školi i aktivistice za (među)kulturne razmjene, sudske tumačice za engleski jezik i nekadašnje stipendistice fondacije FIUTS (Fondacija za međunarodno razumijevanje kroz studente, Seattle, Washington, SAD).

Lekcija/radionica 7 "Kilometri između nas mogu nestati" autorice **Olivere NEDIĆ**, nastavnice građanskog obrazovanja, koordinatorice mreže Civitas, trenerice i stručnjakinje za sistematski pristup i strategije za razvoj ljudskih resursa u obrazovnim sistemima, koja je magistrirala strateško upravljanje na ECPD, Univerzitet Ujedinjenih nacija u Beogradu, a diplomirala geografiju i etnologiju na Fakultetu nauka Univerziteta u Banja Luci.

Lekcija/radionica 8 "Postavi se u moju poziciju" autora **Paula LOWE**, koji je diplomirao dokumentarnu fotografiju na London College of Communication, University of the Arts London, i čija je glavna oblast istraživanja i praksa i akademske oblasti vizuelnog i medijskog predstavljanja traume, konflikta i kršenja ljudskih prava.

Lekcija/radionica 9 "MONUMENTI - Promjenjivo lice sjećanja" autorice **Bojane DUJKOVIĆ BLAGOJEVIĆ**, nastavnice historije i edukatorice, koja je također projektna menadžerica Udruženja nastavnika historije EUROCLIO HIP BiH i autorica i urednica nastavnih materijala, posebno u vezi sa osjetljivim i kontroverznim pitanjima i aktivno angažirana na reformama obrazovanja na Zapadnom Balkanu; autorice **Senade JUSIĆ-DUČIĆ**, nastavnice historije, edukatorice, autorice monografije o historijskom i kulturnom naslijeđu, koautorice pedagoških modula i nastavnih materijala, koja se bavi projektima vezanim za reformu nastavnog plana i programa za podučavanje historije u Kantonu Sarajevo i članica je Upravnog odbora EUROCLIO HIP BiH; autorice **Melise FORIĆ PLASTO**, nastavnice historije i edukatorice, više asistentice na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, članice EUROCLIO HIP BiH, autorice udžbenika historije i dodatnih nastavnih materijala; i autora **Michelea PARENTE**, projektnog menadžera i savjetnika za mir u forumZFD (Forum Civilna mirovna služba), stručnjaka za transformaciju građanskih konflikata i edukatora za društvene i obrazovne nauke.

Lekcija/radionica 10 "Očuvanje identiteta" i plan za lekciju/radionicu 2 "Priče o preživljavanju" autorice **Alme ŽERO**, više asistentice Univerziteta u Sarajevu, Odjela za anglistiku, obrazovne koordinatorice Instituta edukatora o ljudskim pravima (EIHR) i stipendistice Muzeja sjećanja na holokaust SAD-a (USHMM)

Lekcija/radionica 11 "(Ne)zarasli ožiljci konflikta" i lekcija/radionica 2 "Priče o preživljavanju" autorice **Milice JOŠIĆ-MILINOVIĆ**, više asistentice na Univerzitetu u Banja Luci, Odsjek za anglistiku i nekadašnje studentice američkog programa razmjene.

Konsultanti i konsultantice

Sabina ČEHAJIĆ-CLANCY, vanredni profesor socijalne psihologije Univerziteta u Stockholmu, Švedska, i član nastavnog osoblja Sarajevo School of Science and Technology, Bosna i Hercegovina.

Tanya L. DOMI, vanredni profesor međunarodnih i javnih poslova Univerziteta Columbia, New York, i član nastavnog osoblja Harriman instituta.

Nafiz BOLOBAN, nekadašnji nastavnik historije u Mješovitoj srednjoj školi Maglaj sa radnim iskustvom od dvadeset godina. Posebno angažiran na obrazovanju učenika osnovne i srednje škole u vezi sa temama vezanim za holokaust.

Haris OMERAGIĆ, nastavnik pedagogije i pedagog u Mješovitoj srednjoj školi u Visokom od 1997. Aktivno angažiran na izradi lokalnog akcionog plana pri udruženju "Inicijativa mladih Roma" i međukulturnom radu sa djecom.

Nick HABERMAN, nastavnik u javnoj školi u Pittsburghu i direktor inicijative LIGHT Education. Godine 2018. je imenovan "edukatorom godine o holokaustu" od strane Centra za holokaust u Pittsburghu, i "master nastavnikom o holokaustu" od strane fondacije Jewish Foundation for the Righteous i stipendista je Muzeja sjećanja na holokaust SAD-a (USHMM).

Kate W. ENGLISH, izvršna direktorica Instituta edukatora o ljudskim pravima (EIHR), edukatorica, stručnjakinja za obrazovanje o ljudskim pravima i dobitnica mnogih nagrada u ovoj funkciji.

Dr. Carrie OLSON, direktorica za nastavni plani program Instituta edukatora o ljudskim pravima (EIHR) Univerziteta u Denveru, Colorado, predsjednica Upravnog odbora za obrazovanje javnih škola u Denveru.

Pilot grupa nastavnika/nastavnica i edukatora/edukatorica

Srdačno se zahvaljujemo članovima pilot grupe koja je radila sa nacrtom Priručnika prije njegove finalizacije: **Emini RAMOVIĆ** (Osnovna škola "Meša Selimović" Sarajevo); **Mubini MUFTIĆ** (Osnovna škola "Vareš" i Osnovna škola "Vareš Majdan", Vareš); **Đuldini KURTOVIĆ** (Srednja mašinska škola, Sarajevo); **Edisi RADONČIĆ** (nastavnici u srednjoj školi); **Amili MUKIĆ** (Privatna međunarodna škola "Bloom", Sarajevo); **Dženanu HAKALOVIĆU** (United World College (UWC) Mostar); **Elvedinu TANJI** (Maarif Schools Sarajevo); **Jeleni PAŽIN** (Univerzitet u Banja Luci) i **Loreni GRBAVAC** (koordinatori za mirovni rad sa mladima "The Future We Want").

Posebno se zahvaljujemo nastavnicama i edukatoricama **Mubini MUFTIĆ, Đuldini KURTOVIĆ, Amili MUKIĆ** i **Loreni GRBAVAC** koje su koristile neke od planova lekcija Priručnika "Holokaust & mir" u svojim učionicama i podijelile svoje vrijedno iskustvo sa autorima/autoricama i projektnim partnerima te na taj način dale doprinos poboljšanju kvalitete konačne verzije i objave ovog priručnika.

Projektni partneri

Institut edukatora o ljudskim pravima (EIHR) je nevladina organizacija sa sjedištem u Washingtonu, DC, osnovana 2011. godine od strane određenog broja muzejskih nastavnika i nastavnica, stipendista i stipendistica Muzeja sjećanja na holokaust SAD-a (USHMM). Od samog početka ga vode volonteri i volonterke, a njegovo osoblje čine nastavnici i nastavnice sa punim radnim vremenom u učionici. Fondacija Bylo Chacon je prepoznala potencijal EIHR-a 2019. godine i osigurala finansijska sredstva za nekoliko godina, što je omogućilo EIHR-u da svoju izvršnu direktoricu zaposli na puno radno vrijeme i angažira se po pitanju rasta u oblasti ljudskih resursa, programskog i organizacijskog rasta.

Obzirom na sve veći nasilni ekstremizam i retoriku punu mržnje, edukatori i edukatorice širom svijeta traže obuke, materijale i podršku kako bi predavali o ovim temama na odgovoran i samopouzdan način. EIHR nudi koncepte koje izrađuju nastavnici i nastavnice za svoje kolege, druge nastavnike i nastavnice, pri čemu primjenjuju lekcije iz holokausta i drugih grubih kršenja ljudskih prava kao polaznu osnovu. Zatim u saradnji sa partnerima iz različitih zemalja razvijamo nastavne materijale koji su prilagođeni kontekstu pojedinačne zemlje, održavamo radionice za obuku i samite i pružamo podršku pri formiranju mreža edukatora i edukatorica. Bavljenje traumom i izolacijom nastavnika i nastavnica u vezi sa ličnim iskustvom zločina je važna i izražena odlika našeg pristupa, kao i prilagođavanje potrebama lokalnih partnera po pitanju određivanja programa i prioriteta.

Trenutni programi saradnje uključuju rad u Argentini, Bosni i Hercegovini, Kambodži, Demokratskoj Republici Kongo, Ruandi i SAD-u, uz dodatne projekte u oblasti razvoja.

www.eihr.org

Centar za postkonfliktna istraživanja (PCRC) u Sarajevu, osnovan 2011. godine, je nevladina organizacija posvećena ponovnom uspostavljanju kulture mira i sprečavanju nasilnog konflikta na Zapadnom Balkanu putem izrade, provedbe i pružanja podrške nekonvencionalnim i inovativnim pristupima obrazovanju o miru, postkonfliktnim istraživanjima, ljudskim pravima i tranzicijskoj pravdi.

Programi izgradnje mira i inovativni projekti osnaživanja mladih koje PCRC provodi u Bosni i Hercegovini i regiji su svjetski priznati. To uključuje i Nagradu za interkulturnu inovaciju Alijanse civilizacija Ujedinjenih nacija (UNAOC) i BMW grupacije, Nagradu za interkulturna postignuća Ministarstva za Evropu, integracije i vanjske poslove Austrije i činjenicu da je PCRC bio među prvih pet finalista za nagradu Diversity Advantage Challenge Vijeća Evrope 2015.

Konačno, program izgradnje mira Obični heroji PCRC-a trenutno važi za najbolju praksu u okviru seta alata koji je razvijen od strane Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Vijeća Evrope kao pomoć izabranim zvaničnicima u preko 40 zemalja članica Vijeća Evrope da organiziraju aktivnosti između pripadnika različitih kultura i vjera.

www.p-crc.org

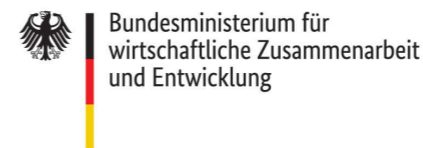
forumZFD, Forum Ziviler Friedensdienst e.V. (Forum civilna mirovna služba), je njemačka nevladina organizacija za izgradnju mira koja pruža podršku osobama u nasilnim konfliktima na putu ka miru i nastoji pomoći pri prevazilaženju rata i nasilja. forumZFD trenutno radi sa stručnjacima i stručnjakinjama za mir u Njemačkoj, kao i u deset drugih zemalja u Evropi, na Bliskom Istoku i u Jugoistočnoj Aziji. Njena Akademija za transformaciju konflikata nudi prostor za učenje za profesionalan mirovni rad na međunarodnom planu. forumZFD aktivno zagovara politiku građanskog mira kroz organizaciju događaja za vođenje dijaloga, obrazovni rad i vođenje kampanja.

Program za Zapadni Balkan forumZFD-a obuhvata rad u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Sjevernoj Makedoniji i Srbiji, sa preko 25 lokalnih i međunarodnih članova osoblja u četiri ureda u ovim zemljama i regionalnom uredu (u Beogradu). Naša vizija za Zapadni Balkan je regija u kojoj se mir gradi kroz sinergiju aktivnih, odgovornih građana, institucija i društava koji zajedno rade na konstruktivnom bavljenju konfliktima i bez upotrebe nasilja. Naš rad u regiji se fokusira na dvije tematske oblasti za profesionalan rad u ovoj oblasti – suočavanje sa prošlošću i pružanje formalnog i neformalnog obrazovanja o miru.

Vlada Savezne Republike Njemačke je priznala forumZFD kao člana konzorcija Civilne mirovne službe.

www.forumzfd.de

Program forumZFD-a za Zapadni Balkan finansira Ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj Savezne Republike Njemačke (BMZ).

NAZIV

Holokaust & mir: Lekcije iz prošlosti za budućnost
Praktični priručnik za edukatore i edukatorice

AUTORI

Bojana DUJKOVIĆ BLAGOJEVIĆ, Melisa FORIĆ PLASTO,
Milica JOŠIĆ-MILINOVIĆ, Senada JUSIĆ-DUČIĆ,
Amina KAKNJO, Kimberly KLETT, Adnan KORMAN,
Paul LOWE, Tatjana MILOVANOVIĆ, Olivera NEDIĆ,
Michele PARENTE, Selma RUSTEMPAŠIĆ, Velma ŠARIĆ,
Dr. Elijas TAUBER, Alma ŽERO

GLAVNI UREDNIK

Michele Parente (forumZFD)

IZDAVAČ

Forum Živiler Friedensdienst e.V. (forumZFD),
EIHR, PCRC.

PRIJEVOD

Bjanka Pratellesi

LEKTURA

Zinaida Lakić, Bjanka Pratellesi

DIZAJN

Ismet Lisica, Jasmin Leventa

Fotografije i ilustracije odabrali autori.

ŠTAMPA

Dobra knjiga Sarajevo

TIRAŽ

500

MJESTO I GODINA IZDANJA

Sarajevo, decembar 2021.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

341.485(=411.16)"1941/1945"

HOLOKAUST & mir : lekcije iz prošlosti za budućnost
: praktični priručnik za edukatore i edukatorice / glavni
urednik Michele Parente. - Sarajevo : Forum Živiler
Friedensdienst e.V. (forumZFD), 2021. - 205 str. : ilustr. ;
22 cm

Bibliografija uz svako poglavlje i uz tekst.

COBISS.BH-ID 46621190

